

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Kamilė Šopytė

Poelgio filosofija Antano Vaičiulaičio prozoje

Magistro darbas

Darbo vadovė doc. dr. Rita Tūtlytė

Vilnius 2018

Kamilė Šopytė, *Poelgio filosofija Antano Vaičiulaičio prozoje. Magistro darbas*, vadovė doc. dr. Rita Tūtlytė, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra, 2018, 61 p.

Reikšminiai žodžiai: poelgio filosofija, gyvenimo filosofija, literatūra ir filosofija, proza

Anotacija

Magistro darbe poelgio filosofijos aspektu nagrinėjama pasirinkta Antano Vaičiulaičio proza, pristatoma literatūros ir filosofijos santykio problematika, aktualios gyvenimo filosofijos idėjos, prielaidos rašyti apie meninę Vaičiulaičio poelgio filosofiją. Svarstomas autoriaus prozos santykis su filosofija, aptariami meninės filosofijos raiškos klausimai. Darbo metodas – atidusis skaitymas, kuriam pasitelkiama filosofinė žiūra, daugiausia paremta gyvenimo filosofijos idėjomis. Poelgio filosofijos terminas pasitelkiamas remiantis Michailo Bachtino studija, taip pat remiamasi filosofais, rašiusiais gyvenimo filosofijos lauke.

Prozos tekstuose aptariama tokių poelgių profilių meninė filosofija ir jos raiška: išstarto ir išgirsto žodžio, įprastos gyvenimo tvarkos pažeidimo, kūrybos kaip poelgio ir sugrįžimo prie tikėjimo – žmogaus atsakymo į Dievo kvietimą. Pristatomos pagrindinės iš šių poelgių išskaitomos poelgio filosofijos idėjos, kylantys klausimai ir jų raiška. Daroma išvada, kad Vaičiulaičio meniniam mąstymui būdingos reikšmingos sąsąukos su XX a. pradžios gyvenimo filosofija, rašytoją galima laikyti autoriumi rašiusiu gyvenimo filosofijos lauke. Tokia laikysena išskaitytina iš klausiančios pasakotojo laikysenos, įvairiapusio tų pačių, esminių žmogaus gyvenime klausimų svarstymo, fragmentiškos realistinei literatūrai būdingos raiškos maišymo su žanrais, kuriems būdinga alegorinė raiška.

TURINYS

I. ĮVADAS	4
II. FILOSOFINĖ ŽIŪRA.....	7
1. Filosofijos persiorientavimas į gyvenimą	7
2. Poelgis ir gyvenimas	8
3. Gyvenimo svarstymas filosofijoje ir literatūroje	14
4. Poelgio filosofija ir Vaičiulaičio proza	16
5. Vaičiulaičio pasaulėžiūros kontekstai	19
III. MENINIS MĄSTYMAS APIE POELGĮ	25
1. Išarti ir išgirsti žodžiai.....	25
2. Įprastos gyvenimo tvarkos pažeidimas	32
3. Kūryba kaip poelgis. Amžinybės viltis	39
4. Žmogaus atsakymas į Dievo kvietimą	45
IV. IŠVADOS	55
Literatūra.....	57
Santrauka.....	60
Philosophy of the Act in the Prose of Antanas Vaiciulaitis (Summary)	61

I. ĮVADAS

Antanas Vaičiulaitis (1906–1992) – lietuvių egzodo rašytojas, vertėjas, redaktorius, literatūros kritikas. Skaitytojams gerai žinomas šio autoriaus romanas *Valentina* (pirmasis leidimas 1936 m.)¹, kuris jau įėjo į lietuvių literatūros kanoną; novelistika – tekstai iš novelių rinkinių *Vidudienis kaimo smuklėj* (1933)², *Kur bakūžė samanota* (1947)³, *Gluosnių daina* (1966)⁴, *Vidurnaktis prie Šeimenos* (1986)⁵ ir kt., kurių dalis pateko į rinktines *Tavo veido šviesa* (1989)⁶, *Popiežiaus Paukštė* (1996)⁷ ir *Linksmam būti sunkiausia* (2006)⁸. 1925 m. Vaičiulaitis „Krivulės“ žurnale debiutavęs eilėraščiu „Sunkios dienos“⁹, gana greitai perėjo prie prozos rašymo, bet 1980 m. išleido vienintelę savo poezijos rinktinę „Ir atlėkė volungė“¹⁰.

Mokėdamas prancūzų, vokiečių, anglų kalbas, rašytojas ne tik puikiai išmanė Vakarų literatūrą, bet ir dirbo tarptautinės reikšmės įstaigose. Svarbi rašytojo padėtis – 1940 m. darbas Lietuvos pasiuntinybėje prie Šventojo Sosto Vatikane. Daug keliavęs Vaičiulaitis išleido dvi kelionių apybraižų–novelistikos knygas: 1937 m. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*¹¹ bei 1949 m. *Italijos vaizdai*¹². 1940 m. pab. persikėlė gyventi į JAV. Čia ėjo profesoriaus pareigas Scrantono universitete (1947–1951), nuo 1951 m. dirbo JAV Informacijų tarnyboje. Rašytojas yra prisidėjęs prie įvairių lietuvių laikraščių ir žurnalų rengimo. Svarbus jo redaktoriaus darbas *Aiduose* 1950–1964 m.

Šio darbo **tikslas** – pasirinktais aspektais išryškinti ir aptarti originalią meninę Vaičiulaičio poelgio filosofiją, atskleisti autoriaus prozos santykį su gyvenimo filosofija. Darbo **problema** – ištirti, įvardyti Vaičiulaičio prozos santykį su gyvenimo filosofija; išanalizuoti, kokiais konstravimo principais išryškinamas teksto filosofiskumas. Skaitant prozos kūrinius keliamas klausimas – kaip jame konstruojamas filosofinis lygmuo? Kokiomis meninės raiškos priemonėmis prozos tekste skleidžiasi filosofiskumas?

Darbo metodas: atidusis skaitymas pasirinktų filosofinių prieigų požiūriu. Siekiama išsigryninti originalią meninę filosofiją, todėl išankstinis idėjinis rėmas, į kurį bandytume suvesti prozos tekstus, produktyvaus rezultato duoti negalėtų. Darbe siekiama atskleisti prozos santykį su pasirinkta filosofine žiūra. Kaip filosofinė prieiga pasirinktos parankios idėjos ir terminai, kurie

¹ Antanas Vaičiulaitis, *Valentina*, Kaunas: Sakalas, 1936

² Antanas Vaičiulaitis, *Vidudienis kaimo smuklėj*, Kaunas: Sakalas, 1933

³ Antanas Vaičiulaitis, *Kur bakužė samanota*, New York: Kultūros inst., 1947

⁴ Antanas Vaičiulaitis, *Gluosnių daina*, Boston: J. Kapočius, 1966

⁵ Antanas Vaičiulaitis, *Vidurnaktis prie Šeimenos*, Chicago: Ateities Literatūros Fondas, 1986

⁶ Antanas Vaičiulaitis, *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989

⁷ Antanas Vaičiulaitis, *Popiežiaus paukštė*, sudarė G. Viliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1996

⁸ Antanas Vaičiulaitis, *Linksmam būti sunkiausia*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006

⁹ Antanas Vaičiulaitis, „Sunkios dienos“, *Krivulė*, 1925, Nr. 1, p. 13

¹⁰ Antanas Vaičiulaitis, *Ir atlėkė volungė*, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1980

¹¹ Antanas Vaičiulaitis, *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937

¹² Antanas Vaičiulaitis, *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Venta, 1949

leidžia kalbėti apie meninio teksto filosofiskumą. Terminas *poelgio filosofija* ir jo traktuotė darbe įvedami remiantis rusų filosofo Michailo Bachtino (1895–1975) to paties pavadinimo studija (apie 1920–1924)¹³. Kitas svarbus filosofinis šaltinis – vokiečių filosofo ir sociologo Georgo Simmelio (1858–1918) esė „Individualus dėsni“ (1918)¹⁴. Galimybė kalbėti apie literatūros filosofiskumą aptariama remiantis gyvenimo filosofijos srovės specifika, literatūros ir filosofijos temą palietusių Wilhelmo Dilthey‘aus (1833–1911), Jūratės Baranovos ir Viktorijos Daujotytės veikalais. Prie filosofinės žiūros aptariami ir mums aktualūs Vaičiulaičio pasaulėžiūros kontekstai, akcentuojant jų idėjines dominantes. Laikomasi pozicijos, kad pasaulėžiūra yra glaudžiai susijusi su gyvenimo filosofija.

Darbo struktūra: magistro darbą sudaro filosofinę žiūrą pristatanti dalis ir keturi skyriai, kuriuose nagrinėjami prozos tekstai. Pastarajai darbo pusei pasirinkta teminė struktūra – poelgių profiliai, kurių atžvilgiu kalbėsime apie filosofiją Vaičiulaičio prozoje. Šią dalį sudaro tokie skyriai: ištariami ir išgirstami žodžiai; įprastos gyvenimo tvarkos pažeidimas; kūryba kaip poelgis; žmogaus atsakymas į Dievo kvietimą.

Objektas: darbe aptariami įvairių kūrybos periodų Vaičiulaičio prozos kūriniai, pasižymintys žanrine įvairove. Nesustojama prie kritikų bene išsamiausiai nagrinėto Vaičiulaičio kūrinio – romano *Valentina*, tačiau įtraukiama ir keletas mažiau kritikos dėmesio sulaukusių tekstų. Aptariamos novelės iš rink. *Vidudienis kaimo smuklėj, Pelkių takas, Kur bakūžė samanota, Gluosnių daina, Vidurnaktis prie Šeimenos*, ištraukos iš apybraižų *Italijos vaizdai* ir *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*. Perleisti tekstai cituojami iš rink. *Tavo veido šviesa*, Alberto Zalatoriaus parengtos ir Vaičiulaičio redaguotos rinktinės. *Italijos vaizdai* cituojami iš autoriaus redaguoto 2015 m. leidimo¹⁵. Naudojamasi 2014 m. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* leidimu¹⁶, kuris pasirodė po autoriaus mirties – šiek tiek sunorminta rašyba ir skyryba. Novelė „Šventas Euristėjas Stulpininkas“ cituojama iš originalios publikacijos rink. *Vidurnaktis prie Šeimenos*. Cituojant skliaustuose nurodomi puslapiai iš išvardintų leidinių.

Darbo aktualumas: Lietuvių literatūrologijoje tarpdisciplininės literatūros ir filosofijos nėra labai paplitusios, bet nėra ir visiškai naujos. Kaip reikšmingi literatūros ir filosofijos santykio tyrinėjimai Lietuvoje minėtinos Baranovos studija *Filosofija ir literatūra*¹⁷ bei Daujotytės *Literatūros filosofija*¹⁸, kuriomis remiamasi ir šiame darbe.

Yra literatūrologų, kurie yra nagrinėję svarbius Vaičiulaičio pasaulėjautos momentus – paprastai įvardijama, kad tai moderniai krikščioniškos sąmonės autorius, aptariamas jam svarbių

¹³ Michail Bachtin, „Poelgio filosofija“, *Autorius ir herojus*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 11–83

¹⁴ Georg Simmel „Individualus dėsni“, *Sociologija ir kultūros filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 517-537

¹⁵ Antanas Vaičiulaitis, *Italijos vaizdai*, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015

¹⁶ Antanas Vaičiulaitis, *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*, Vilnius: Bonus Animus, 2014

¹⁷ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra. Priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006

¹⁸ Viktorija Daujotytė, *Literatūros filosofija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001

idėjų laukas. Iš autoriaus meninę pasaulėžiūrą įtraukiančių tyrinėjimų svarbūs Neringos Klišienės, Dalios Jakaitės darbai, aptariantys Vaičiulaičio krikščioniškos aplinkos ir Vakarų literatūros įtakos kontekstus, Dalios Čiočytės pasitelkiama literatūros teologijos perspektyva. Zalatorius įvade rinktinei „Tavo veido šviesa“¹⁹ juntamas artėjimas prie Vaičiulaičio matymo kaip ieškančio, klausiančio, filosofuojančio autoriaus, bet galiausiai pasiliekiama tradiciniame moralės akcentus, patriotines idėjas itin sureikšminančiame mąstymo lauke²⁰. Minimų autorių tyrimais ir įdirbiu remiamasi ir šiame darbe. Vis dėlto, Vaičiulaičio proza filosofijos požiūriu ryškios studijos kol kas nėra sulaukusi. Magistro darbu tikimasi niuansuoti ir pagilinti Vaičiulaičio kaip filosofiško, apie gyvenimą klausiančio autoriaus recepciją.

¹⁹ Albertas Zalatorius, „Dėsniai, kurie niekadų negėsta“, in: *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7–38

²⁰ *Ibid.*, p. 32-33

II. FILOSOFINĖ ŽIŪRA

1. Filosofijos persiorientavimas į gyvenimą

XIX a. romantizmo epochoje pasireiškusi antropocentrinė orientacija, kai mąstymo centru tampa individas, o ne kosmosas ar būties pagrindai padarė įtaką daugeliui meno, kultūros, filosofijos sferų, mokslo orientacijai²¹. Filosofijos istorikai XIX a. pab. – XX a. pr. ir šioje disciplinoje išvelgia tam tikrą mąstymo poslinkį. Šis poslinkis dėl gyvenimo iškėlimo į dominančių temų centrą dabar įvardijamas kaip **gyvenimo filosofijos** srovė, nepaisant šios srovės daugialypiškumo – sugeneruotų idėjų įvairovės, individualumo siekio, antiakademiškumo, nesistemiškumo²². Pasaulis filosofų aiškinamas remiantis „gyvenimo, o ne spekuliatyviosios filosofijos reikalavimais“²³. Gyvenimo filosofijos pradininkais paprastai įvardijami Arthuras Schopenhaueris, Henri Bergsonas, Sorenas Kierkegaard'as, Friedrichas Nietzsche. Lietuvoje kaip šiai srovei būdingus klausimus svarsčiusius mąstytojus galėtume įvardyti XX a. pirmosios pusės nepriklausomos Lietuvos mąstytojus, pvz., Antaną Maceiną²⁴.

Algis Mickūnas, kalbėdamas apie Nietzsche, išryškina filosofui būdingą gyvenimo sampratą: „Gyvybiškos būtybės pasireiškia dar iki visų teorinių išaiškinimų. Tiksliau sakant, teigti, kad gyvybiškos būtybės „pasirodo“ jau yra nesusipratimas, nes gyvenimas nėra substansyvus dalykas, kuris pasirodo per fenomenus. Dar atsargiau: net kalbėjimas apie fenomenus jau leidžia rasti dvilypiškumui tarp gyvenimo ir jo fenomenų. <...> Gyvenimas negali būti nei mažiau nei daugiau kaip tik išgyventa patirties eiga“²⁵. Dėl individualaus gyvenimo suaktualinimo filosofijoje, jos subjektas – nebe autonomiškas, atomistinis, nekūniškas, nesuinteresuotas, suverenus ir racionalus, o nebeslepantis savo subjektyvumo²⁶. Be to, filosofai nebesiekia protu apimti ir suvaldyti prasmes – į pagalbą, ieškojimą įtraukiamas skaitytojas²⁷, galima pastebėti – pasižymintis tokiu pat subjektyvumu. Šiuolaikinė latvių filosofė Mara Rubene tvirtina, kad aptariamam laikotarpiu išryškėja subjektyvumo radikalizmas, subjektyvios sąmonės, egzistencijos gynimas filosofijoje. Rubene apibendrina, kad „moderniųjų laikų sinonimas yra subjekto filosofija“²⁸. Filosofai tai atvirai deklaruoja. Galima prisiminti egzistencializmo filosofo Karlo Jasperso ištarmę: „Filosofinis mąstymas visada turi būti

²¹ Tūtlytė, „Gyvenimo filosofija ir literatūra“, *Literatūra*, 2008 Nr. 50 (1), p. 7–15, p. 7

²² *Ibid.*, p. 10

²³ Mara Rubene Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 16

²⁴ *Op. cit.*, Tūtlytė p. 12–13

²⁵ Algis Mickūnas „Nietzsche ir Vakarų metafizikos tradicija: gyvenimas ir kūryba“, in: *Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos*, sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Versus aureus, 2006 p. 283–304, p. 288

²⁶ *Op. cit.*, Rubene p. 15

²⁷ *Ibid.*, p. 14

²⁸ *Ibid.*, p. 25

pirmapradis. Kiekvienas žmogus privalo mąstyti pats²⁹ ar Søren Kierkegaard'o: „Subjektyvumas yra tiesa“³⁰.

Šios epochos filosofinių ieškojimų centre atsiduria gyvenimą teigiantis, savarankiškas, mąstantis, atsakingas už savo elgesį žmogus³¹. Filosofas klausia apie žmogaus aktyvumo, jo vertės ir prasmės sampratą. Galiausiai, klausama ir apie pačios filosofijos prigimtį bei ką apskritai reiškia mąstyti³² – buvo iš naujo permąstoma akademinė filosofijos tradicija, sisteminė filosofija, kuri įvardyta kaip „pametusi“ gyvenimą³³.

2. Poelgis ir gyvenimas

Pagrindinė šio darbo atrama poelgio filosofijos sampratai – rusų filosofo Michailo Bachtino (1895–1975) studija „Poelgio filosofija“ (apie 1920–1924). Bachtinas priskirtinas vakarietiški gyveno filosofijai tik iš dalies. Pirmiausia, filosofas buvo geografiškai nutolęs nuo Vakarų kultūros centrų. Griežtai priskirti Bachtiną gyvenimo filosofijai sudėtinga, nes, pasak Dariaus Kovzano, sunku sučiuopti Bachtino filosofijos visumą – jo interesų ir temų ratas ypač platus – Bachtinas buvo filosofas, kultūrologas, literatūrologas³⁴. Kita vertus, aptariamomis problemomis, žmogaus traktuote Bachtino mintys priartėja prie aptartų išryškėjusių Vakarų filosofų mąstymo tendencijų. Mums svarbu, kad kalbėdamas apie žmogų, Bachtinas jį traktuoja ne kaip apie abstrakčią idėją, o kaip konkretų asmenį pasaulyje, remiasi realaus žmogaus gyvenimo patirtimi³⁵. Tokioje asmeninėje būtyje iškyla ir individo santykio su savimi ir kitais klausimas, kuris atveria ir etinę atsakomybės problemą, aptariamą straipsnyje „Poelgio filosofija“³⁶.

„Poelgio filosofija“ – filosofo rankraštyje likusi studija, kuriame pristatoma poelgio filosofijos samprata bei įvairios prielaidos ir su poelgio filosofija susijusios kategorijos, kurios yra aktualios šiam darbui. Dėl teksto neišbaigtumo abejojama, kokių tikslų veikalas rašytas – gali būti, jog tai buvo įvadas didesniam filosofiniam traktatui. Tekstas turi keletą problemų, siejamų su jo neišbaigtumu, – ne visos teksto vietos pakankamai išplėtos, įžvelgiami tam tikri nenuoseklumai, kai kurių veikalo vietų neįskaitė redaktoriai³⁷. Nepaisant sudėtingumo straipsnį pasitelkti kaip metodologinę priemonę, jis vertingas šiam darbui dėl pasiūlyto tikslaus termino ir kai kurių toliau darbe pristatomų gairių, kurios aktualios ir mums kalbant apie Vaičiulaičio poelgio filosofiją – tai atsakomybės klausimas, teorinių etikų problemiškumas, teisingo poelgio klausimas.

²⁹ Karl Jaspers, *Filosofijos įvadas*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 9

³⁰ Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992, p. 433

³¹ *Op. cit.*, Rubene, p. 28

³² *Ibid.*, p. 15

³³ *Ibid.*, p. 7

³⁴ Darius Kovzan „Vienišoji estetika“, in: Michail Bachtin, *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 389–424, p. 390

³⁵ *Ibid.*, p. 392

³⁶ *Ibid.*, p. 393

³⁷ *Ibid.*, p. 427

Bachtinas kaip ir XX a. Vakarų gyvenimo filosofai apie žmogaus gyvenimą mąsto kaip apie visumą. Filosofas neišskiria jokių veiksmų kaip savaime reikšmingų. Jis tvirtina, kad net žmogaus mintis yra atsakingas poelgis, apie kurio filosofiją galima kalbėti. Iš poelgių visumos susideda žmogaus gyvenimas, kuris yra suprantamas taip pat kaip vienas sudėtinis poelgis – jo dalys (poelgiai) neatsiejami nuo vienatinės žmogaus gyvenimo visumos³⁸. Dėl tokios poelgio sampratos Bachtinas akcentuoja poelgio **vienatinumą**. Tai reiškia, kad kiekvienas poelgis išeina iš unikalaus gyvenimo unikalių aplinkybių – vertinant atsakingą poelgį būtina suprasti, kad jis neatskiriamas nuo subjekto „kaip vienatinio, visiškai konkretaus, konkrečiu laiku ir konkrečiomis sąlygomis esančio žmogaus“³⁹. Kitas svarbus dėmuo: gyvenimo kaip poelgio **vienovė** – Bachtino žodžiais tariant: „aš elgiuosi visu savo gyvenimu, kiekvienas atskiras aktas ar išgyvenimas yra mano gyvenimo poelgio dalis“⁴⁰. Tai reiškia, kad kiekvienas poelgis yra integrali gyvenimo dalis. Atskiras poelgis tarsi ir galėtų būti apmąstomas objektyviai, kokiame nors kontekste – pvz., kai jis vertinamas kaip mokslo ar meno faktas⁴¹. Tačiau gyvenimas kaip individualus būties įvykis yra vieningas.

Bachtiną kaip poelgis domina ne kiekvienas žmogaus judesys – jis klausia apie poelgio filosofiją. Todėl poelgis filosofui aktualus, kai jį lydi tam tikras sąmoningumas. Pasak Bachtino, nesąmoningas gyvenimas negali turėti ir filosofijos, nes yra jis iš principo atsitiktinis ir nepagrįstas⁴². Gyvenimo ir filosofijos ryšys Bachtino aptariamas ir priešinga kryptimi – svarbu ne vien tai, kad filosofijos sąlyga yra atsakingas gyvenimas, bet ir tai, kad ir filosofija negali būti atskiriama nuo gyvenimo. Mąstytojo teigimu, filosofija, kuri savo prasminį turinį atriboja nuo autoriaus, individo kaip būties įvykio dalyvio, yra tam tikra prasme nevaisinga. Bachtinas neatmeta visų tokios filosofijos nuopelnų, bet pabrėžia šios disciplinos, suprastos kaip izoliuota teorinė plotmė, ribotumą – ji niekuomet nepretenduos tapti pirmąja filosofija – teorija apie vientisą ir vienatinį būties įvykį⁴³. Bachtino nuo gyvenimo neatskiriamos filosofijos akcentavimas čia ataidi aptartą XX a. pradžioje išryškėjusią tendenciją kalbėti apie subjektyvią gyvenimo filosofiją. Bachtino poelgio filosofija – visuomet realaus, konkretaus ir individualaus poelgio apmąstymas.

Atsakomybė ir privalomybė

Akcentuota, kad Bachtinas traktuoja gyvenimą kaip vienatinį ir vieningą. Pasak filosofo, kai atsakinga sąmonė pripažįsta, kad priklauso vientisam savo būties įvykiui, aktuali tampa *privalomybės* kategorija⁴⁴. Privalomybė čia suvoktina kaip atsakomybės už savo gyvenimą prisiėmimas, savo būties vienatinimumo įsisąmoninimas. Šis įsisąmoninimas, skiriasi nuo teorinio, neįpareigojančio, šios

³⁸ *Op. cit.*, Bachtin, p. 14

³⁹ *Ibid.*, p. 14

⁴⁰ *Ibid.*, p. 14

⁴¹ *Ibid.*, p. 13

⁴² *Ibid.*, p. 65

⁴³ *Ibid.*, p. 29–30

⁴⁴ *Ibid.*, p. 50

tiesos kaip fakto supratimo. Bachtinas aiškina, kad jeigu mes apie savo gyvenimo vienatinumą mąstome kaip apie objektą („iš išorės“), mes esame išėję, pasitraukę iš to vienatimumo. Taip atsistojama anapus jo, ir iš šio objektyvuojančio žvilgsnio atsiranda tam tikra distancija taip individo ir jo minties turinio. Privalomybė yra pirminis patyrimas („iš vidaus“), kad dalyvavimas būtyje yra vienatinis – taip mąstant Bachtinui atsiranda prielaidos kalbėti apie gyvenimo ir poelgio pagrįstumą asmenine atsakomybe: žmogus yra tikras ir nepakeičiamas, todėl jis privalo realizuoti savo vienatinumą. Žmogus negali nė akimirkos išvengti dalyvavimo tikrame ir vienatiniame gyvenime – privalomybės privalėti⁴⁵.

Privalomybės terminas svarbus, kai filosofas akcentuoja asmeninės atsakomybės reikšmę ir atmeta teorines etikas. Bachtinas pradeda nuo aiškinimo, kad kalbant apie tam tikrą kokios nors disciplinos teorinį lygmenį, teorinę tiesą, privalomybės kategorija konkrečiame gyvenime yra neaktuali dėl paprastos priežasties – mes neprivalome (ir nesugebame) visuomet mąstyti teisingai. Iš teorinės teisingumo sampratos neišplaukia to teisingumo privalomybė. Bachtinas akcentuoja, kad jokiaje teorijoje neslypi estetinė, mokslinė, o kartu – ir etinė privalomybės, nes šioje plotmėje tėra estetiniu, teoriniu ar socialiniu požiūriu reikšmingi dalykai⁴⁶. Dėl jos individualumo, privalomybė neturi jokio konkretaus ir specialaus teorinio turinio, ji turi prasmę tik individualaus atsakingo vienatinio gyvenimo nedalomoje visumoje – vienovėje. Bachtinas tvirtina, kad negalima kalbėti apie jokias moralines ar etines normas kaip apie turiningą privalomybę. Jokie teoriniai teiginiai nėra savaime privalūs, todėl etika kaip konkretų turinį turinčių normų rinkinys veikia tiesiog kaip socialinis normatyvas, bet nėra susijęs su privalomybės kategorija⁴⁷.

Teorinei etikai, kaip iš išorės primetamai normai, Bachtinas priešina individualią atsakomybę, kuri kyla iš individualaus, nepakartojamo išgyvenimo patyrimo⁴⁸. Privalomybės kategorija individo gyvenime yra sąmonės nuostata⁴⁹. Bachtinui atsakomybę sukuria ne jos turinys (poelgis), o individo įsipareigojimas tam turiniui. Filosofas įsipareigojimą aiškina pasitelkdamas parašo metaforą: „Mane įpareigoja ne įsipareigojimo turinys, o mano parašas po šiuo įsipareigojimu <...> Pasirašyti priverčia ne šio akto turinys, nes vien jis negalėjo paskatinti poelgio – pasirašant pripažinti, bet jis [turinys] kartu su mano apsisprendimu įsipareigoti pripažįstant ir pasirašant; turinys yra tik poelgio dalis, o viską lėmė – iš tikrųjų padarytas pripažinimas, patvirtinimas – atsakingas poelgis“⁵⁰. Individui veikiant, nepertraukiamai visur ir nuolatos dalyvauja atsakomybė – tai ne koks nors nekintamas

⁴⁵ *Ibid.*, p. 50–51

⁴⁶ *Ibid.*, p. 15–16

⁴⁷ *Ibid.*, p. 17

⁴⁸ *Ibid.*, p. 47

⁴⁹ *Ibid.*, p. 17

⁵⁰ *Ibid.*, p. 49

turinys ir pastovūs poelgio dėsniai, o tikras vienatinis ir nepakartojamas, individualus vieno ar kito turinio pripažinimo faktas⁵¹.

Kaip probleminiai atvejai galėtų būti aptariamose situacijose, kai sukomplikuojama asmeninė atsakomybė. Pavyzdžiui, kai žmogus kam nors atstovauja, atlieka ritualą. Pasak Bachtino, tuomet individas tebeturi savąją atsakomybę, tačiau atsakomybė specializuojasi. Atsakomybė tampa institucinė – asmuo gali būti atsakingas kaip prezidentas, teisėjas ar policininkas. Tačiau visumos, kuriai atstovauja, pripažinimas yra kiekvieno asmeninis atsakingas veiksmas. Žmogus visuomet lieka atsakingas už savo veiksmus, o jeigu elgiamasi tarsi „automatiškai“ – daroma tai, ko iš žmogaus reikia, jis tarsi ištrūksta iš būties įvykio, gyvenimo vienatinumo požiūriu poelgiai yra atsitiktiniai. Poelgio atsakingumas nesustiprėja, kai žmogus elgiasi kaip didesnės visumos dalis, o kaip tik netenka svarumo ir netgi tam tikro realumo⁵².

Nors Bachtinui ir nėra konkrečių savyje reikšmingų moralės normų, akcentuojama, jog egzistuoja moralinis tam tikrą struktūrą turintis subjektas – atsakingas žmogus su savo gyvenimu – juo ir reikia remtis, kalbant apie moralumą. Individas žino, kas morališkai privalu⁵³. Bachtinas pripažįsta, kad dėl to, jog individas pažiūsta tiesą per savo atsakingą gyvenimą, jo pažiūrimas visuomet labai ribotas. Žmogus, net visuomet siekdamas gėrio, dažnai gali atsidurti abejonėse, kas yra gėris, tiesa. Vis dėlto, tokia abejonė turėtų būti pripažįstama kaip savotiška vertybė. Ji neprieštarauja tam, kad apskritai yra tiesa, kurios individas turėtų siekti. Abejonė lemia ir vienatinius, nepakartojamus žmonių vaidmenis pasaulyje⁵⁴.

Negebėjimo privalomybės pateikti kaip iš anksto suformuoto turinio nereikėtų suvokti kaip moralės filosofijos trūkumo. Bachtinas pastebi priešingą tendenciją: grynas teorinis mąstymas – teiginių priskyrimas vienai ar kitai teorinei visumai yra tai, kaip veikia grynai techninės sferos, pavyzdžiui, ginklų gamyba. Ši pramonė funkcionuoja kaip grynai techniškai pasaulis, kai išeinama iš tikrovės į teorinę plotmę, o kultūriniai, istoriniai klausimai paliekami už jos ribų⁵⁵. Dar daugiau: tas, kas veikia atskirai nuo vienatinio gyvenimo vienovės ir paklūsta išorinio uždaro dėsnio valiai bei saviraidai – visuomet kelia pasibaisėjimą, nes visa tai vieną kartą gali įsiveržti į šį vienatinį gyvenimą kaip už nieką neatsakanti, baisi ir griauanti galia. Kol tas pasaulis lieka savo ribose, jis mūsų negąsdina. Šitaip egzistuoja disciplinos, kurios pažiūsta abstrahavimo būdu – logika, pažinimo teorija, pažinimo psichologija, filosofinė biologija. Tačiau žmogaus gyvenimui toks inertiškas, automatizuotas mąstymo ir elgimosi būdas nėra būdingas⁵⁶.

⁵¹ *Ibid.*, p. 49

⁵² *Ibid.*, p. 62

⁵³ *Ibid.*, p. 17

⁵⁴ *Ibid.*, p. 55

⁵⁵ *Ibid.*, p. 18

⁵⁶ *Ibid.*, p. 19

Simmelio individualus dėsnis

Bachtino idėjas šiame darbe papildo rusų filosofo amžininkas, vokiečių sociologas ir filosofas Simmelis. Jis įvardijamas kaip ankstyvąjį gyvenimo filosofijos laikotarpį (siejamą su Schopenhauerio ir Nietzsche's vardais) sekusio klasikinio gyvenimo filosofijos laikotarpio atstovas⁵⁷. Simmelis, kaip daugelis gyvenimo filosofų, pasižymėjo neakademiškumu, įvardijama netgi prasta jo reputacija tarp akademinio elito⁵⁸. Nepaisant to, Berlyno universitete dėstė daug įvairių kursų: logiką, metafiziką, filosofijos istoriją, etiką, religijos ir meno filosofiją ir t. t., kurie buvo labai populiarūs tarp studentų⁵⁹. Šiam darbui bus aktuali Simmelio individualaus dėsnio samprata, kuri aptariama to paties pavadinimo esė (1918). Tai vėlyvojoje Simmelio intelektualinės raidos stadijoje suformuota idėja, kai Simmelis, paveiktas Bergsono veikalų, nuo sociologijos pereina prie gyvenimo filosofijos⁶⁰. Zenonas Norkus individualų dėsnį įvardija kaip Simmeliui pačiam greičiausiai svarbiausią jo idėją, iš daugybės tų, kurias jis subrandino⁶¹.

Simmelis su Bachtinu panašiai traktuoja gyvenimą, nes abu filosofai pabrėžia gyvenimo vienovę, kalba apie poelgį kaip apie gyvenimo visumos dalį. Taip pat abiem atvejais kalbama apie poelgio vertinimą iš vidinės individo gyvenimo tėkmės, o ne pasitelkiant išorinį kriterijų. Bachtinas aptartoje studijoje atskirai nesvarsto, kokių būdu žmogui pažini toji iš jo gyvenimo kylanti privalomybė. Veikale tik ne kartą akcentuojama, kad etinė privalomybė mums pasiekama per individo gyvenimo vienatimumo ir vieningumo įsisąmoninimą. Bachtino mąstymą galėtų papildyti Simmelio individualaus dėsnio koncepcija.

Simmelis pabrėžia subjektyvumo reikšmę, kalbant apie gyvenimo filosofiją. Labai panašiai į Bachtino svarstymą apie privalomybę, Simmelis aiškina, kad individo gyvenimas yra ypatingas, nes paprastai (kai mąstymo objektas nėra individo patiriamas gyvenimas, o bet kuris kitas tikrovės objektas) tikrovė individui tėra viena iš formų, kuriai patys žmonės suteikia kokį nors turinį. Šis turinys, kuriuo užpildome tikrovę, neturi su ja didesnio ar gaudesnio santykio, negu kai apie tikrovės turinį mąstome pasitelkdami, pvz., mokslines, menines formas, noro ar vertės kategorijas⁶². Tai reiškia, kad kai mąstome, vien užpildydami tikrovę savo supratimu apie ją, jos dar niekaip nepaveikiame. Tačiau individo gyvenimas yra ta tikrovė, kurios forma ir turinys individui yra absoliučiai neatskiriami⁶³. Paprastai tariant – mąstydami apie gyvenimą, mes ir atliekame gyvenimo veiksmą.

⁵⁷ *Op. cit.*, Tūtlytė, p. 12

⁵⁸ Zenonas Norkus, „Georgo Simmelio individualus dėsnis“, in: Georg Simmel, *Sociologija ir kultūros filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2007p. 539–586, p. 541

⁵⁹ *Ibid.*, p. 545

⁶⁰ *Ibid.*, p. 556

⁶¹ *Ibid.*, p. 552

⁶² *Op. cit.*, Simmel, p. 518

⁶³ *Ibid.* p. 518

Simmelis, kaip ir Bachtinas, gyvenimo nedalina į atskirus poelgius. Žinoma, gyvenimas susideda iš daugelio veiksmų, bet svarbiausia, kad kiekvienas jų keičia tolesnį mūsų gyvenimą kaip visumą. Simmelis iš gyvenimo supratimo kaip konkretaus, subjektyviai patiriamo ir nesiliaujamai tekančio, išveda privalėjimo kategoriją. Kadangi poelgis matomas kaip neatskiriamas nuo viso gyvenimo, filosofas akcentuoja, kad kai koks nors nedoras mūsų poelgis paėmus jį atskirai galėtų pasirodyti kaip visai dovanotina nuodėmė, visi tokie poelgiai tampa nepaprastai svarbūs, kai mes įvertiname, kad nedorai pasielgti mus pastūmėjo visa mūsų esatis; o šis nedoras veiksmas gali nulemti visą mūsų ateitį. Simmelis tokį atskiro veiksmo sureikšminimą aiškina taip: „mes esame atsakingi ne tik už tai, kad paklūstame esamam dėsniui ar jam nepaklūstame, bet jau ir už tai, kad šis dėsnis mums galioja; juk galioja jis mums todėl, kad mes esame būtent tie žmonės, kurių būtį modifikuoja kiekvienas atliktas veiksmas, todėl ir pats joje visą laiką srūvantis privalėjimo idealas irgi kiekvieną akimirką modifikuojamas“. Tačiau šis dėsnis visuomet galios tik šiam individualiam gyvenimui, o apibendrintas, perkeltas į kitą gyvenimą, jis taptų beprasmiškas⁶⁴. Tai reiškia, kad bet kokiam privalėjimui žmogų įpareigoja jo individualus gyvenimas. Privalėjimas yra individuali ir realiai patiriama, o ne teorinio lygmens kategorija.

Simmelis prieina prie minties apie **individualų dėsni**. Jo esmė – privalomybę kildinti iš gyvenimo tėkmės. Kadangi gyvenimas yra nuolat tekantis, kintantis, privalomybei taip pat būdingas eigos veikslas. Kaskart pasielgus keltinas klausimas: ar galime norėti, kad šis konkretus veiksmas (poelgis) apibrėžtų visą mūsų gyvenimą? Tuomet privalėjimo raida pasirodo analogiška žmogaus įsivardijamų, jo racionalizuojamų teorinių vertybių raidai. Tai reiškia, kad tai mes ką nors laikome tiesa, priklauso nuo daugybės mūsų tuo konkrečiu momentu pripažįstamų principų, metodų ir patyrimo turinių, kurių ryšis su nauja patirtimi tą patirtį įteisina gyvenimo visumoje. Kai tai įvyksta, prisidėjęs elementas irgi pakeičia buvusią gyvenimo aspektų padėtį tam tikru būdu, ir toliau taip pat lemia tolesnę gyvenimo raidą. Taigi kiekvienas pasirodantis naujas patvirtinimo siekiantis teiginys jau patenka į pasikeitusį kriterijų lauką. Visi šie nuolat modifikuojami dalykai galioja ir privalėjimo raidai mūsų gyvenime⁶⁵.

Simmelis atkreipia dėmesį į galimą bandymą individualaus dėsni idėją sieti su amoralumu, savivale. Jo požiūriu, yra kaip tik priešingai – kadangi privalėjimui būdingas individualumas, atkrinta aiškinimas, kuriuo remdamasis individas dažnai, teisėtai arba neteisėtai, galėtų bandyti išvengti „visuotinio“ etinio dėsni, teorinių etikų: aiškinimo, kad šis individas yra kitoks negu visi, todėl jam negalioja visuotinis dėsnis, kad šiuo atveju netinka tai, kas tinka kitiems, ir t. t. Simmelis kaip pranašumą vertina tai, kad individualaus dėsni atveju, visa tai neturi reikšmės. Jeigu individas – kitoks negu visi kiti, dėl to jam ne mažiau kaip visiems kitiems egzistuoja idealiai nužymėtas

⁶⁴ *Ibid.*, p. 532

⁶⁵ *Ibid.*, p. 532–533

individualus privalėjimas, nes jis kyla iš jo paties gyvenimo, o ne iš kokio nors išorinio turinio, nulemtu apibendrinimų, ir kuris galbūt neapima individualaus atvejo. Individualybei susidūrus su primetamu dėsniu, individas visuomet galėtų pasakyti, kad toks dėsnis jam netinka, kadangi tai nėra jo dėsnis. Tokią galimą „savivalę“ čia kaip tik pašalina individualus dėsnis, kurį pagrindžia tai, kad individualumas mažiausiai yra savivalė. Jeigu tikrovei – vienai iš formų, kuria individualybė gyvena – būdingas objektyvumas, tuomet, pasak Simmelio, jis būdingas ir kitai jos formai – individualiam privalėjimui⁶⁶.

3. Gyvenimo svarstymas filosofijoje ir literatūroje

Šio darbo įvade minėta, kad filosofija yra teorinė šio darbo prieiga, o poelgio filosofija Vaičiulaičio prozoje bus aptariama šių teorinių prieigų požiūriu. Prieš tai reikia išsiaiškinti, kokios prielaidos leidžia kalbėti apie gyvenimo (ir poelgio) filosofiją literatūroje. Literatūros filosofškumo pastebėjimas nėra naujiena. Gadameris mini, kad jau Aristotelis išvelgė, kad poezija filosofiškesnė už istoriją, nes kai istorija pasakoja tik tai, kas atsitiko, poezija kalba apie tai, kas galėtų atsitikti bet kada, t. y. kalba apie bendrybę žmonių darbuose ir varguose. Bendrybė jau laikytina filosofijos uždaviniu, todėl literatūra, kalbėdama apie tai, kas yra bendra, yra filosofiškesnė už istoriją⁶⁷.

Paprastai šių sričių skirtimi laikytina, tai, kad literatūra, Dajotytės žodžiais, bendruosius rūpesčius „išsaknydina konkrečiuose likimuose ir situacijose. Filosofija laikosi bendrojo, apibendrinamojo lygmens“⁶⁸. Vis dėlto, aptardami gyvenimo filosofijos srovę akcentavome, kad filosofijoje didžiausias pasikeitimas įvyko būtent mąstymo perspektyvoje, kai imta kalbėti iš konkretaus subjekto situacijos. Filosofija, iš *bendrojo* lygmens krypsta į, Simmelio terminu, individualų dėsnį. Tokiu būdu ne tik literatūra gali būti filosofiška, bet ir filosofija priartėja prie literatūros. Literatūros ir filosofijos santykį nagrinėjusi Baranova pastebi, kad daugelis gyvenimo filosofų pasižymi originaliu rašymo stiliumi – vietoje nelankstaus kalbėjimo pasirodo specifinis, gerokai laisvesnis ir literatūrinis grakštumas pasižymintis stiliumi. Baranova gyvenimo filosofus – Kierkegaardą, Schopenhauerį ir Nietzsche – vadina tarpinio žanro autoriais: poetais-filosofais. Galime atkreipti dėmesį, jog vien grakštus stiliumi, rašymo formos meistriškumas nėra pakankama priežastis filosofą laikyti poetu. Formos prasme, netgi fikcija filosofijoje nėra inovacija – jau Platonas pasitelkė filosofinio mito kūrimą, filosofinę fikciją pasitelkdavo kaip vieną filosofavimo būdą.

Mums svarbu, kad literatūrinis kalbėjimas padeda atskleisti poslinkį *mąstyme*, to, kas nepavaldu įprastam filosofiniam diskursui, link. Svarbiau yra tai, kad stiliumi simptomiškai išreiškia ryškėjantį tarpinį tarp filosofijos ir literatūros mąstymo būdą. Toks mąstymas Baranovos įvardijamas

⁶⁶ *Op. cit.*, Simmel, p. 529

⁶⁷ Hans-Georg Gadamer, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 19–20

⁶⁸ *Op. cit.*, Dajotytė p. 43

kaip nepavergtas „despotiškos logikos“, o pasiduodantis taip pat ir nepaaiškinamos, neaprėpiamos realybės apmąstymams, vietoj visa ko esmės ieškojimo. Tokių autorių tekstai Baranovos laikomi „pakimbančiais“ tarp literatūros ir filosofijos logikos⁶⁹. Taigi, filosofija gali priartėti prie literatūros savo forma ir literatūrišku, metaforišku mąstymo būdu, literatūriškumas tampa instrumentu mąstyti.

Liko neatsakytas klausimas, kur prasideda iš literatūros, o ne filosofijos išeinančio rašytojo filosofavimas? Svarbiausia, pasak Baranovos, kad rašytojas, taip pat kaip ir filosofas, dėsto savo **požiūrį į gyvenimą**⁷⁰. Dilthey‘us filosofiją laiko **atsakingu gyvenimo apmąstymu**⁷¹ – ne vien atkuriant ir stilizuojant tai, kas egzistuoja, įvyksta, bet ir bandant pažinti tai, kas esminga ir būtina – toks mąstymas siekia suvokti individualaus ir visuomeninio gyvenimo struktūrinį sąryšį⁷². Todėl aptardamas filosofijos ryšį su religija ir literatūra, filosofas akcentuoja, jog giminingumas visada buvo pastebimas, nes visoms trims būdingas ryšys su pasaulio ir **gyvenimo mįsle**⁷³. Dilthey‘us filosofijos nelaiko griežta disciplina, veikiau, tai – mąstymo būdas, kuris apjungia tiek tekstus, kuriuos tradiciškai laikome filosofiniais, tiek religinį mąstymą, tiek literatūrinę kūrybą, kadangi „pasaulio ir gyvenimo mįslė yra bendras religijos, filosofijos, poetinės kūrybos objektas“⁷⁴. Menininkas, kaip ir filosofas, geba efemeriską, trapų žmogaus žinojimą apie daiktų sąryšį pakelti iki sąmonės lygio, individualią patirtį sujungti į bendrą patyrimą apie gyvenimą⁷⁵. Daujotytė įvardija labai panašiai: „Filosofija ir poezija yra susijusios ir per **rūpestį dėl būties** – jos pačios, o ne tik jos pažinimo“⁷⁶. Kadangi abi sritys *rūpinasi, klausia, apmąsto*, Daujotytė akcentuoja Gadamerio tvirtinimą, kad filosofinis ir poetinis kalbėjimo būdai negali būti klaidingi, nes neegzistuoja matas, kurį jie galėtų atitikti, pagal kurį būtų galima vertinti jų teisingumą⁷⁷.

Literatūriškumo santykį su filosofija aiškina Crocè, tvirtindamas, jog skirtumas tarp filosofinio teksto ir meno kūrinio yra tas, kad tiek meninė raiška, tiek filosofinis kalbėjimas, kurie yra galimi abiejuose rašymo paradigmos, yra pasitelkiami skirtingam rezultatui pasiekti – tam rezultatui yra pajungiamos visos paskiros kūrinio dalys⁷⁸. Taigi filosofiniame tekste literatūriškumas bus pasitelkiamas instrumentiškai. Kalbant apie meno kūrinį, reikia suprasti, jog jame išskaitomos filosofinės idėjos bus **meninė filosofija**, pastanga suvokti pasaulį per meną, o ne literatūrinės formos suinstrumentinimas ir pavergimas filosofijai. Šį perspėjimą mini ir Daujotytė: „Literatūra įtraukiama

⁶⁹ *Op. cit.*, Baranova, p. 15–16

⁷⁰ *Ibid.*, p. 28

⁷¹ Wilhelm Dilthey, „Filosofijos esmė“ in: Kultūros prigimtis: 5 t., Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993 p. 25–107, p. 66

⁷² *Ibid.*, p. 28

⁷³ *Ibid.*, p. 54

⁷⁴ *Ibid.*, p. 66

⁷⁵ *Ibid.*, p. 67

⁷⁶ *Op. cit.*, Daujotytė, p. 47

⁷⁷ *Ibid.*, p. 44

⁷⁸ Benedetto Croce, „Intuicija ir išreiškimas“, in: Grožio kontūrai, sud. Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1980, p. 33–41, p. 34

į filosofinę problematiką, bet tokiu būdu, kad ji nevirstų tik filosofinio dėmesio objektu, o išliktų pati savimi – literatūra, kūryba⁷⁹.

Baranova taip pat pabrėžia, kad nereikia siekti literatūros tapatinti su filosofija – visuomet lieka skirtis – svarbios ir įžvelgiamos paralelės, ir galinčios pasitaikyti sankirtos. Pasak filosofės, filosofija ir literatūra mūsų sąmonėje gali užmegzti dialogą tuomet, kai suvokiamas kiekvienos jų unikalumas. Literatūros kūrinys paprastai nepasizymės tiesiogine idėjų sklaida, jis remsis stebėjimu, matymu⁸⁰. Meninė kalba nebus vien instrumentas išreikšti filosofiją. Literatūros kūrinio filosofijos užčiuopimas – užduotis skaitytojui. Literatūrologai pastebi, kad literatūrologiniame darbe labiausiai domina ne pačios filosofijos „antspaudas“, o vienos ar kitos idėjos vyravimas poetiniuose tekstuose, meniniuose judėjimuose. Tirdami meninę gyvenimo filosofiją, ją suprantame platesne prasme negu to, ką įvardijome gyvenimo filosofais idėjų paieška tekste. Svarbiausia yra kaip pats rašytojas aiškina gyvenimą, kaip jis atsiveria kūrinyje – kartais rašytojai gali klausti panašiai, kaip filosofai, kartais jie užduos tokius klausimus, kuriuos filosofai apėjo⁸¹.

Šioje dalyje aptarėme prielaidas, kurios mums leidžia laikyti teksto skaitymą poelgio filosofijos požiūriu kaip galimą ir perspektyvų. Vis dėlto, nagrinėjant konkrečią Vaičiulaičio prozą, šios idėjos tarsi naujai išbandomos – tam tikra įtampa, santykio tarp filosofijos ir literatūros klausimas, kalbant apie konkretų tekstą, kyla iš naujo, todėl Vaičiulaičio prozos santykio su filosofija išryškinimą akcentavome kaip vieną šio darbo klausimų.

4. Poelgio filosofija ir Vaičiulaičio proza

Aptardami literatūros ir filosofijos santykį, minėjome, kad literatūros filosofškumo nereikėtų laikyti XIX a. – XX a. sankirtos naujiena – filosofškumas būdingas literatūrai apskritai. Vis dėlto vieni autoriai mums pasirodo filosofškesni už kitus, į juos tarsi prasmingiau filosofinės mūsų pasirinktos filosofinės prieigos požiūriu. Daujotytė kaip filosofinius autorius mini Dantę, Shakespeare‘ą, Horderliną, Dostojevskį, Proustą, Kafką, Camus, Rilkę, lietuvių rašytojus Baltrušaitį, Čiurlionį, Gustaitį, Lindę–Dobilą, Mykolaitį–Putiną, Nyką–Niliūną⁸².

Iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, kad kliūtimi Vaičiulaitį laikyti filosofiniu autoriumi literatūrologų pabrėžiamas Vaičiulaičio tekstams nebūdingas tiesioginis filosofavimas⁸³. Iš tiesų, tai nėra svarbus kriterijus, nors įžvalga ir yra tiksli: nors šiek tiek pafilosofuoti gali ir prozos kūrinių veikėjai, tai pasitaiko itin retai, o pasakotojui tai apskritai nebūdinga. Priežastimi šiame darbe kalbėti apie poelgio filosofiją Vaičiulaičio prozoje laikomos ne aptiktos tiesioginio filosofinio diskurso

⁷⁹ *Op. cit.*, Daujotytė, p. 47

⁸⁰ *Op. cit.*, Baranova, p. 27

⁸¹ *Op. cit.*, Tūtlytė, p. 13

⁸² *Op. cit.*, Daujotytė, p. 43

⁸³ Eugenijus Žmuidas „Antano Vaičiulaičio novelių poetika“, in: *Būties harmonijos ilgesys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 114–121, p. 118

nuotrupos, o pastebėtas kontempliatyvus, klausiantis, pasakojimo būdas, kuriame išvelgtini ryšiai su tam tikromis gyvenimo filosofų laikysenomis.

Vaičiulaitis, 1933 m. laiške Motiejui Lukšiui kritikuodamas ideologinius, patriotinius, didaktinius, moralistinius kai kurių literatūrų užmojus „pasitelkti“ literatūrą vienam ar kitam tikslui, išsako ir mūsų darbui aktualią poziciją:

„Aš literatūrai statau aukštesnius plotus negu visą tą zaunijimą ir terliojimąsi su utilitaristine tendencija, kuri „ši tą duoda naudingą“, „sukelia minčių“ (supranti – kokių minčių), „duoda progos pagalvoti“, „paliečia aktualius klausimus“... Na – visa tai velniava! O aš Tau sakau – **gyvenimas meno rėmais suimti** (išskirta čia ir toliau – K. Š.), iškelti galingą, įdomų jo **tekėjimą** – štai rašytojo darbas. Kai jis **gyvenimą suims į aukštus meno kūrinis**, tada jis bus ir tautos geradaris, ir mokytojas, ir kažkas viršų to, nes jis žmonėms bus davęs vertingą savy dalyką, kuris nebus siauros piliečių kaktos reikalams patenkinti atsiradęs. Nei Homeras, nei Šekspyras, nei Dantė, nei eilės kitų nebuvo pamokslų sakytojai, tik **gyvenimo vaizduotojai** – o kokį didelį ir naudingą darbą jie atliko! Na, mūsų dienų išminčiai apie Šekspyrą sako, „kad tai nebuvo stipri filosofiška galva“, bet kad juos perkūnas tuos išminčius, tą patį galėtum tarti ir apie daugelį kitų.“⁸⁴

Laiško ištraukoje išskaitomas priešiškus, ironiška reakcija į ideologinę, angažuotą, į vienos ar kitos idėjos rėmus bandomą sutalpinti literatūrą. Idėjų ar ideologijos sudėjimas į kūrinį nelaikytinas filosofavimu, o Daujotytė yra pastebėjusi, kad filosofija kaip tik sunyksta pasitelkus *scientistinę* literatūros sampratą arba susiaurėjus požiūriui į literatūrą kaip kai kurių nors gyvenimo reikšmių (dažniausiai ideologinių) tenkintoją – literatūros filosofijai būdinga klausiančiojo laikysena⁸⁵.

Laiško ištraukoje krinta į akis, kad rašytojas net kelis kartus akcentuoja būtent mąstymą apie gyvenimą. Norą „suimti“ čia interpretuojame kaip siekį kažką suprasti, o ne balzakišką siekį siužeto, veikėjų lygmenyje apimti žmogų su visomis jo socialinėmis padėtimis, istoriją, Dievą⁸⁶. Kalbant apie poelgio filosofiją, siužeto lygmuo ir veikėjai, konkretūs jų poelgiai – tik viena svarstymo pusė. Svarbiausia dalis – mąstymo apie poelgį nukreiptumas į gyvenimo dėsnių paiešką, bandymą klausti apie gyvenimo visumos paslaptis. Pasakyti ką nors esminio apie gyvenimą – Vaičiulaičiui jau duoti skaitytojui kažką „vertingą savy“. Tai ataidi minėtą Dilthey'aus idėją apie tiek literatūros, tiek filosofijos sprendžiamą „gyvenimo mįslę“.

Vaičiulaičio laiške pavartojama gyvenimo tekėjimo metafora traktuotina kaip greičiau neatsitiktinė, o kaip nuoroda į gyvenimo filosofijos autoriteto Bergsono tekėjimo idėją, nes pasak Jakaitės, „bergsonišką dinamizmą, amžino daiktų tekėjimo jausmą ar intymią daiktų gelmės kontempliaciją A. Vaičiulaitis suvokė kaip vieną iš esminių modernios estetiškos laikysenos išieities taškų⁸⁷“. Akcentuojamas siekis suimti gyvenimą, meniškai atvaizduoti jo tekėjimą, ataidi gyvenimo

⁸⁴ Antanas Vaičiulaitis, Laiškas Motiejui Lukšiui 1933, sausio 30, in: Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 31

⁸⁵ *Op. cit.*, Daujotytė p. 11

⁸⁶ François Taillandier, *Balzac*, [Paris]: Gallimard, 2005, p. 157

⁸⁷ Dalia Jakaitė, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 112

filosofų, kurie taip pat nuosekliai kritikavo filosofavimo utilitarizmą, akcentavo mąstymą iš subjektyvaus, vienatinio ir nedalomo gyvenimo pozicijos, keliamus tikslus.

Įprasta, kad kalbant apie filosofinį veikalą, nekyla klausimų apie idėjų santykį su jų autoriumi – laikome, kad autorius išdėstė savo paties idėjas. Koks grožinio teksto autoriaus santykis su filosofija? Kalbėdami apie literatūros ir filosofijos santykį, akcentavome daugelio šia tema rašiusių autorių, šie du diskursai susitinka, nes ir literatūra, ir filosofija apmąsto gyvenimą. Autorinis kūrinys yra individualus autoriaus svarstymas, tačiau mums neprieinama ir neaktuali biografinio autoriaus gyvenimo filosofijos visuma. Todėl šiame darbe kalbame apie **meninę filosofiją**, nes tik tokia mums pasiekama iš prozos teksto.

Poelgis Bachtinui ir Simmeliui rūpi moralės filosofijos kontekste. Šiame darbe vartojame Bachtino sąvoką, bet ją traktuojame laisviau – mums poelgis – veiksmas prozos tekste, kurį traktuojame kaip prasmingą, *filosofišką*. Poelgio teisingumas, moralumas ir pan. svarbūs ta prasme, kiek jie aktualūs nagrinėjant literatūros kūrinį, o ne tam, kad siužetą vertintume moralumo aspektu. Tai akcentuoti svarbu, nes darbo tikslas – ne aptarti poelgius, o ištirti meninę poelgio filosofiją. Poelgio filosofija yra neatskirama nuo paties veiksmo, bet turėtina omenyje, kad literatūros kūrinys duoda daugiau medžiagos kalbėti apie poelgio filosofiją negu vien izoliuotas veiksmas, mums taip pat svarbi teksto poetika.

Cituotas Dithley'jus filosofijos apibrėžimas, jog tai – atsakingas mąstymas apie gyvenimą, ieškant tam tikrų bendrybių, esmingumo, būtinumo. Bachtinas taip pat kalbėjo apie poelgį kaip filosofiską tuomet, kai jis lydimas sąmoningumo ir individualios atsakomybės. Bachtinas, analizuodamas literatūros kūrinį aktualizuoja herojų, herojaus gyvenimo kontekstą, jo gyvenimo vertybinį kontekstą ir t. t.⁸⁸ Šiuo aspektu darbe Bachtinu nebus sekama – mums aktuali jo filosofinė prieiga, kurios atžvilgiu skaitome kūrinį, bet metodologiškai jo studija nebus pasitelkiama. Darbe laikomasi pozicijos, kad nėra prasminga kalbėti apie galimą kiekvieno herojų poelgio filosofiją.

Analizuojant Vaičiulaičio meninius tekstus laikysime, kad sąmoningumo kategorija čia priklauso ne veikėjui, o autoriaus instancijai. Tai aktualu ne tam, kad galėtume filosofiją projektuoti biografiniam autoriui, o todėl, kad laikydami tekstą sąmoningai sukomponuota konstrukcija, galėtume kalbėti apie jo, kaip visumos, meninę poelgio filosofiją. Tokia perspektyva svarbi, nes Vaičiulaičio tekstuose filosofijos objektu gali tapti įvairaus pobūdžio poelgiai – taip pat ir nesąmoningi, atsitiktiniai. Nesąmoningas poelgis gali būti svarstomas meniniame tekste ir įtraukiamas į poelgio filosofijos lauką. Ne visi grožinio teksto veikėjų veiksmai būtinai atspindi filosofiją – veikėjų elgesį gali motyvuoti įvairūs tikslai, kurių galėtų turėti tekstą kuriantis rašytojas,

⁸⁸ *Op. cit.*, Bachtin, p. 75

pvz., siekis užtikrinti veiksmo tęstinumą, estetišiai motyvai (apie šiuos motyvus darbe spekuliuojama nebus, bet tai svarbu paminėti, jeigu autorių laikome sąmoninga teksto instancija).

5. Vaičiulaičio pasaulėžiūros kontekstai

Vaičiulaičio filosofinės idėjos kol kas tiesiogiai nėra tapusios literatūrologų tyrinėjimų objektu, tačiau nagrinėdami autorių ir jo kultūrinę aplinką kitais aspektais, literatūrologai yra užčiuopę keletą idėjų, pasaulėžiūros dominančių, kurios yra aktualios, kalbant apie Vaičiulaičio poelgio filosofiją, suvokiant vienu ar kitu idėjų atspindžių jo kūryboje ištakas. Vaičiulaitis yra moderniai krikščioniškos sąmonės rašytojas, o kaip pagrindinės įtakos jo mąstysenai literatūrologų paprastai skiriamos „Šatrijos“ draugijos aplinka bei Vakarų literatūra, ypač prancūzų autoriai, pasižymėję religine mąstysena. Krikščioniškos autoriaus pasaulėžiūros kontekstas taip pat mums aktualus bus tiek, kiek jį pasufleruos pats tekstas – šiuo atveju darbe laikomasi sociokritikos nuostatos, kad kontekstas nesupa kūrinio išoriškai, o mus pasiekia iš to, kas kartais vadinama kūrinio turiniu, (t. y. paties teksto) – tekstas suvoktinas kaip konteksto „valda“⁸⁹. Konteksto išmanymas leidžia mums pagilinti ir patikslinti interpretacijas prozos kūrinų motyvų, kuriuose kontekstas pasirodo aktualus.

Pasaulėžiūros santykį su filosofija, religija ir literatūra yra aptaręs Dilthey'us. Pasaulėžiūrą jis supranta kaip tam tikrą tikrovės interpretacijų visumą – tai siekis artikuliuoti pasaulio prasmę ir reikšmę⁹⁰. Filosofas tvirtina, kad pasaulėžiūra yra glaudžiai susijusi filosofija, religija ir literatūra, nes jos ruošia pasaulėžiūrą arba pasaulėžiūra slypi jų esmėje⁹¹. Taigi, šios trys sritys formuoja pasaulėžiūrą, o pasaulėžiūra atsispindi jose. Religinė pasaulėžiūra, kuri mums aktualiausia, Dilthey'aus žodžiais, yra kilusi iš patirties, pagrįstos religiniu procesu. Religijai kaip vienai gyvenimo formų būdingas tam tikras specifiškumas, ta prasme, kad ji yra *apmąstymas*, kuris lydi santykiavimą su neregimybe⁹². Mums iš Dilthey'aus minčių svarbiausia, kad literatūrologų įvardyti Vaičiulaičio pasaulėžiūros momentai leidžia šiame darbe tiek įrašyti Vaičiulaičio poelgio filosofijos aspektus į tam tikrą pasaulėžiūrinę visumą, tiek pasiremti jais, siekiant geriau išsiaiškinti tam tikrų išskaitytų filosofinių momentų prasmę.

„Šatrijos“ draugija. Krikščionybės atnaujinimo siekis ir jo atspindžiai literatūroje.

Vienas svarbiausių Vaičiulaičio aplinkos faktorių, padariusių rašytojui didelę įtaką, buvo krikščioniška „Šatrijos“ draugija, XX a. 3 deš. vidurio veikusi Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete kaip Vinco Mykolaičio-Putino iniciatyva suburti Lietuvos universiteto Teologijos-

⁸⁹ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 31

⁹⁰ *Op. cit.*, Dilthey, p. 67

⁹¹ *Ibid.*, p. 69

⁹² *Ibid.*, p. 69–70

filosofijos fakulteto literatū sambūri⁹³. Vaičiulaitis į „Šatrijos“ meno draugiją įstojo 1927 m, o baigęs Vytauto Didžiojo universitetą, kurį laiką tebedalyvavo „Šatrijos“ veikloje, skaitė paskaitas apie naujas Vakarų literatūros sroves: ekspresionizmą, impresionizmą⁹⁴. „Šatrijos“ draugijai apibūdinti Jakaitė siūlo „literatūros bendruomenės“ sąvoką. Šia sąvoka apimamos skirtingos bendruomeninio kultūrinio gyvenimo formos, ne tik konkreti draugija. Literatūrinėje bendruomenėje pasireiškia estetinis solidarumas, interpretacinės bendruomenės susidarymas⁹⁵. Draugiją literatūrologė traktuoja kaip sąmonę aktyvinantį impulsą, o ne determinuojantis veiksnį⁹⁶. Neturėdama aiškių taisyklių, narių sutarto manifesto ar pan., vienydama bendraminčius, draugija stiprina kai kurias narių pasaulėžiūros gaires. Jakaitė įvardija šatrijietišku idėjų pasireiškimą kaip gana savaiminį teologinių dalykų atėjimą į kūrybinę savimonę⁹⁷.

Pasaulėjautos požiūriu svarbus Kubiliaus pastebėjimas, kad dalis išskaitytinų šatrijiečių pasaulėjautos gairių buvo labiau etinės, susijusios su tikėjimu, negu grynai estinės. Literatūrologas, pristatydamas „Šatriją“, akcentuoja būtent jų doros supratimą, padorumo akcentavimą. Pirmiausia ši bendruomenė savo ištakose pateikiama kaip bendraminčių katalikų grupelė, tuomet kaip jaunų menininkų būrelis⁹⁸. Šalkauskio žodžiais – menininkas turi būti laisvas, rinkdamasis temas ir vaizdus, bet objektyviai negali nusidėti doros principams. Taip pat laikyta, kad be šviesaus ir gilaus idealizmo neįmanoma meninė kūryba⁹⁹.

„Šatrijos“ kaip etinės menininkų bendruomenės pradžią liudija ir draugijos šūkis, pasiūlytas ateitininkijos ideologo Šalkauskio: „Menas – grožiui, grožis – gyvenimo tobulumui“ ir jo 1927 m. pasakyta kalba, sveikinat naujai įstojusius ateitininkus, kurioje išreiškiama intencija kelti grožinės literatūros ir meno apskritai padėtį jaunimo draugijoje ir taip vystyti visos tautos galias¹⁰⁰. Šalkauskis formaliai bandė meną apsaugoti nuo griežtų imperatyvų: tvirtino, jog būtina įsisavinti tiesą apie subjektyvų menininko laisvumą, nesiekti pasitelkti meno kaip dorinio mokymo priemonės. Nors, pasak Jakaitės, Šalkauskiui ši būtinybė liko labiau formaliai deklaruojama ir galiausiai vis dėlto nugalėta estetinių ir ideologinių vertybių tapatinimo ir teologinio nukreiptumo¹⁰¹. Atrodo, kad autoriai, kurie patys buvo linkę į modernias literatūros formas vis dėlto laikė Šalkauskį pernelyg ideologišku. Mindaugas Kvietauskas mini, kad Keliuotis, nors ir vertindamas Šalkauskio filosofiją,

⁹³ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 11

⁹⁴ *Ibid.*, 81-82

⁹⁵ *Ibid.*, p. 13

⁹⁶ *Ibid.*, p. 18

⁹⁷ *Ibid.*, p. 9

⁹⁸ Vytautas Kubilius, *Antanas Vaičiulaitis*, Kaunas: Šviesa, 1993 p. 9–10

⁹⁹ *Ibid.*, p. 10

¹⁰⁰ *Op. cit.*, Jakaitė p. 32

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 100–101

įžvelgė jo norą intelektualizuoti ir racionalizuoti visa, įskaitant meną ir žmogaus jausmus. Keliotis ėmė maištauti prieš tokį intelektualizmą, o tai lėmė jo ir Šalkauskio asmeninį atitokimą¹⁰².

Akstinu literatūrinių formų modernėjimui „Šatrijos“ literatūros bendruomenėje galėjo tapti tai, kad nepaisant išsiskiriančių pažiūrų į meną, „Šatrijos“ ideologai Šalkauskis ir Eretas akcentavo svarbą atnaujinti katalikybę lietuvių kultūroje. Jie nesiekė tik įtvirtinti tradicinės katalikybės, kritikavo konservatyvų prisirišimą prie senų formų, bažnyčios sustabarėjimą, joje susiklosčiusį abejingumą socialiniam neteisingumui – skurdui, žmogaus teisių pažeidimams, kurios vykdė Bažnyčia netuokdama skirtingų religijų žmonių, nelaidodama Rygoje ar Klaipėdoje įregistruotus santuoką ir pan. Siekta **pačios katalikybės atsinaujinimo**, jos pavertimo kultūrinės pažangos veiksmu¹⁰³. Lietuvių kultūros modernėjime atpažįstame katalikybės sampratą, kuri pasižymi katalikybės kaip kultūros pagrindo supratimu, idėjomis apie kultūros ir krikščionybės vienybę tikinčiame žmoguje¹⁰⁴.

Modernios literatūros santykį su krikščionyste, krikščioniškos literatūros atsinaujinimo klausimą svarstė Vaičiulaitis straipsnyje „Pokarinės literatūros kelias“ publikuotame 1936 m. *Židinyje*¹⁰⁵. Straipsnyje, kuriame apžvelgiamos pokario literatūros tendencijos, minimas atsinaujinęs rašytojų santykis su Bažnyčia ir juntu ir jo paties pozicija, ginant religinės literatūros posūkį modernėjimo kryptimi:

[Kitas veiksnys pokario literatūrai –] Bažnyčia, kuri praėjusiam amžiumi iš literatūros turėjo labai mažai paguodos. Dabar vaizdas kitoks: jau bus keli šimtai metų, kai Bažnyčia nėra regėjusi tokio rašytojų antplūdžio prie savęs. Katalikų beletristų, lyrikų, teisybė, niekad netrūko, tačiau jų vertė dažniausiai būdavo prasta. Katalikai literatūroje ilgai darė klaidą, manydami, kad jiems tinka rašyti tik dorinančius, kiek sentimentalumu atsiduodančius romanus ar dramas (čia ir vėliau išskirta – K. Š.). Šiandien reikalaujama, kad katalikas rašytojas pirmiausia būtų ir menininkas, o ne moralų skelbėjas¹⁰⁶.

Iš citatos matyti, kad Vaičiulaičio nuomone, literatūroje katalikybės permąstymas atsispindi aukšto meninio lygio modernia katalikiška literatūra. Mums ši rašytojo pastaba aktuali kaip atkreipianti dėmesį į jo paties poziciją kaip kataliko autoriaus. Svarbu ir tai, kad ši refleksija pasirodo kalbant apie Vakarų autorius – akivaizdus domėjimasis ir žvalgymasis į artimos pasaulėjautos užsienio autorius. Jakaitė apibendrina, kad estetinio atsinaujinimo idėjos „Šatrijoje“ buvo svarbios, bet veikė gana nuosaikiai – apskritai bendruomenei buvo būdingas *pasitikėjimas* pasaulėžiūros bei estetikos tradicija. Tarp tradicijos ir modernumo įvyksta ne nusigrėžimas, o tvyro įtampa, dinamiškumas, simultaniškumas¹⁰⁷. To iliustracija galėtų būti nuosaiki Vaičiulaičio polemika trečiojo

¹⁰² Mindaugas Kvietkauskas, „Sambūrių atmosfera: „Šatrijos“ ir „Trečio fronto“ bendrijos kultūrinės psichologijos aspektu“, *Colloquia*, 2015, nr. 35, p. 34-70, p. 46

¹⁰³ *Op. cit.*, Kubilius, p. 12-13

¹⁰⁴ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 132

¹⁰⁵ Antanas Vaičiulaitis, „Pokarinės literatūros kelias“, in: *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 10-21

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 13

¹⁰⁷ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 98-99

dešimtmečio pradžioje su Adomu Jakštu, kai abi pusės parodė geranoriškumą, susidomėjimą, nors sutarimo dėl modernios literatūros pasiekta nebuvo¹⁰⁸.

Kubilius apibendrina „Šatrijos“ menininkus kaip naują intelektualų kartą, subrandintą pirmojo nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio. „Katalikybė apsaugo ją nuo revoliucinio radikalizmo, apsvaiginusio daugelį Europos intelektualų. Bet konservatyvus uždarumas ir nekintamumas jau negali patenkinti šios kartos – „žinokite, pasaulis dar neužbaigtas, ir mes kartu su Dievu dalyvausim jo kūryboje“ (A. Maceina); nenumalšinamas yra žmogaus troškimas keisti pasaulį, kuriame jis gyvena“¹⁰⁹.

Pranciškonybės idėjos, gyvybingos modernioje XX a. lietuvių kultūroje

Dar viena pasaulėžiūros dominantė, kurią įtrauksime – XX a. viduryje aktualizuojama pranciškonybės refleksija. Pranciškonybės balsą Vaičiulaičio kūryboje mini Jakaitė¹¹⁰ ir Klišienė¹¹¹. Jakaitės nuomone, lietuvių literatūroje Vaičiulaitis vykdo lietuviškąją šv. Pranciškaus tradicijos tvirtinimą, pradėtą Motiejaus Valančiaus¹¹². Šv. Pranciškus galėjo imponuoti šatrijietiams, nes, pasak Maceinos ir jam, nors ir 700 metų anksčiau, vienas svarbiausių siekių buvo atnaujinti Bažnyčią – apvalyti nuo savanaudiškumo, turto siekio, grubumo¹¹³.

Vaičiulaičio tekstuose atpažįstami keli Maceinos monografijoje apie šv. Pranciškų „Saulės giesmė“ įvardijami šv. Pranciškaus pasaulėžiūros bruožai. Šią studiją Jakaitė įvardija kaip „ryškiausi[ą] šv. Pranciškaus refleksiją lietuvių kalba“¹¹⁴. Maceina apskritai minėtinas kaip tam tikras tarpininkas, pranciškonybės idėjų platintojas tarp literatų, išėjusių iš „Šatrijos“, ateitininkų. Filosofas yra pirmininkavęs draugijai 1930 metais (prieš maždaug vienerius metus pirmininko pareigas ėjo Vaičiulaitis)¹¹⁵. Didelė Maceinos įtaka išliko visą „Šatrijos“ laikotarpį. Kazys Bradūnas taip atsiliepia apie filosofą: „Akivaizdi buvo Antano Maceinos, Juozo Girniaus filosofijos įtaka. Nors jie ir ne literatai, bet laikėme juos žemininkų kartos atstovais. Maceina, tiesa, nors kiek vyresnis, tačiau mano kartai jis buvo draugiškas ir daug mums padėjo ieškant savųjų kelių. Studijų metais klausėme Maceinos ir Girniaus paskaitų universitete“¹¹⁶.

Iš pasaulėžiūros aspektų pirmiausia Maceinos minima ryškiai šv. Pranciškaus išreikšta meilė gamtai, kurią būtina suprasti krikščionybės šviesoje – gamta laikytina Dievo dovana žmogui, terpė,

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 75–76

¹⁰⁹ *Op. cit.*, Kubilius p. 17

¹¹⁰ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 174

¹¹¹ Neringa Klišienė, „Religinės patirties matmuo Antano Vaičiulaičio ir Paulio Claudelio (Paul Claudel) kūryboje“, *Literatūra*, 2007, Nr. 49 (1) p. 25–38, p. 30

¹¹² *Op. cit.*, Jakaitė, p. 174–175

¹¹³ Antanas Maceina, *Saulės giesmė, Šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniškojo gyvenimo šauklis*, New York: Prel. Pr. M. Juras, 1954 p. 321–322

¹¹⁴ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 137

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 66

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 7

kurioje žmogus gali veikti, kurią gali pasitelkti savo kūrybai¹¹⁷. Svarbiausia gamtoje šventajam yra tai, kad ji pati yra Dievo kūrinys, per kurį Dievas mums prabyla – įsiklausyti į gamtos kalbą yra pajusti jos Kūrėją¹¹⁸. Svarbu suprasti, kad šv. Pranciškaus meilėje gamtai esama tam tikros simbolinės plotmės – meilė gamtai laikytina jos simboliškumo išraiška. Šventasis ne per gamtą pamilo Dievą, o iš didelės meilės Dievui sėmėsi meilės žmogiškajam pasauliui. Kūriniai mylimi todėl, kad liudija dievišką savo kilmę¹¹⁹. Dievo sukurtas žmogus tai atpažįsta ir savyje, ir gamtoje, todėl jų santykis pasižymi *buvimo bendrumu*, lygybe Dievo akyse¹²⁰.

Kaip kitą svarbią idėją Maceina aptaria buvimą tarp kitų. Filosofas aptaria vienatvės, kaip iš prigimties stokojančios būties, sampratą pranciškonybėje. Vienatvė laikoma neišbaigtu, neišvystytu žmogaus buvimu. Žmogui vienam stinga kažko pačioje jo egzistencijoje¹²¹. Būties prasme buvimas drauge yra užbaigtas – jam gali daug ko stigti psichologine, dorine, religine prasmėmis, bet šios negerovės kyla ne iš esminės žmogaus nepilnumos, o tiesiog žmogiškojo silpnumo¹²². Maceina akcentuoja, koks svarbus buvimas šalia kitų buvo šv. Pranciškui, kuris, supratęs savo pašaukimą, rinkosi gyventi tarp žmonių, dalintis su jais ir skelbti Kristų, o ne atsiskyrėlio gyvenimą¹²³. Be to, pranciškonų vienuoliams rūpėjo ne tik vykdyti vieną ar kitą misiją, bet atverti savo bendruomenę kiekvienam žmogui – draugui ar priešui. Netgi tie, kurie visuomenės sąrangoje buvo žemiau – dėl socialinės padėties, neišsilavinimo, neturto – kaip tik artimesni buvo šv. Pranciškui, o atstumtieji, nuskriaustieji, paklydusieji, nusidėjėliai buvo jo ypač globojami ir apsupami rūpesčiu¹²⁴. Ši problema nėra supaprastinama į elementarią „vienam sunku ir negera“, o „šalia kito – gera“ opoziciją. Maceina išsamiai kalba apie šv. Pranciškaus pasirinkimą tarp atsiskyrėlio vienuolystės ir bendruomeninio gyvenimo. Pristatęs vienuolio dvejonę, ar neverta rinktis atsiskyrėlio gyvenimo, filosofas apibendrina, jog tikra krikščioniškoji egzistencija vyksta įtampoje tarp bendruomenės ir vienatvės¹²⁵, nes nors Kitas yra išbaigtos būties sąlyga, žmogui visuomet yra būdingas vienatvės ilgesys¹²⁶.

Kita aktuali religinė kategorija šv. Pranciškui buvo džiaugsmas – šventasis tapo jo skelbėju. Nors jis buvo nepaprastai asketiška asmenybė, taip pat jis išsiskyrė dideliu ir pastoviu džiaugsmo išgyvenimu – jis nepriešino šių kategorijų, kaip tik šventąjį džiugino jo kūno apvaldymas¹²⁷. Maceina aiškina, kaip šventojo požiūriu, iš maldos dvasios kylantis džiaugsmas saugo žmogų nuo nuodėmių, o blogis triumfuoja, kai jam pavyksta užgožti ar susilpninti šį džiaugsmą; liūdna siela lengvai

¹¹⁷ *Op. cit.*, Maceina, p. 21

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 23–24

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 28–29

¹²⁰ *Ibid.*, p. 30

¹²¹ *Ibid.*, p. 194

¹²² *Ibid.*, p. 197

¹²³ *Ibid.*, p. 199

¹²⁴ *Ibid.*, p. 204

¹²⁵ *Ibid.*, p. 211

¹²⁶ *Ibid.*, p. 210

¹²⁷ *Ibid.*, p. 370

palinksta į tuščius pasaulio smagumus¹²⁸. Be to, liūdesys įkalina sielą vienetvėje, nuteikia ją priešišškai kitų atžvilgiu, padaro žmogų nenuoširdų, o tai ardo buvimo šalia kito galimybę. Būti drauge galima tik pagrindžiant šį santykį džiaugsmu¹²⁹. Krikščionybė suvokiama kaip džiaugsmo religija, dėl jos siejimo su išganymu – Kristaus prisikėlimas, pasaulio atpirkimas, kūrinijos grąžinimas iš kelio nebūtin į Dievą yra laikomas didžiule laime¹³⁰. Jakaitė mini, kad šv. Pranciškų bei pranciškonus Paulis Kepleris yra apibūdinęs kaip žmonės, be kurių negalima kalbėti apie šventąjį džiaugsmą, apie šventųjų džiaugsmą¹³¹.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 372

¹²⁹ *Ibid.*, p. 373

¹³⁰ *Ibid.* p. 377

¹³¹ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 174

III. MENINIS MĄSTYMAS APIE POELGĮ

1. Išstarti ir išgirsti žodžiai

Pirmojoje prozos analizės dalyje aptariami Vaičiulaičio kūriniai, kuriuose individas vaizduojamas šalia Kito, aktualizuojant jų ištariamus žodžius. Temos požiūriu, nemažą Vaičiulaičio novelių korpusą sudaro realistinei literatūrai būdingos, gana buitiškos, kasdienės situacijos. Šiuose tekstuose kalbama apie santykius bendruomenėje, aprašomi įvairūs konfliktai, keblios situacijos. Vis dėlto tiek teksto poetika, tiek pasakojimo strategija, tiek kūrinių idėjos smarkiai skiriasi nuo tų, kurių galima būtų tikėtis iš panašaus pobūdžio situacijas atskleidžiančios realistinės literatūros. Taip pat šioje dalyje aptariama kiek kitokio pobūdžio *Italijos vaizdų* ištrauka.

Didelės dalies Vaičiulaičio novelių veiksmo vieta pasirenkama iš pažiūros tradicinė lietuvių literatūroje kaimo su nedidele bendruomene aplinka. Kita vertus, jau ankstyvojoje Vaičiulaičio recepcijoje aptinkame įžvalgas, kad ta aplinka yra gana savita. Pvz., rašytojas Petras Cvirka yra pastebėjęs, kad be gražios lietuvių kalbos, Vaičiulaičio prozoje apskritai nedaug lietuviškos specifikos, čia esama „savo pasaulio“ su „savita specifika“, kartais dėl to net atrodo, kad Vaičiulaičio žmonės ne lietuviai, o „iš kažkur“¹³². Zalatorius tokį įspūdį apibendrina kaip Vaičiulaičio polinkį į bendražmogiškumą, universalumą¹³³. Eugenijus Žmuida akcentuoja, kad Vaičiulaičio pasaulyje mažai istorijos ženklų: tarsi nesama miesto, politikos, istorijos, kitų valstybių ir panašiai¹³⁴. Ši pastaba neapima visos Vaičiulaičio kūrybos – kai kuriuose tekstuose istorijos ženklai vis dėlto pasirodo, pvz., novelėse „Gluosnių daina“ (rink. *Gluosnių daina*, 1966), „Pelkių takas“ (rink. *Pelkių takas*, 1939), „Budėtojas ir keleivė“ (rink. *Vidurnaktis prie Šeimenos*, 1986), romane *Valentina* ir kituose tekstuose. Tačiau ir čia, kaip ir istorinės plotmės ryškiau nepažymėtuose kūriniuose, pagrindinis akcentas yra ne objektyvi veiksmo aplinka, o žmonių santykiai, jų mintys, reakcijos. Konkreti istorinė aplinka veikia svarbi kaip tam tikras pretekstas, situacijos priežastis, bet toje situacijoje įdomiausias lieka individas. Nuorodas į kaimo aplinką sieti su konkrečiu laikotarpiu lietuvišku kaimu būtų ne visai prasminga. Veikia – tai traktuojama kaip natūrali žmogui terpė, todėl būtent joje įdomu stebėti žmogų, jo santykį su Kitu, jo poelgius, kurie čia yra natūralūs, paprastesni, ryškiau matomi, grynesni ir universalesni, nes nepriklauso nuo bendresnių išorinių aplinkybių. Be to, iš pažiūros paprastų, neypatingų žmonių pasirinkimas pagrindiniais veikėjais gali būti siejama su krikščioniška laikysena, kad kiekvienas žmogus yra vertas dėmesio, jo gyvenimas yra svarbus.

Novelė „Ponia“ (rink. *Vidudienis kaimo smuklėj*, 1933) pradedama kaip kasdienišką, apie paprastų žmonių nesutarimus pasakojantis tekstas, kuris primena realizmo literatūrą – minima

¹³² Petras Cvirka, „A. Vaičiulaitis. Pelkių takas“, *Dienovidis*, 1939, Nr. 5, p. 246-247, in: Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.). Semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 172

¹³³ Zalatorius, *ibid.*, p. 172

¹³⁴ *Op. cit.*, Žmuida, p. 119

skirtinga pagrindinių veikėjų socialinė padėtis (viena jų – sekretoriaus žmona, kita – Elzbieta, kurios akimis pasakojamas konfliktas – vieniša, neturtinga, niekuo ypatinga nepasižyminti moteris). Pasakojamas dviejų moterų konfliktas dėl mažyčio žemės plotelio darže, kurį joms tenka dalintis. Oficialiai Elzbietai priklausantis takelis sekretorienės, pritrūkusios žemės, užsėjamas ridikėliais. Konflikto akumuliacija vaizduojama realistiškai, o komiško efekto sukūrimui – veikėjų ginčų menkumo įvertinimas, akivaizdus skaitytojui. Perdėtas smulkmeniškumas būdingas abiem moterims ir dėl jo, skaitytojo akyse, jos abi atrodo „lygios“ – socialinė padėtis novelės konflikte veikiausiai yra vienas pretekstų negu konflikto centras. Užsitęsusi nesutarimo situacija novelės veikėjams atrodo neišsprendžiama, nesutarimas vis gilėja, galiausiai jis išsprendžiamas tik teisme.

Novelės pabaigoje kiek pasikeičia teksto pobūdis: konfliktas teisme nesprenžiamas formaliai, priešingai – formali institucija paradoksaliai tampa žmogiško, nuoširdaus susikalbėjimo vieta. Tam tikrą įžangą į susitaikymą padaro teisėjas, kuris žvelgia į situaciją vadovaudamasis ne formalia jo pareiga perteikti teisės raidę ir vykdyti teisingumą pagal įstatymus, o elgiasi pagal savo asmeninę sąžinę. Veikėjas, kuris turėtų būti labiausiai įpareigotas institucinės, o ne asmeninės atsakomybės (Bachtino žodžiais), elgiasi priešingai – kalba iš visų familiariausių registru ir pirmasis tarsis pagaliau supranta ir įvardija problemos paprastumą, todėl nesivadovauja formaliais teisingumo kriterijais. Tačiau iki galo situaciją išsprendžia su žmona atvykęs sekretorius – vienu kreipiniu:

– Ponas teisėjau! Aš noromis taikausi. Be to, už lauką ridikučiais užsėtą, žadu nuomą sumokėti. Jeigu tik *ponia* Strepikienė sutiktų.

– Viešpatie aukštasis, štai kur esama delikatinų žmonių! – pamanė teta. – Kaip jis dailiai į mano pusę atsisukęs, kaip aiškiai, pratešdamas, koku meiliu balsu jis taria – *ponia*.

– Tai kaip bus, *ponia*? – klausia sekretorius.

Elzbieta tvoskė džiangausmo vilnis. Akyse jai tik šviesėjo, šviesėjo, širdy buvo taip saldu ir gera. Ji pasižiūrėjo į savo priešą, visai nepiktai pasižiūrėjo.

– Taikykitės, *ponia*, – ragino teisėjas.

Ak, ir jis! Viešpatie, šitoks aukštas žmogus! Ir dar taip meiliai pakreipęs žandą...

– Taikausi, taikausi, šviesiausias... – kalbėjo teta, visa įraudus, sumišus ir... laiminga. (p. 67–68)

Konflikto atomazgą susijusi su ištrūkimu iš tam tikros iki šiol konfliktą variusios veiksmų inercijos, su užimta žeme mažai ką turinčiu būdu – kreipiniu. Pasakotojas šioje scenoje susitelkia į Elzbitos reakcijas: moteris net negirdi kitų pasakytų žodžių apie jai siūlomą mokesčių, į ją tiesiog plūsta džiangausmas. Apskritai, galima pasakyti, kad šis kreipinys įveda naują dimensiją į situaciją, kurios sau nebuvo įvardijusi ir pati Elzbieta. Eidama į teismą, ji pati nežinojo, ko tikėtis, ėjo vedama inercijos – tekste akcentuojamas jo sutrikimas, maišymasis. Pagarbus kreipinys nebuvo tai, ko moteris būtų tikėjusi. Ir vis dėlto Elzbieta jį išgirdusi pasijunta ne pasiekusi teisybę, ar įrodžiusi savo tiesą, o laiminga. Konfliktas, apie kurį novelė centruota iki šiol, išsprendžiamas ne sekretoriaus pasiūlytu kompromisu, o nublankdamas ir kažkur išnykdamas, pasimirštas prieš vieną kreipinį.

Buitinė situacija tam tikra prasme tampa teksto ekspozicija, pretekstu, kuri gali atvesti ne tik iki konflikto sprendimo, bet ir iki netikėtos susitaikymo ir susikalbėjimo situacijos.

Novelėje labai svarbus pasakotojo vaidmuo – kuriamas komiškas leidžia nesuteikti situacijai patoso, sentimentalumo, taip vaizduojama ir „skriaudžiama“ Elzbieta – ši veikėja atrodo tokia pat komiška ir užsispyrusi, kaip ir sekretorienė. Tai, kad komiškas lygmuo, konfliktas nėra pagrindinė teksto ašis signalizuoja ir kūrinio pavadinimas, nurodantis, kad tekstas yra apie poniją – gerbiamą, išklaustą žmogų. Nors kūrinio kompozicijoje šis kitokio registro epizodas apie poniją tesudaro labai mažą dalį, jis laikytinas pačiu svarbiausiu.

Novelė galiausiai yra ne apie ginčą, o apie žmogaus vertės pajautą. Elzbieta tarsi paskelbiama „ponia“ – iki šiol moters gyvenime niekas į ją taip nesikreipė, todėl tokia ji niekada iki šiol ir nesijuto, dėl kreipinio ji tokia „tampa“. Kaip Pradžios knygoje – prieš pasaulio sukūrimą esama Žodžio, taip šioje novelėje ištarus žodį, sukuriama. Kreipinys „ponia“, viena vertus yra įvertinimo, pagarbos ženklas, kita vertus, tekste įgauna ir tam tikrą performatyvinę funkciją – formaliai netgi išvelgtina nedidelė aliuzija (galbūt kiek ironiška) į žodžio magijos motyvą tautosakoje, kadangi ypatingasis žodis ištariamas tris kartus, kaip pvz., įprasta ištarti užkalbėjimus¹³⁵. Komiška, buitinė atrodžiusi novelė teksto pabaigoje gana tiesiogiai išreiškia labai svarbią Vaičiulaičio pasaulėjautos ašį – didelę pagarbą kiekvienam žmogui, šiuo atveju – silpnokam, negudriam, kuris nė pats nediršta tos pagarbos tikėtis. Tai nėra vien socialinė pasakotojo pozicija – neteisybės atskleidimas, užuojauta silpniesiems. Veikiau išskaitoma krikščioniška meilė artimui, nenoras apskritai hierarchizuoti šį pasaulį, kuriame įsitekti gali visi.

Kūrinyje žodžio apmąstymas patikimas skaitytojui, bet tekste paliekami reikšmės akcentai, nukreipiantys jo mintį: tai kūrinio kompozicija – veiksmo padalijimas į ginčus darže ir susitaikymo sceną teisme, Elzbietos reakcijos į girdimus žodžius akcentavimas. Poelgio filosofijos atžvilgiu, galima būtų samprotauti, kad galbūt šioje novelėje skaitytojo mintis yra nukreipiama į gana vienprasmę idėją, kadangi pasiūlo ir „išeitį“, „atsakymą“ – pasakotojas ne tik klausia, bet ir pats siūlo atsakymą. Reikia pripažinti, kad novelė yra šiek tiek idiliška, tačiau ir jai būdingas filosofiskumas, o konkrečios herojės joje situacijos išsprendimas dar nepretenduoja į didaktinį kalbėjimą – tai tik vienos situacijos apmąstymas – kaip būti gali, kokią galią žodis gali turėti. Didaktinio lygmens išvengiama, kadangi nei sekretoriui, nei jo žmonai nėra būdinga jokia vidinė raida, personažai nepatiria permamos, dėl kurios imtų gerbti Elzbietą. Novelės teisėjas ir sekretorius galbūt yra pratę taip kreiptis į nepažįstamas moteris, akivaizdu, kad žodis, įgaunantis didžiulę kūrybinę galią novelėje sureikšminamas jo adresato.

¹³⁵ Daiva Vaitkevičienė, *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 13

Kita novelė, kurioje žodis tampa pagrindiniu poelgiu, išsiskirianti žodžio įreikšminimu – „Tarp šieno pradalgijų“ (rink. *Vidurnaktis prie Šeimenos*, 1986). Tai vėlyvojo Vaičiulaičio kūrybos laikotarpio kūrinys, kuriame žodis traktuojamas poetiškiau, simboliškiau negu „Ponioje“. Gana moderni šio kūrinio konstravimo strategija – nebelieka daugelio realistinių, buitinių komiškų dėmenų, veikėjai kuriami taupiai paeskizuojujant jiems kelias raiškias savybes. Nyka–Niliūnas, aptardamas romaną „Valentina“, rašė, jog veikėjai romane tampa veikiau nuotaikomis, o romanas iš tiesų yra apie jausmų ir išgyvenimų žaismą¹³⁶. Novelei „Tarp šieno pradalgijų“ ši pastaba tinka galbūt net dar labiau, nes trumpučiam kūrinyje veikėjų portretams skiriami vos keli epitetai, o svarbiausiais tampa žodžiai ir jausmai. Novelės centre pasirodo Zuzana – nedaili kupriukė. Apie merginos gyvenimą skaitytojas sužino nedaug. Veiksmas čia minimalus – tekstas sukomponuotas taip, kad pagrindinis poelgis taip pat atsiduria už novelės dabarties laiko ir iškyla Zuzanos prisiminimuose. Pasakotojo kalbėjimas derinamas su pagrindinės veikėjos Zuzanos atsiminimais, vidine kalba.

Svarbiausias novelėje yra prisimenamas poelgis – trumpas atsitiktinis susitikimas su studentu, užklydusiu į jos kaimą rinkti retesnių žodžių žodyno projektui. Gražus jo pasisveikinimas „padėkdiev, mergyte“, tampa kupriukei Zuzanai akstinu svajoti apie meilę, praskaidrinančiu jos mintis ilgą laiką po šio susitikimo. Sudėtinga būtų netgi tvirtinti, kad mergina pamilo sutiktą vaikną – Zuzana net nemąsto apie studentą kaip konkretų žmogų, neprisimena jo individualių savybių, tik išstartus žodžius. Viltis apie meilę ar artimą draugą įprasmina merginos gyvenimą. Veikėjų pokalbis apie žodžius suteikia novelei simetrijos ir atrodo simbolinis – viskas kūrinyje sukasi apie žodžius: Zuzana keliais savo patarimais padeda studentui rengti žodyno projektą, o vaikinai maloni, pagarbiu kalbėjimu suteikia Zuzanai vilčių ir svajonių. Visa novelė iš esmės yra apie žodžius: jų dovanojimą vienas kitam ir įmanomą poveikį, t. y., galią.

Kai siužete užsimenama, kad studentas žiemą paskendo, Zuzana negali tuo patikėti:

Taip užsimerkusi, ji įsižiūri į vieškelį, ten, kur jis daro vingį, ir laukia, ar nepasirodys iš alksnių vaikinai, ar neprieis prie jos ir sustojęs nekalbins vėl jos gražiais žodžiais:

„Padėkdiev, mergyte“... (p. 237)

Su psichologiškai pagrįsta detale – nenoru susitaikyti su mirties faktu – pasakotojo implikuojama ir kita idėja, racionaliai nesuvokiama ir pačios veikėjos, veikiau persmelkianti kaip tam tikra galia. Zuzanai ne tik gaila studento, bet ji nenori ir atsiveikinti su savo svajonėmis. Kita vertus, galbūt ji su savo gražiausia gyvenimo patirtimi nebegali atsiskirti, jos gyvenimas jau kitoks negu buvo, nepaisant studento mirties. Tačiau visa tai lieka neišsakyta, visos viltys taip ir lieka sutelktos į to pasisveikinimo prisiminimą, įvertinimą.

Poelgio filosofiją ir šiame tekste išsiginina skaitytojas, interpretuodamas Zuzanos prisiminimuose pasikartojančią studento frazę, užuominą apie mirtį, iš reikšmingos kūrinio

¹³⁶ Alfonsas Nyka–Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 224

kompozicijos – vaikino frazės reikšmė pamažu skleidžiasi visą novelę ir iki galo suprantama tik pačioje jos pabaigoje. Kūrinyje apmąstoma didelė galia tenkanti geram žodžiui – jis gali keisti gyvenimą, nušviesti būtį.

Kitu aspektu gyvenimą skaidrinanti žodžio galia paliečiama Vaičiulaičio kelionių knygoje *Italijos vaizdai*. Šį tarpinio žanro kūrinių galėtume įvardyti kelionių novelistika. Tai Vaičiulaičio tikrais įspūdžiais keliaujant po Italiją paremta knyga, todėl čia esama ir dokumentinės plotmės, vis dėlto dėl teksto meninio stiliaus ir aiškios kompozicijos, paprastai pripažįstama ir jo grožinė prigimtis. Kubilius knygą vadina „poetinėmis įspūdžiais“, „poetinių vaizdų ir refleksijų knygomis“, nesileisdamas į atskirą svarstymą apie žanrą¹³⁷. Šiame darbe laikomės pozicijos, jog didelė dalimi grožinė knygos prigimtis suteikia galimybę įtraukti šį kūrinių į poelgio filosofijos svarstymą Vaičiulaičio prozoje.

Šiame kūrinyje ypač svarbi kompozicija. *Italijos vaizdai* susideda iš įvairių Italijos vietų aprašymų arba kelionių fragmentų – ėjimo į numatytą vietą, papasakoto kokio nors nedidelio nutikimo. Niekad neakcentuojamas pasakotojo kelionės chronologiškumas – tai veikia išvykos, negu linijinė kelionė, skaitant visi prisiminimų fragmentai pasirodo tarsi vienalaikiai. Vedrickaitė pabrėžia, kad kelionių literatūra mus tarsi išvaduoja iš laiko stichijos, bet tuo pat metu kelionė „visuomet yra paralelė jausmų dinamikai atskleisti. Išoriniai kelionės vaizdiniai ir kryptys bei jos tikslai tarnauja *vidinei* keliautojo permainingai apčiuopti“¹³⁸. Mums aktuali kūrinių kompozicija, nes joje įvyksta svarbiausia pasakotojo minties „kelionė“, kurioje skaitydamas tekstą pasakotoją lydi ir skaitytojas. Svarbiausias *Italijos vaizdų* kelionės taškas, kuriame pasakotojas tarsi prieina savo kelionės tikslą ir gali sustoti – skyrelis „Buona sera“. Pasakotojas eina pažiūrėti avių, kurias pasiekti jam reikia prasibrauti pro piktžoles, brūzgynus. Vaikštinėjantį jį vis labiau slegia melancholiška nuotaika:

Liūdna buvo, kad toli nuo tavęs visi tie, kurie tave kasdien atsimena. Ant tų, kuriuos mylėjai, kurie tau brangiausi, užgulė juodas didžiulės katastrofos debesys, kraujo, ašarų, kankinimų, ištrėmimų, tamsaus daugelio mirčių debesys. Tokią valandą pamatai, kad pasaulis yra toks, koksai yra: žiaurus, kruvinas, žudantis. Pamatai, kad išnyko tos auksinės jaunų dienų svajonės apie patekėjusį geresnį, teisingesnį, taikos ir sugyvenimo amžių. Prieš tave atsistojo kietas, geležinis, kraują prisigėręs barbaras, kuris lygiai žudo seną ir mažą, galingą ir skurdžią. (p. 87)

Citatoje – nepaprastai atviras pasakotojo beviltiškumo išgyvenimas, jautriai patiriamas nusivylimas visu pasauliu, tarsi pasakotoją staiga būtų prislėgusi visa pasaulio neteisybė. Vis dar išgyvendamas milžinišką skausmą, pasakotojas išvysta prieš save dvi figūras, kurias pirmiausia, dar pasinėręs į savo slogias mintis, grubiai apibūdina kretančiomis senėmis. Moterims artėjant,

¹³⁷ *Op. cit.*, Kubilius, p. 130

¹³⁸ Imelda, Vedrickaitė, *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p.

pasakotojas kiek atlyžta, jam pagailsta pavargusių senolių. Priartėjusios moterys, turbūt iš įpročio mandagiai pasveikina keleivį: „Buona sera!“ Šios dvi moterys turbūt negali nė nujauti, kaip šis pasveikinimas sujaukina pasakotoją:

Kai jos, lazdutėmis remdamosios į cementą, taip abi sykiu pasveikino, šios žemės šiluma įžengė į mane su tuo ramiu dviejų senelių balsu. Mane mušė tokia smarki džiaugsmo, graudumo ir nustelbimo vilnis, kad net ašara ištryško akyse. (p. 88)

Vedrickaitė užsimena, kad galbūt pasakotoją sujaukino nerašyta mažų bendruomenių taisyklė sveikinti nepažįstamąjį, kas jam primena lietuvišką kaimą¹³⁹. Norisi tvirtinti, jog čia esama kai ko daugiau: pasakotoją ištinka ne namų prisiminimas, ar ne vien jis, o susitaikymas su pasauliu, kuris užgožia nusivylimą, kurį pasakotojas ką tik išgyveno. Vargu, ar gražus pasisveikinimas jį būtų taip sujaukęs, jei tame būtų tik žmonių mandagumo ir namų prisiminimo. Jis primena kai ką fundamentalesnio – žmonių gerumą, tiesą, kad „žiaurus, kruvinas, žudantis“ pasaulis iš tiesų nėra, tokiu jis yra paverstas prievartą, ir daugybę žmonių, kaip ir pasakotoją, tai ištinka kaip didelė nelaimė.

Tačiau dabar tam tarsi nepasiruošusį pasakotoją *ištinka* ir susitaikymas – jis nė pats iškart nesupranta, kodėl taip susigraudino, net pravirko dėl kelių pasisveikinimo žodžių. Pasisveikinimas priminė jam svarbią tiesą: „jų žodžiai praskambo kaip kokios laiminga žinia, sakanti, kad už geležinio, kruvino ir savanaudiško žmogaus yra kitas žmogus, kuris kiekvieną praeivį laiko artimu ir linki jam gero.“ (p. 88). Įdomu, kad tai tėra pasisveikinimas, o ne ryškesnė gerumo apraiška – kalbant apie poelgio filosofiją už patį pasisveikinimą ir šioje novelėje reikšmingesnis yra tų žodžių įvertinimas. Būtent pasakotojas jiems suteikia reikšmę ir daug didesnę prasmę, negu į juos galėjo sudėti mandagios moterys. Šie žodžiai, išreiškiantys susitaikymo galimybę, daugelį metų lydi pasakotoją, kuriuos jis mintyse ir kartoja itališkai: „Buona sera, buona sera...“. Kalbos skirtumas čia svarbus: būtent tas, kurį laikome svetimu, kitu, šioje situacijoje pasakotojui primena, kad kiekvienas praeivis gali būti – tavo artimas, linkėti kitam gero.

Vis dėlto reikia suprasti, kad iki šiol aptartos novelės tėra žodžio galios galimybė, o ne taisyklė. Kartais Vaičiulaičio novelėse, žodžiai atlieka ir visai kitą, gerokai paprastesnę funkciją, negu buvo aptarta iki šiol. Veikėjai barasi, šmaikštuoja, demonstruoja šaunumą, ar tiesiog pasirenka frazę, kuri atrodo kaip priderama pasakyti atitinkamoje situacijoje kažkam pasakyti reikalingą frazę. Kartais žodžiai gali pasirodyti ir gana tušti arba slepiantys individą kaip kaukė. Tikrąją žmogaus būseną slepiantys žodžiai pasirodo novelėje „Kriokininkų Ievutė“ (*Kur bakūžė samanota*, 1947).

Kūrinyje, panašiai kaip aptartoje „Ponioje“, protagoniste tampa niekuo neišskirtinė, pagyvenusi, vieniša moteris. Abiem atvejais pasakojo dėmesys paprasto žmogaus gyvenimui, didelis jautrumas jo jausmams primena Maceinos akcentuojamą šv. Pranciškaus laikyseną gerbti kiekvieną bendruomenės narį – kiekvienas žmogus yra vertas dėmesio ir krikščioniškos atjautos. Novelės

¹³⁹ *Ibid.*, p. 85

pradžioje sužinome, kad protagonistė Ievutė mini savo motinos mirties metines. Visas siužetas – šios moters kelionė iš bažnyčios per miestelį į kapines. Šventoriuje sutikusi miestelio neregį Juozą, senoji Ieva savo visai nerodo jam užuojautos – netgi ima bartis. Iš veikėjų pokalbio paaiškėja, kad neįgalus ir taip pat senyvas vyras neseniai vedė, o jo žmona – kaip ir jis – beturtė ir be sveikatos. Juozas kartais elgetauja šventoriuje, o jo žmona – daugiausia laiko praguli lovoje. Ievutė pirmiausia Juozą bara: „Taigi, tėvai, prasimanei bėdos senatvėje. Reikėjo tau ženytis! Vis svieto išdykumas! Negalėjai mat šventai amželi baigti.“ (p. 205) Pabrėžiama, kad Ieva barasi ne atleidžiai, su šypsena, o piktai, net krenkšdama. Vis dėlto, Juozui pasiguodus, paminimas dar vienas poelgis – nedidelė detalė – nueidama Ievutė įmeta jam į dubenį monetą.

Vis dėlto, būtent pastarasis poelgis išduoda tikruosius Ievos jausmus, jos jautrumą. Šis teksto momentas atrodo svarbesnis už visą jos pamokymą, kurį ji tarsi atkalbėjo iš pareigos, pakartojo, ką kalba visa kaimo bendruomenė. Tokį įspūdį sukuria Ievos kalbėjimo pertekliškumas – išartos net keturios frazės iš eilės, kurių dalis net neskamba natūraliai iš pagyvenusios moters lūpų. Galbūt netgi bendruomenėje ne visi tiki šiais žodžiais, bet įprasta bendravimo norma tarsi reikalauja pabarti šį neįprastai, pagal kaimo normas vos ne ekstravagantiškai, pasielgusį vyrą. Šie žodžiai, jei juos vertintume Bachtino poelgio filosofijos pagrindu, gyvenimo visumos požiūriu, nėra poelgis, turintis individualią prasmę, iš kurių galėtume išskaityti ryškesnę idėją, kadangi tai tėra klišių kartojimas, kuriomis nevyksta jokia, netgi negatyvią prasmę turinti komunikacija – Ievutė išberia šiuos bereikšmius žodžius, o Juozo „teisinimasis“ irgi nedaug ką pasakantis ir po kelių tuščių sakinių nukrypstantis į skundą dėl godžių gydytojų, kuriems jis neturi už ką sumokėti.

Pikti Ievutės žodžiai žodžiai novelės pradžioje reikalingi sukurti kontrastą tarp vos ne automatiškai beriamų žodžių Kitam ir nuoširdumo vienumoje – novelės pabaigoje. Veikėjos kalbos šiurkštumą, jei kliaujamės ne nuojauta, o pačiu tekstu, iki galo suprantame tik kūrinio pabaigoje, kai veikėjai vienumoje pratrūkus, atskleidžiamas tikrasis Ievos skausmo mastas, jos vienvė, sielos nesustabarėjimas, o kaip tik – didelis jautrumas. Novelė „Kriokininkų Ievutė“ demonstruoja, kad žodžiai gali būti ir visai tušti, žmonėms gali nepavykti užmegzti ryšio, nors tai ir nepateikiama pesimistiškai, dramatinai. Galima pasakyti, kad Vaičiulaičio kuriamame pasaulyje ryški skirtis tarp žodžių, kaip esminių teksto poelgių, kurie kuria ir palaiko jų adresatų pasaulį ir žodžių, kuriais veikėjai slepiasi nuo kitų, išsakytų iš tam tikros būtinybės situacijoje, bet iš esmės tuščių. Ievos įmestas pinigėlis, paprašymas pasimelsti už mirusią motiną – veikėjų susitaikymo ženklas. Vaičiulaičiui svarbi gyvenimo įvairovė – susišnekėjimas gali įvykti įvairiai, nes ir gyvenimas yra labai įvairus.

Aptarti kūriniai, kuriuose susišnekėjimas įvyksta, atskleidžia didžiulę išgirsto žodžio vertę, jis pasirodo kaip trapus stebuklas. Kūriniuose, kuriuose akcentuojama kurianti, gyvenimą keičianti ir įprasminanti žodžio galia, Vaičiulaičiui svarbiausias net ne pats poelgis, o jo aidas – reakcija kilusi

žodį išgirdusiame asmenyje. Poelgio reikšmė tuomet tampa kito žmogaus gyvenimo dalimi. Didelę šviesą Vaičiulaičio pasaulyje sukuria būtent prasmė, suteikiama išgirstiems žodžiams, kurie tikrovėje gali būti visai paprasti, nebūtinai apgalvoti, ištarti iš įpročio – kreipinys ar pasisveikinimas, kuris sujaudina adresatą tai – jau jų adresato poelgis – išgirsti ir įvertinti.

2. Įprastos gyvenimo tvarkos pažeidimas

Aušra Liulevičienė yra pastebėjusi, kad kritika yra pavojuje į Vaičiulaičio kūrybą pažvelgti pernelyg glaustai ir užstrigti nedaug pasakančių palyginimų kartojime – vardijant, kad autorius „giedras“, „optimistiškas“, „truputį idiliškas“ ir pan.¹⁴⁰ Vaičiulaičio kūriniuose požiūris į žmogų nėra vienareikšmiškas – daug dalykų jam nėra aiškūs, todėl autorius dažnai klausia ir pats ieško drauge su skaitytoju. Vaičiulaitį domina komplikotos gyvenimiškos situacijos, kuriose apie žmogų ir jo poelgius galima svarstyti nevienaprasmiškai. Tai gerokai subtilesnių, sąlyginai sudėtingesnių ir filosofiškesnių novelių korpusas, palyginus su tomis, dėl kurių Vaičiulaičiui ir suteikiamas idiliško autoriaus vardas. Šioje dalyje bus sustojama prie tekstų, kuriuose prisiliečiama prie bendruomenės nusikaltimo prieš individą – novelė „Tėvo tvora“, (rink. *Kur bakūžė samanota*, 1947) – ir individo kaltės kitam klausimų – novelė „Šiaurietė“, (rink. *Pelkių takas*, 1939).

Novelėje „Tėvo tvora“ aktualizuojama tarp individualumo ir bendruomenės kylanti įtampa ir individo nuoskauda. Šios novelės bendruomenė apibūdinama kaip tiesiog absoliučiai konservatyvi: žmonės dirba „senovinius darbus“, jiems naudoja senus įrankius, purena žemę „nepersistengdami ir nieko naujo neišrasdami“, trąšios žemės prasimano senais būdais „kaip mūsų žili tėvai prieš tūkstantį metų darė“. Iš aprašymo kyla visiškai sustingusio laiko įspūdis:

Regėjos, kad Sankritoje nuo senų gadynių niekas nepasikeitė: ir tos girios nuo amžių niūkso, ir liūnuose alikai nuo amžių telkšo, ir tie patys žmonių skundai nuo amžių su daina skrenda per pušų viršūnes. Jei kuris ūkininkas įsitaisydavo geležinį arklą, kaimynų akyse jis virsdavo lyg koku atsimetėliu. Užuooganose susitikę, jie pasakojosi, ranka į tą išsiskyrėlį numodami:

– Aure piniguočius atsirado!..“ (p. 215)

Bendruomenės senoviškumo aprašymas primena pasakos ar saktės stilių – radikalizuojamas sustingęs senovės laikas. Vien norint pasakyti, kad bendruomenei būdingas priešiškas naujovės ir konservatyvumas, toks aprašymas atrodo perteklinis. Pasaką primenantis laiko aprašymas, sumišęs su pirmojoje dalyje aptartu savitu Vaičiulaičiui realizmo dėsniais atitinkančiu vaizdavimu nelaiikytinas teksto dekoratyvumu. Zalatorius, kalba apie Vaičiulaičiui artimą „magiškojo realizmo“ terminą. Šis apibūdinimas jungia priešingus momentus – tai, kas sunkiai suvokiama su tuo, kas tikra, akivaizdu, realistiška¹⁴¹. Cituotame aprašyme priešingus momentus išreiškia ir skirtingo pobūdžio žanrų mišinys. Klasikiniam pasakos žanrui būdinga didaktika, pamokymai, suinteresuotumas.

¹⁴⁰ Aušra Liulevičienė, „Antanas Vaičiulaitis“ in: Lietuvių egzodo literatūra. 1945–1990, Vilnius: Vaga, 1997, p. 225–244, p. 242

¹⁴¹ *Op. cit.*, Zalatorius, „Dėsniai, kurie niekad negęsta“, p. 23

Idėjinis lygmuo iškelia šias pasakas iki pritaikomosios literatūros¹⁴². Vaičiulaičio novelistikai didaktiškumas yra absoliučiai nebūdingas, vis dėlto pasakiškų motyvų stilizacija galėtų būti laikoma nuoroda į tam tikro dėsnio, bendrojo dalyko apmąstymą tolesniame novelės siužete.

Po tokio pristatymo į šią bendruomenę įvedamas jai priešingas personažas – Motiejus Vambra, kuris siekia gražesnio ir patogesnio, naujovių. Vis tik svarbiausiu novelės siužetui tampa pats veikėjo kitoniškumo faktas ir individualizmas. Novelės struktūrai būdinga gana universali individo susidūrimo su bendruomene schema, kuri tekste ryškiai pastebima. Tuo tarpu įvairios realistinės detalės siužeto lygmenyje – tėvo Vambros smuikas, veikėjo sodyboje tveriami puošni tvora, jo nesutarimas su bendruomene dėl medžioklės – tampa tarsi pretekstais, leidžiančiais kalbėti apie amžiną žmogaus tarp kitų problemą. Žinoma, ir novelės siužetinis lygmuo yra svarbus, nes iš jo mes ir išskaitome tam tikrą problemos universalumą: prielaidas apie tai leidžia daryti konflikto neiškūmas, nuolatinis veikėjų motyvacijos neįvardijimas.

Nepaisant to, tekste juntamas stabilus įtampos brendimas, bendruomenės kantrybės sekimas. Pasakotojas taip ir neatskleidžia, ar tėvui Vambrai apmaudu, kad žmonės jo nesupranta kaip jautraus, grožio siekiančio žmogaus, t. y., ar jis nuoširdžiai siekia geresnio, gražesnio gyvenimo; ar jam kaip tik svarbu ir pasipuikuoti prieš paprastus, senoviškus jo kaimynus – Pvz., Damijonui Vambrai užsipuolus dėl smuiko, „tėvas Vambra nei liūdnei, nei pašaipiai žvelgė į žmones ir veržė atsileidusias stygas“ (p. 217). Abi šios galimybės skaitytojui atrodo kaip dvi įmanomos alternatyvos, tad tokiu įvardijimu tarsi nieko nepasakoma. Taip skaitytojui leidžiama suprasti, kad taip svarbu, ar tėvas Vambra žvelgia liūdnei, ar pašaipiai. Užtenka jo kitoniškumo ir nesiteisinimo dėl to, kad bendruomenės kantrybė imtų sekti.

Šis veikėjas – individualistas, savo gyvenime trokštantis grožio, naujovių ir gyvenantis visiškai to nepriimančioje bendruomenėje. Tai nėra šios bendruomenės unikalūs požymis, veikiau bendruomenė suvokiama kaip bet kuri beveidė žmonių minia, pametusi individualią atsakomybę. Tokią individo ir bendruomenės priešpriešą sustiprina ir kita novelėje išskaitoma opozicija – seno pasaulio (kuriam atstovauja minia) susidūrimas su naujumu. Šios opozicijos yra gana susijusios, nes gana dažnai pasakojimas apie pozityvų pasaulio pakeitimą gali būti, konstruojamas pasitelkiant pranašo, maištininko figūras. Ryškiausia tokia figūra mūsų kultūroje – Jėzus Kristus.

Konflikto kulminaciją siužetiniame lygmenyje išprovokuoja du dalykai, vykstantys vienu metu – Vambros tveriami puošni balta tvora aplink sodą ir nesutikimas, kad Petras Vabalas medžiotų jo laukuose. Kai bendruomenės susirinkimo vyrams išsenka kantrybė dėl Vambros nuolatinio išsiskyrimo iš visų, jie ima skanduoti: „Mums nereikia tos tavo tvoros!“ (p. 222) ir drauge patraukia į Motiejaus kiemą, kur jie sukapoja tvorą. Šis poelgis atrodo sukrečiantis, niekuomet tekste

¹⁴² *Op. cit.*, Nyka–Niliūnas, p. 219

nepagrįstas, galbūt ir nepagrindžiamas. Juk tvorą Motiejus statė ne bendruomenei, jis nieko neprašo už ją, ji turėtų priklausyti jam vienam. Tačiau visa novelės eigoje sukonstruojamas bręstantis konfliktas, vedantis į būtent tokią atomazgą, nors augančiai įtampai tarsi nėra priežasties – Motiejus niekuo nenusikalsta, bet bendruomenės kantrybė senka vien dėl jo išskirtinumo. Panašu, kad būti toks išskirtinis tik vienas sau Motiejus negali, jei nori likti bendruomenėje, jis turi būti panašus į visus. Tokia pozicija yra nepaprastai skaudi individui, kuris turėtų atsisakyti dalies savo individualumo – tai matoma kaip didžiulė neteisybė, skriauda.

Motiejus stebi vyrus jo kieme griauinančius tvorą per atstumą, jis atrodo netgi ramus – tik vienas jo sūnus tepastebi, kad tėvas verkia. Galima būtų tvirtinti, kad novelės centre yra du pagrindiniai poelgiai – nugriaunama tvora ir Motiejaus ašaros. Bachtinas, nagrinėdamas Puškino lyriką, yra pastebėjęs, kad du veikėjai (šiuo atveju kalbame apie drauge veikiančią minią, pametusią individualumą, panašiai kaip apie vieną veikėją) yra du vertybiniai kontekstai, pozicijos, vertybiniai centrai apie kuriuos išsidėsto vertybiniai būties aspektai. Visa tai apima ir šį išdėstymą lemia autoriaus institucija¹⁴³.

Šioje novelėje be Motiejaus, kaip vieno vertybinio centro, iškyla ir jo sūnaus Algirdo figūra, kuri novelės pabaigoje tarsi apima tėvo poziciją, nes Motiejaus ašaros pateikiamos būtent sūnaus akimis (formaliai kalba pasakotojas, bet jis šioje novelėje yra visažinis, ir prieš pristatydamas Algirdo poziciją, akcentuoja, kad kalbama apie tai, ką pajuto vaikas). Šitoks žiūros taškas novelėje tarsi sušvelnina tiesioginę opoziciją tarp individo ir bendruomenės, bet su Algirdo vertybiniu centru novelė įgauna ir naują dimensiją – pats nepatyręs skriaudos, Algirdas gerokai labiau gailisi savo tėvo, nei pats Motiejus rodo nuoskaudą dėl bendruomenės poelgio. Į tekstą įvedamos empatija ir užuojauta leidžia gerokai raiškiau atskleisti Motiejaus skausmą, negu tai galėtų būti padaryta per veikėjo savigailą. Tuomet dar būdamas vaikas, Algirdas junta, kad „niekas negalės paguosti tėvo raudos, nes ji buvo didesnė už visus šiuos medžius, girias ir patį dangų, nors tokia tyli ir bežadė: buvo tai verksmas už brolio skriaudą tau“ (p. 223). Poelgio filosofijos raiškos aspektu, tai yra svarbus momentas, nes šioje novelėje įvesti filosofinį požiūrį padeda būtent vieno veikėjų pasakojimo perspektyva. Šis veikėjas likusiame veiksmo nedalyvauja, jis novelėje pasakojimo strategijos požiūriu, atlieka šią vienintelę funkciją – stebėti ir įvertinti.

Tėvo Vambros ašaros ir sūnaus įvertinimas atskleidžia du aspektus: viena vertus tai – skausmas patyrus nuoskaudą iš savo paties bendruomenės. Kita vertus, liudijamas glaudus ryšys su šia bendruomene, kuri prilyginama broliui. Klišenė tėvo Vambros reakciją interpretuoja kaip laikymąsi Kristaus pamokymo – patyrus skriaudą, atsukti mušančiam ir kitą skruostą; o Vambros

¹⁴³ *Op. cit.*, Bachtin, p. 74

ašaras aiškina kaip atgailą už Sankritos vyrų nesugebėjimą priimti jo kaip kitokio¹⁴⁴. Taip interpretuojant tekstą galima įžvelgti susitaikymo galimybę per krikščionišką atlaidumą.

Maceina, kalbėdamas apie šv. Pranciškų, akcentuoja žmogaus nusižeminimo svarbą – Dievas, plaudamas žmogui kojas, parodė, kad žmogus neturi kuo pateisinti savo išdidumo, todėl kojų plovimas yra nesibaigianti pareiga krikščioniškoje egzistencijoje. Tai turi būti ne apeiginis Didžiojo Ketvirtadienio veiksmas, o vykti visą žmogaus gyvenimą. Maceina tvirtina, kad „jeigu žmogus yra apspręstas būti drauge, tai tuo pačiu jis yra apspręstas ir mazgoti artimui kojas, vadinasi, apspręstas nusižeminimui, nes išdidumas yra skaldomasis veiksnys pačia savo esme. Mes galime gyventi bendruomenėje tik todėl, kad nusilenkiame vienas prieš kitą“¹⁴⁵.

Tačiau tokia interpretacija nėra vienintelė. Sunku vienareikšmiškai pasakyti, ar (tik) nusižeminimas išskaitomas ir Vaičiulaičio novelėje. Nusižeminimas, nuoskaudos nutylėjimas gali atvesti į atleidimą, bet novelėje išryškintas ir kitas sandas – milžiniškas brolio skriaudos sukeltas skausmas, kurį individui sunkiau išgyventi negu įveikti savo išdidumą. Motiejaus ašaros, detalė, kad jis nesurenka tvoros nuolaužų, gali reikšti ne vien atleidimą, bet ir milžinišką nuoskaudos dydį – jis tiesiog nepajėgia kaip nors sureaguoti, spręsti to, kas įvyko.

Stonys novelę priskiria tekstams, kuriuose domimasi „ribinių situacijų psichologija“, tam tikra egzistencialistine pasaulėjauta¹⁴⁶, laiko novelę tekstu apie tikrovės absurdiškumą, nemotyvuotą priešišumą ir beprasmybę¹⁴⁷, bet tokia interpretacija neįtikina. Nebūtų tikslo Vaičiulaitį priskirti tarsi nuosaikesnei, bet daliai XX a. literatūros būdingai tendencijai iškelti susvetimėjimo, individo atskyrimo, izoliacijos motyvus (Albert'o Camus, Franzo Kafkos kūriniai). Novelėje nesileidžiama į platesnį tvirtinimą apie žmogaus prigimtį – veikiau šis poelgis yra inertiškos minios klaida. Aptartoje novelėje išlieka glaudus Vambros susisaistymas su aplinkiniais, kuriuos jis mato kaip savo brolius, todėl tokia didelė ir individo nuoskauda. Dėl šios priežasties, kaip dar vieną novelės idėją galima būtų išskirti galimybę sutikti Kitą kaip brolių tik individualiame susitikime, žvelgiant į konkretų veidą. Bendruomenė lieka esmine individui kategorija, natūrali jo terpė, bet ji gali įgauti ir niveliuojančios, destruktivios prieš individą galios. Novelė „Tėvo tvora“ atrodo gerokai universalesnis tekstas, veikiau apmąstantis ne epochos tendenciją, o biblinį beveidės minios šauksmą Pilotui „Ant kryžiaus, ant kryžiaus jį!“ (Lk 23, 21). Tokia asociacija leidžia suprasti minios destruktivumo dydį, gebėjimo prarasti asmeninę atsakomybę galimybę.

Kitoje aptarti pasirinktoje novelėje „Šiaurietė“ pasakojama apie individo nusižengimą įprastoms gyvenimo normoms – kalbama apie moterį, kuri jau būdama ištekėjusi, slapta susituokė

¹⁴⁴ *Op. cit.*, Klišienė, p. 31

¹⁴⁵ *Op. cit.*, Maceina, p. 221

¹⁴⁶ Juozas Stonys, „Psichologizmo aspektai Vaižganto ir Antano Vaičiulaičio kūryboje“, in: *Būties harmonijos ilgesys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 31–38, p. 35

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 35–36

antrą kartą. Antroje novelės pusėje atskleidžiama įvykusi situacija: šeimai pritrūkus pinigų, Ona nutaria įsidarbinti tarnaitė. Kadangi neįprasta imti tarnaitėmis ištekėjusias moteris, ji išvyksta su savo ligotos sesers Agotos pasu, o naujuosiuose namuose jos vardu susituokia su šeimininkų sūnumi Petru. Novelės pradžioje atskleidžiama, kad su pirmuoju vyru Stasiu Ona nesimatė dvejus metus, iki jam atvykus ją parsivesti namo.

Kalbant apie pagrindinės veikėjos vidinę poelgių motyvaciją, ypač ryškus jos nesugebėjimas priimti sprendimo ir prisiimti atsakomybę už jį. Ona skiriasi nuo Vaičiulaičio romano Valentino – pastarosios nesugebėjimas pasirinkti paralyžiuoja veikėją, ji blaškosi tarp galimybių, nenorėdama nei nieko įskaudinti, nei likti nelaiminga. Ona kaskart metasi į jai pasirodančias galimybes, bet jos impulsyvumas taip pat ima atrodyti kaip neveiknumas, lyg ji nuolat būtų nešama srovės. Toks įspūdis kuriamas ir jos laikysenos, kai ji neina pas atvykusį Stasį, palieka šeimai viską išsiaiškinti patiems, kai Stasys ją, tokią nejautrią, tiesiog fiziškai bando išjudinti, „Jinai, tokia nejautri, davėsi pastatoma“ (p. 174). Kalbėdama su pirmuoju sutuoktiniu, ji prisimena, kodėl už jo ėjo: „Aš nieko negalvojau, – beveik atkirto jį“ (p. 173). Čia jos pasyvumas išsakomas bene kaip priekaištas ir tam tikra pozicija, jog Stasio ir jos tėvų kaltė, bet ne jos, kad jie šitaip sutvarkė jos gyvenimą. Neišvengiamai tame esama ir atsakomybės kratymosi arba tiesiog jos nesuvokimo. Šią novelę skaitant poelgio filosofijos požiūriu, norisi prisiminti Simmelio individualųjį dėsni ir filosofo ypač pabrėžiamą kiekvieno poelgio įtaką visam žmogaus gyvenimui. Šioje novelėje ta įtaka ypač ryški, kadangi vienas po kito Onos poelgiai, jos pasyviai motyvuojami, bet vis dėlto padaromi pasirinkimai gramzdina moterį ir aplinkinius į neišsprendžiamą situaciją.

Žmuida, interpretuodamas novelę, rašo, kad Ona pasirenka savižudybę, išspręsdama vyrams neįmenamą mįslę ir likdama savimi, t. y., pasielgdama taip pat, kaip gyveno – pasiduodama impulsui¹⁴⁸. Tekste akivaizdu, kad herojės savižudybė impulsyvi – ją paskatina vienas išgirstas žodis – „mirti“. Vis dėlto būtų sunku sutikti, kad Ona ką nors šiuo poelgiu išsprendė, nes sunku laikyti jos tragišką savižudybę išeitimi. Nors moteriai pasirinkus mirtį, jai nereikėjo eiti namo su nemylimu pirmuoju vyru, bet ji paliko ir savo antrąjį vyrą, ir du vaikus. Onos poelgis veikia yra bėgimas nuo neišsprendžiamos situacijos. Neidama su Stasiu, Ona iš dalies lieka ištikima savo antrajam pasirinkimui, bet iš esmės toks herojės impulsyvumas nei pripažįsta jai atsakomybę už jos poelgius, nei tikrai galimas būti pripažįstamas kaip maištas, kadangi ji nebando apginti savo pasirinkimo. Galiausiai, tragiška jaunos moters mirtis atrodo baisesnė už jos klaidas, kurios pabaigoje nublanksta.

Novelėje veikia du bibliniai klodai, kurie netiesiogiai „konfliktuoja“ vienas su kitu šioje situacijoje. Iš pradžių antrojo Onos vyro Petro tėvas, namų šeimininkas, sužinojęs situaciją, nusprendžia: „ji pati pasakys, ką padarė ir kur dabar eis. Ne mums ją teisti: Dievas ją nuteis, jeigu čia

¹⁴⁸ *Op. cit.*, Žmuida, p. 119

teisybė.“ (p. 180) Toks gailestingumo, nenoro teisti variantas netgi pasirodo kiek netikėtas skaitytojui, nes jaunikį renkasi ne jauna mergina, o du kartus ištekėjusi moteris, kiekvienam vyrui pagimdžiusi po vaiką, kuri dabar turėtų išspręsti savo sukurtą konfliktą. Tiesa, toks problemos vertinimas pasikeičia staiga, tarsi prisiminus, kad už situaciją reikės atsakyti bendruomenei.

Kitas svarbus lygmuo, kuris formaliai neleidžia gyventi kaip gyvenus – Senojo Testamento prisiminimas, kuris iš esmės prieštarauja idėjai, kad Oną gali teisti tik Dievas, o padaryti nieko jau nebegalima. Petro tėvas cituoja vietą iš Biblijos, kuri pasirinkta ir epigrafui. Pagal Saros ir Abraomo istoriją, žmonai priklauso likti su savo pirmuoju vyru. Tai veikėjo laikoma situacijos sprendimu – kai Stasys tvirtina, kad neverčia Onos eiti, kad ji dabar tiek pat jo žmona, kiek ir Petro, Petro tėvas atkerta: „Tu neverti, bet Tasai verčia,“ – ir Avižius pakėlė ranką į lubas“ (p. 182). Toks Dievo „vertimas“ tekste nefunkcionuoja kaip turininga privalomybė, nes veikia kaip Bachtino kritikuojama dogma, primetinėjama etinė norma, kuri Onos lieka nepriimta asmeniniame lygmenyje. Namų šeimininkė, Petro motina, taip pat jaudinasi, kaip pasielgti būtų teisinga prieš Dievą: „Jinai troško, kad visų akyse gerai išeitų: ir Dievo, ir žmonių, ir saviškių.“ (p. 183) Čia veikėjų problema ta, kad iš tiesų nėra akivaizdu, kaip pasielgti Dievo akyse būtų teisinga – juos išrinka Bachtino aptarta abejonė – net gėrio ir tiesos siekdamas žmogus gali tiesiog nesugebėti rasti atsakymo. Viena vertus, Senasis Testamentas veikėjams diktuoja konkretų problemos sprendimą, kita vertus, o Naujasis Testamentas kviečia atleisti ir patiems neteisti.

Šioje novelėje labai svarbia nuoroda laikytinas epigrafas iš Pradžios knygos: „Kodėl tu sakei man: tai mano sesuo; dėl to aš ją paėmiau už žmoną? Dabar ji štai tavo žmona; atsiimk ją ir eik sau“ (Gen 12, 19) – šį momentą ir cituoja Avižius. Biblijos citatos įtraukimas ne tik į kūrinio siužetą, bet iš iškėlimas epigrafu suponuoja didesnio dėsnio apmąstymą, išbandymą autoriui modeliuojant konkrečią situaciją. Tai būdingas ir į šio darbo akiratį neįėjusios prozos motyvas – reikšmingi epigrafai pasirodo romane *Valentina*, novelėse „Pelkių takas“, „Daili žmona“ ir kt.

Biblinis lygmuo pasirodo aktualus ir Onai, kadangi jai pirmą kartą tampa aišku, kad padarė nuodėmę, kai priėjusi atsisveikinti su savo kūdikiu, lyg pati sau liūdnei kalba: „Aš tavo negera mamytė...“ (p. 184), vėliau mirštanti moteris šaukiasi savo vyro Petro ir Dievo atleidimo. Vis dėlto, nors novelės eigoje Onos savosios kaltės supratimas tarsi didėja, šis kūrinys nėra apie nusidėjusios moters atgailą. Novelės pabaigoje netgi sunku įvardyti, ką iš tiesų supranta Ona, kai vadina save nusidėjėle, arba kodėl mirdama ji šaukiasi ir atsiprašinėja tik antrojo vyro, bet ne pirmojo, kurio nei atsiprašo, nei kuriam pati atleidžia už jaučiamą skriaudą.

Paulis Ricoeuras, aptardamas blogio simboliką, yra atkreipęs dėmesį į mitų apie blogi konstrukciją. Pirminių blogio simbolių variantai suvestini į sutepties, nuodėmės ir kaltumo konsteliacijas. Einant nuo vieno simbolio prie kito (nuo sutepties kaltės link), galime pastebėti ryškų

interiorizacijos procesą¹⁴⁹. Nuodėmėje, pasak Ricoeuro, esama tam tikro objektyvumo – ji yra reali net tuomet, kai yra lieka nesuprantama paties individo – ji reali Dievo akivaizdoje (tuomet blogio simbolis būtų suteptis). O kaltė yra internalizuota padaryto blogio plotmė, kuri nusakoma nuovoka, kurią įgyja žmogus, prisiimdamas savo kaltės autorystę – žmogus yra kaltas, kai jaučiasi kaltas (Ricoeuras čia mums primena Bachtino samprotavimą apie asmeninę atsakomybę, lydimą sąmoningumo). Pastaroji traktuotė leidžia atsakomybę suvokti subtiliau – ne kaip kolektyvinę, o kaip individualią, ne kaip totalinę, bet kaip laipsnišką¹⁵⁰.

Įdomu šiuo aspektu pažvelgti į Onos nuodėmę. Nuo pat situacijos paaiškėjimo, visiems veikėjams akivaizdus moters nusikaltimas, bet pati moteris tarsi neprisiima jo, ji gana pasyvi – nors kartoja, kad neis su Stasiu, ji nesiteisina ir nesigina. Ricoeuras panašiai padaryto blogio sampratai taikytų išorinės dėmės, sutepties simboliką – veikėja elgiasi tarsi kažkas bloga būtų nutikę, ją nuodėmė žymėtų išoriškai kaip dėmė. Galbūt ji ilgai nenori prisiimti tos dėmės, nes neįjunta atsakomybės už savo pirmąją santuoką, nemylė pirmojo vyro. Tačiau tai nėra pozicija, kurią ji aiškiai gintų, tai tik numanomi jos jausmai. Be to, vis tiek lieka neaišku, ar dėl to, kad nemylė Stasio, ji nesijaučia atsakinga ir už savo pirmąjį vaiką. Ilgainiui Ona tarsi pati ima matyti tą dėmę, į kurią „rodo“ visi veikėjai, klausinėdami ją, bandydami rasti išeitį. Moteris pati ima vadinti save nusidėjėle, kas yra tarsi tam tikras žingsnis savęs tapatinimo su nuodėmės autoryste link – matyti šią dėmę ant savęs, interiorizuoti ją kaip kaltę. Ona tarsi metasi į tą pusę, bet taip pat – ne iki galo, nes jos mirtis nutraukia kaltės įsisąmonimo, atgailos galimybę.

Veiksmo nutraukimas mirtimi tokioje tarpinėje sąmoningumo būsenoje taip pat kelia klausimą apie poelgio filosofiją. Novelėje svarstomas kaltės klausimas, tačiau jis įdomus tik iš Onos perspektyvos – novelėje neieškoma kaltų, neįmanoma išskirti konfliktinės opozicijos, Zalatoriaus žodžiais, „visi pasidaro nelaimingi, o apkaltinti nėra ko“. Apkaltinti, pasak literatūrologo – rasti išeitį, tuomet visi pasijunta teisesni ir tvirtesni¹⁵¹.

Tačiau šioje novelėje svarbiausias ir yra situacijos neišsprendžiamumo svarstymas. Aptarta įžvelgtina veikėjos raida įsisąmoninant savo kaltę komplikotos situacijos niekur neveda – atgaila niekaip neišspręstų problemos praktiniame lygmenyje. Pasiūlyta Senojo Testamento analogija neatrodo kaip gyvybinga alternatyva moteriai, kuriai atgrasus jos pirmasis vyras, ir kuri paliktų savo antrąjį vaiką, eidama su juo. Tekste greitai dingusi ir tik Stasio vėl prisiminta galimybė Onai likti su Petru taip pat atrodo praktiškai neįmanoma – tai per didelė paslaptis nuo bendruomenės, nepakeliama ir nesuprantama situacija patiems veikėjams, kurie mato Onos poelgį kaip didelę nuodėmę, be to – tuomet pirmoji šeima galutinai liktų be motinos. Tai, kad abiem vyrams Ona pagimdė po vaiką veikia

¹⁴⁹ Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 37

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 39

¹⁵¹ *Op. cit.*, Zalatorius, „Dėsniai, kurie niekad negęsta“, p. 30

tarsi papildoma išlyga, kodėl pasirinkti neįmanoma. Situacija sumodeliuojama kaip žmogaus gyvenimo laboratorija – tekstas radikaliai demonstruoja atsakymo, jokios išeities nebuvimą, tačiau žmonės privalo kaip nors pasielgti, nes gyvenimas nesustoja ir reikalauja sprendimo, personažai yra stumiami pačios jo tėkmės prie kažkokio veiksmo.

Būtent iš tokios radikaliai neišsprendžiamos situacijos svarstyti poelgio filosofijos klausimas. Abi novelėje įvedamos alternatyvos atrodo susijusios su bandymu sugrįžti atgal – eiti su Stasiu – tai grįžti į laiką iki nuodėmės; likti su Petru – grįžti į tiesos nežinojimo laiką. Tačiau grįžimas atgal po įvykdytos nuodėmės ir akistatos su tiesa yra nebeįmanomas, nes jei pripažįstame, kad kiekvienas poelgis keičia mūsų tolesnį gyvenimą, tuomet niekuomet neįmanoma ištaisyti kažko, kas jau įvyko, nes bet kokia atgaila yra naujas, tolesnis poelgis. Tai pasakytina apie kiekvieną klaidą, net jei iš jos ir egzistuoja išeitis. Atgaila yra sąmonės judesys, suvokus savo kaltę, tai yra vienas būdų teisingai gyventi toliau, bet ji negali pakeisti praėjusio gyvenimo.

Abiejuose šiame skyriuje aptartuose tekstuose sprendžiami itin sudėtingi buvimo šalia kito, nuodėmės, įprasto gyvenimo pažeidimo, žmonių gyvenimų sankirtų klausimai. Šios novelės tikrai nepavadintinos idiliškomis. Ir vis dėlto minėtina, kad ir šiuose kūriniuose nėra konfrontacijos, kaltųjų paieškos, jos persmelktos apgailestavimo nuotaika. „Tėvo tvoroje“ novelė sutelkta apie auką – Algirdo tėvą Motiejų, svarbiausias net ne skaudus veiksmai, o jo rezonansas šio žmogaus gyvenime. Tačiau bendruomenė netampa individo priešu, jo individo nuoskaudą ir lemia juntama broliška meilė skriaudėjui. Kitas novelėje – ir brolis, ir priešas. Toks pat reiškinių komplikotumo perteikimas per jų ambivalenciją išryškėja ir „Šiaurietėje“ – neįmanoma ir išeiti, ir likti; nukenčia ir pirmasis, ir mylimas vyras. Vaičiulaičiui nereikalinga konfrontacija, kad apmąstytų gyvenimo sudėtingumo spektrą, užtenka neslėpti gyvenimo įvairovės, atskleisti abejonės galimybę.

3. Kūryba kaip poelgis. Amžinybės viltis

Šioje darbo dalyje bus aptariamos idėjos, kurias galėtume laikyti menine kūrybos kaip žmogaus gyvenimo poelgio filosofija. Meno tema yra gana reta Vaičiulaičio novelistikoje, daugiausia pasirodo kelionių knygoje. Šioje dalyje aptariami tekstai – šiek tiek netipiški autoriaus kūrybos kontekste – novelė „Benvenutas di Džovani pristato mecenatui savo paveikslą“ (rink., Gluosnių daina, 1966 m.) išsiskiria savo stiliumi, kiti pasirinkti tekstai iš kelionių knygų *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* ir *Italijos vaizdų* – tiek kalbėjimo būdu, tiek sąlygiškai įvardijama žanrine šių tekstų priklausomybe. Vis dėlto laikome, kad turimi tekstai leidžia kalbėti apie kūrybos poelgio filosofiją, nes apie ją paprastai mąstoma kūrėjų ir žiūrovų vienatinio gyvenimo kontekste, keliant nevienareikšmius klausimus apie kūrybos vietą, svarbą ir prasmę.

Italijos vaizduose pasirodo daug meno kūrinių, kelionės metu vyksta tarsi svarbi kultūrinė piligrimystė – Vedrickaitė mini, kad kelionė į Italiją XX a. viduryje „dar buvo tapatinama ne tik su katalikų piligriminėmis kelionėmis į šventą Romos miestą, kaip Jeruzalės aidą, bet ir su viešnagė

Vakarų meno šventovėje, – kaip ir Paryžiuje ar Berlyne. Meno garbinimo kelionės turėjo dvigubą emocinį užtaisą, greičiausiai perimtą iš piligriminių kelionių¹⁵². Kūrybos filosofijos aspektu apybraižoje aktualus tekstas „Pietro Mascagni koncerte“, kuriame pasakotojas dalyvauja koncerte – žymusis italų kompozitorius Pietro Mascagni pats diriguoja savo kūriniais. Kadangi šioje knygoje paprastai pasirodo menininkų ar jų kūrinių refleksijos, paremtos vaizduote, vienos ar kitos idėjos projekcijomis, o ne susitikimu, šis skyrelis – išskirtinis.

Tekstas pirmiausia nustebina skaitytoją dėl visiškai neidealizuojamo Pietro portreto – nuolat pabrėžiamos tarsi dvi jo pusės – viena vertus, sutinkamas didis, gerbiamas menininkas, kurį išvysti visiems didelė šventė. Tačiau visi fiziniai jo apibūdinimai trukdo bet kokiam idealizavimui, kuria sumišusį įspūdį: „Lyg į šviesą įstumtas žvėris, jis sulig pirmu žingsniu stabtelia, tartum kuo suabejodamas ar žiburiu apakintas. Įsivilkęs į fraką, iš kurio tartum drimba didelis jo kūnas, bent kiek linktelėjęs nuo ilgų metų ir šlovės, sunkiu žingsniu jisai artinasi prie pakopos, nuo kurios diriguos savo muzikai.“ (p. 70). Stambus Pietro kūnas, jo senatvė, sunkumas judėti pabrėžiami visoje teksto eigoje. Tačiau kai paaiškėja, kad senasis kompozitorius, dėl sunkumo judėti diriguos sėdėdamas, tai smarkiai sujaudina pasakotoją. Galbūt jis persimaino, nes būtent šioje teksto vietoje, dirigentui atsisėdus, turi prasidėti muzika.

Koncertas aprašomas su dideliu jautrumu – tiek muzikai, tiek Pietru kaip žmogui:

Kai jis taip sėdi, aš galvoju, kaip gražu pačiam kompozitoriui savo kūriniais diriguoti: mieliausius kūdikius jis pasauliui išveda tokius, kokius pats svajojo, kokius savo slaptose mintyse išaugino, savo giliųjų naktų sapnuose išsapnavo. <...> Ir dar gražu, kad senas jau, už metų kitų amžinai apkurtęs žemiškosioms melodijoms, jis štai prisišaukia savo jaunystės dienas, pilnas jėgos, aistrų, našios kūrybos. <...> Prisišaukia tas dainas, tas neapykantas, tas meilės dramas, tuos prastus kaimiečius, kuriuos sudėjo į pirmąjį savo veikalą, šiandien tokį pat gairių, tokį kraujo ir Sicilijos kaitrų pilną, kaip prieš penkiasdešimt metų. Gal tai jau paskutinis jo lazdelės mostelėjimas savo jaunų metų svajonėms, tiems ugnies ir liepsnų, (p. 71–72)

Ištraukoje ryški pozicija, kad muzika, kūryba paverčia kompozitorių gražiu, išdidžiu žmogumi. Muzikoje išsaugotas visas šio žmogaus išdidumas, dar daugiau – visa jo gyvybė: ryškus kontrastas tarp nejudraus, pasenusio, netgi atgrasaus („panašus <...> į dramblotą senį“) vyro ir „skaidrios, gaivios ir jaunos“ jo muzikos sukuria šį įspūdį, tarsi visa, ką turėjo geriausia, šis žmogus atidavė savo kūrybai. Tai nebuvo auka, nes vienintelio menininko gyvybinės jėgos ir bus išsaugotos – ne gyvenime, o jo kūrinuose: „Praėjo keletas metų, praeis ir daugiau, o tos melodijos vis skambės ir netils. Grožio dalykai yra amžinas džiaugsmas <...>“ (p. 72). Žmogaus kūrybos poelgis išeina iš jo gyvenimo, yra vienatinio gyvenimo dalis, bet kartu – pranoksta jį, priešingai negu gyvenimas turi galimybę pretenduoti į amžinybę. Tačiau, nors tiesiogiai ši mintis ir nepasakoma, išskaitome ir dar vieną idėją – amžinybę šiam žmogui ir jo kūriniai atneš ne kas kitas kaip Pietro muzikos klausytojai, nes šis efemeriškas muzikos menas gyvas išsaugomas būtent žmonėse.

¹⁵² *Op. cit.*, Vedrickaitė, p. 77

Kaip anksčiau aptartame *Italijos vaizdų* skyrelyje „Buona sera“, poelgio filosofijos išskaitymui čia ypač svarbi pasakotojo figūra, kadangi jis tiesiogiai išreiškia savo paties vertinimą, išskaitome jo reakciją, jausmus dėl jį sujaudinančio muzikos skambesio, kurio didingumas kontrastingas senai, nejudriai, išdidaus žmogaus neprimenančiai muzikos autoriaus figūrai. Visos mintys apie Pietro meną iš tiesų yra pasakotojo apmąstymas, projekcija – nebūtinai toks požiūris būdingas ir kompozitoriui. Jo figūra reikalinga apmąstyti patį pasakotoją jaudinantį klausimą.

Kitos aptarti pasirinktos novelės „Benvenuto di Džovanis pristato mecenatui savo paveikslą“ pagrindinis poelgis yra jau įvykęs – menininko paveikslas yra nutapytas. Novelėje kalbama pirmuoju asmeniu, Benvenuto lūpomis. Tai parankus tekstas kalbėti apie meno kūrinio filosofiją, kadangi išreiškiama daug meno kūrinio vertinimų, kalbama apie jo prasmę vieno individo gyvenime. Tai nėra visiškai subjektyvus svarstymas, kadangi ryški laiko distancijos kaukė ir stilizacija – tekstas yra apie italų Renesanso tapytoją, kurio pažiūrose atsispindi tam tikri kanoniniai momentai. Meno kūriniai priskiriamos ir jo autoriaus akcentuojamos savybės – dėsnis, tvarka, grožis ir tiesa buvo aktualios šioje epochoje ir atkartoję jau Antikoje keltus meno kūrinio idealus ir apie grožį keltus klausimus. Tačiau šios idėjos svarbios ir išreiškia ne vien istoriškumą. Benvenuto di Giovanni yra neatsitiktinė kultūros figūra, ne vien tam tikros epochos žmogaus rekonstrukcija. Jo kalbėjimas pateikiamas kaip nuoširdi menininko pozicija, kuri mums turėtų būti kažkuo svarbi.

Be minėtų dėsnių, tvarkos, grožio ir tiesos kriterijų, kūrinio prasmė čia glaudžiai susiejama su Dievo malone. Dievas yra ir meno kūrinio įkvėpėjas, ir jo adresatas. Benvenuto taip pasakoja apie menininko santykį su savo kūriniumi:

Tapydamas daug valandų mažiau apie šią Aukščiausiojo meilę mums, apie jos didumą, gelmę ir prasmę. Galiu tarti, kad mano protas nepajėgė jos aprėpti. Tai prašoksta mūsų galias, ir tokią auką mums gali išgildinti tikrai dangaus siųstieji pranašai, šventos knygos, nužemintas tikėjimas ir meno slėpiniai, kai jie atsiskleidžia lyg gėlių žiedai nakčia. (p. 276)

Menas net paties dailininko laikomas kažkuo slėpinga, šventa ir atitinkančiu pranašavimo veiksmą – nors pačiam menininkui Dievo meilė nėra aprėpiama jo protu, jo kūrinys gali padėti ją pažinti, pats būdamas dieviškai slėpingas. Čiočytės žodžiais, tai „tikėjimo paslapties įminimo galimybė“¹⁵³. Šis svarstymas ataidi Platono „Sokrato apologijoje“ išsakomą menininko vaidmenį, gimstant meno kūriniumi:

Imdamas tuos jų kūrinius, kurie man rodėsi labiausiai apdoroti, klausinėjau jų [poetų – K. Š.], ką jie norėję pasakyti, kad kartu ir aš ko nors iš jų išmokčiau. Man gėda, vyrai, pasakyti jums tiesą. Vis dėlto reikia ją pasakyti. Trumpai tariant, beveik visi ten buvusieji geriau kalbėjo apie tai, ką anie poetai buvo sukūrę. Tad netrukus vėlgi ir apie poetus sužinojau, kad ne išmintimi jie kuria tai, ką kuria, bet kažin koku **įgimtu gabumu ir būdami dievo įkvėpti tartum pranašautojai bei ištarmių giedotojai; mat ir šie, nors kalba daug ir gražiai, bet vis tiek nieko nežino apie tai, ką byloja. Kažin kokios panašios aistros pagavą man pasirodė patyrę ir poetai.**

¹⁵³ Dalia Čiočytė, „Teologinis Antano Vaičiulaičio kūrinių aspektas“ in: Būties harmonijos ilgesys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 23–30, p. 23

Ir kartu jatau, jog dėl savo kūrybos jie manė esą išmintingiausi iš žmonių ir kitais atžvilgiais, nors taip ir nebuvo¹⁵⁴.

Šios dvi citatos įdomios kaip skirtingu keliu prieinančios prie tos pačios minties. Tai, ką Platonas išsako filosofiniame diskurse, kritikuodamas menininkus, atkartoja meninis Vaičiulaičio pasakojimas. Nepaisant Sokrato kritiškumo poetų intelektui – teiginiui, kad menininkas pats nepažįsta tiesos (ir priekaištų poetų arogancijai, kuri nebūdinga savikritiškam Benvenutoi), jo žodžiuose išskaitome ir mintį, kad menininkui suteikta dovana yra panaši į pranašo dovaną – jo kūrinysje vis tiek gali slypėti tiesa, net jei ji nepažini pačiam autoriui, ją ten sudėjo dievų įkvėpimas. Vis dėlto, Platono nuomonė dialektiniame tekste atrodo ne visai pagrįsta – jam neaišku, kodėl poetai turi dovaną byloti savo kūriniais, todėl jis nusprendžia laikytis nuomonės, kad čia esama pranašavimo, kažkokios aistros pagavos. Skirtingai nuo Platono, Vaičiulaičio Benvenuto nepretenduoja į jokią bendrą išmintį, bet būtent herojaus, kaip menininko, subjektyviai pripažįstamas meno kūrinio slėpiningumas, šią idėją išreiškia daug paveikliau.

Benvenuto jaučia, tiki kad pažįsta tiesą ir išsako ją: „Tiesa yra ta, kad anas orus ir guvus bernelis, kurio kojytės padą nuolankiai bučiuoja žilas Rytų šalies išminčius, viena ranka atsiremdamas į grindis, yra Viešpats, Dievo gyvojo sūnus, atėjęs į pasaulį mirti už mūsų nuodėmes ir per savo kančią išganyti mus.“ (p. 276–277). Tai yra kitokio pobūdžio tiesa, negu ta, kurios ieškojo Sokratas – ji paremta ne išmintimi ir žinojimu, o krikščionišku tikėjimu. Žmogaus žinojimas yra ribotas, o tikintis žmogus tiki Dievo absoliučiu žinojimu. Žmogaus pažįstama ir meno kūriniumi skelbiama tiesa yra nuoroda į šį žinojimą. Darydamas šią nuorodą, menininkas tiki, jog tampa dieviškumo ir tiesos mediumu.

Kita vertus, pasirinkta atpažįstama istorinė Benvenuto di Giovanni figūra, toks jo suasmeninimas literatūriniu tekstu, jo žmogiškumo, jautrumo atskleidimas novelės pabaigoje, neleidžia tvirtinti, kad į genialumo klausimą Vaičiulaitis atsako vienareikšmiškai – jog tai dieviškumas besiskleidžiantis žmogaus rankose. Jam įdomus ir kuriantis individas, kaip paprastas žmogus – netobulas, kurio neaplenkia žmogiškosios silpnybės. Tai išskaitome iš to, kaip tekste išsamiai charakterizuojamas Benvenuto: menininkas išgyvena dėl savo netobulumo, pripažįsta, kad negali gyventi tik menu, nuoširdžiai pasakojasi savo trūkumus, kurie skaitytojui visai neatrodo negarbingi:

Traukite iš kapšio florinus ir paberkite man į delną, kiek suderėta. Kol žvangindami skaičiuojate auksą ir sidabrą, turėčiau jums meilikautis ir girtis, kad už jūsų lobį prisipirkęs dažų, kiauras dienas lyg patrakęs plūksiuosi prie naujų drobių.

Tačiau būsiu atviras ir prisipažinsiu, kad šiandien man galvoje drumsčiasi kiti vėjai: kai tik saugėla kelyje pradings, trauksiu už mūsų katedros, baltais ir juodais marmurais tviskančios miestui, ir tenai, siauroje ir jaukioje

¹⁵⁴ Platonas, *Sokrato apologija*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 61 (22 b–c)

gatvelėje, užsuksi į smuklę, kur tau duoda skaidraus vyno ir skanios, ką tik iš krosnies ištrauktos, kvepiančios duonos, o paskui atkiepsi gražuolė šeimininkų duktė, glosto tavo plaukus ir pešioja barzdą. (p. 277)

Poetiškai, estetizuotai Vaičiulaičio aprašomos Benvenuto silpnybės – užmokesčio prašymas, tekste pasikartojantis net keletą kartų, jo noras užsukti pailsėti į smuklę, susižavėjimas smuklininkų dukra Teresėle – atrodo menkos ir iš tiesų nedarančios gėdos tapytojui. Jo žmogiškumas, kuklumas, netgi akcentuojamas kelio skausmas – sukuria ryškų individualų veidą, kuris priartina jį prie šiuolaikinio skaitytojo, atkuria tapytoją kaip gyvą. Todėl galima pasakyti, kad Vaičiulaitį domina menininkas ne kaip funkcijos vykdytojas, mediumas, bet ir kaip paprastas žmogus, meno filosofija svarstoma iš subjektyvaus gyvenimo perspektyvos.

Taip pat novelė klausia ir apie paties meno kūrinio žmogiškąją prigimtį, žmogaus viltį menu įžengti į amžinybę. Fundamentali pozicija apie meno santykį su amžinybe išreiškiama labai subtiliai – ne iš istorijos ženklų, o būtent iš žodžių, kai Benvenutas kalba nuoširdžiai, išskaitome kūrybos poelgio filosofiją. Iš nedidelės užuominos skaitytojas supranta, kad Benvenutoją slapta jaudina jo palikimas, jo vardas: „Jeigu įsiziūrėsite į mano paveikslo linijų liaunumą ir grakštų natūralumą, spinduliuojančią Madonos rimtį, šventą Juozapo nuolankumą, žaismingą Kūdikėlio prakilnumą, damaskinio šilko ir brokatų brangumą, maldingą asilo veidą prie ėdžių,— sakykite, ar nepažins akis meistro rankos, gebėjusios į santūrią grožio melodiją sudėti pasaulio įvairumą?..“ (p. 276). Bet tai tik – Benvenuto viltis, užuomina, nujaučiant, kad jo kūriniai lemia jį pergyventi. Novelės pabaigoje mintį apie kūrinio ryšį su amžinybe pagrindžia dar viena veikėjo ištarmė: „Dėkodamas už auksą, <...> dar prašau ir maldauju, kad <...> neišduotumėte šios mano paslapties: anam žvaliam jaunikaičiui paveiksle prie angos daviau mėlynas Teresėlės akis, kad ji amžinai gyventų mano mene“ (p. 277). Menininkas ryžosi surizikuoti ir į amžinybę įrašyti ne save patį, o jo mylimą mažą mergaitę, smuklininkų dukrą. Šis epizodas ir charakterizuoja Benvenutoją kaip jautrų, mylintį žmogų, bet ir sustiprina mintį, jog tikima meno kūrinio amžinumu.

Prie meno ir menininko asmenybės temų grįžtama kitame Vaičiulaičio tekste „Schillerio namas“, pasirodžiusią kitoje autoriaus kelionių knygoje – *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*. Tai poetiniai įspūdžiai iš aplankyto rašytojo namo. Žanro prasme šis kūrinys, kaip ir *Italijos vaizdai* yra tarpinis¹⁵⁵. Tekste autorius savo literatūrine vaizduote detalčiai ir vaizdžiai skaitytojui ir sau, besidairydamas po muziejų saugomus rašytojo daiktus, iš įvairių detalių tarsi prikelia mirusio rašytojo vaizdą: „Antai, erelišku žvilgsniu, narsios, karingos išvaizdos, su išsitaršiusiais šatenais plaukais jaunas Schilleris stebi jus [paveikslus – K. Š.] – pilnas ryžtingumo, griežtai atkištu smakru, neseniai iš lizdo išskridęs audrų paukštis, apsigobęs raudonu apsiaustu. (p. 104). Žvelgdamas į įvairius rašytojo daiktus,

¹⁵⁵ Svarstant apybraižų *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* ir *Italijos vaizdai* žanro klausimą, nereikėtų pernelyg sureikšminti fakto, kad tikriniai vardai neadaptuojami, o gramatinami išsaugant originalią rašybą – tokia vardų rašymo paradigma gana dažna originaliuose Vaičiulaičio grožinių tekstų leidimuose. Toks variantas pasirinktas ir publikuojant novelę „Benvenutas di Džovanis pristato mecenatui savo paveikslą“ rink. *Gluosnių daina*, kur išspausdinta „Benvenuto di Giovanni“. – K. Š.

stebėtojas atkuria jo vaizdą tarp jų, kuris iš pradžių – įsivaizduojamas iš rašytojo portretų, gana nuspėjamas, tačiau išvydus Schillerio rankraščius, į juos projektuojamos mintys itin subjektyvios:

Po stiklu guli ir eilė rankraščių. Jie arčiau mus įveda į pačią kūrybą, juos žiūrėdamas jauti tuos tylus kuždesius, tuos užsidedimus ir tąjį darbą, kurį vienas žmogus, vienas genijus glūdumoj naktų svarstė ir išpildė. Matai aną plačią jo užsimojančią ranką, kuria jis į save šaukė išgalvotus ir drauge tikrus herojus, patiri ir tąjį siaubą, kuris apninka kuriantįjį prieš tuščią popieriaus lapą, prieš tą bežadį lapą, kuris turės dar aiškiai nežinia ką byloti, iš kurio turės išstrykti dar neregėti vaizdai, išeiti žmonės. Tellio ar Karlo Mooro ar Orleano Mergelės vardu, turės jie būti gyvi – gyvi ne tik sau, ne tuo uždaru gyvenimu, bet išlikti iš kartos į kartą, belstis ties daugeliu vartų ir širdžių. (p. 104–105)

Kaip ir novelėje „Benvenutas di Džovanis pristato mecenatui savo paveikslą“, genijus pirmiausia pasirodo kaip individas, su savo individualiu veidu, neslepiamomis silpnybėmis, kūrybine kančia, o tuomet atskleidžiama šiai figūrai projektuojama pasaulėjauta.

Kuriančio Schillerio figūra šioje novelės vietoje pasirodo labai įspūdinga – personifikuojami jo veikėjai („žmonės“), menininko sukuriamas meninis pasaulis primena dievišką pasaulio sukūrimo aktą. Kurdamas meninį pasaulį rašytojas jame reiškiasi kaip Dievas. Tekstuose kartais tokių asociacijų kyla ir su pasakotojo figūra kai kuriuose kituose Vaičiulaičio kūriniuose (pvz., aptartos novelės „Ponia“, „Kriokininkų Ievutė“ ir kt.), kai jis pasakotojas rodo didelę pagarbą kiekvienam, net pačiam mažiausiam veikėjui, išreiškia aiškią krikščionišką pagarbą kiekvienam žmogui, džiaugiasi ir atjaučia kiekvieną jų, tarsi mažasis pasaulio kūrėjas, tęsiantis Dievo kūrybos darbą žmogiškomis galimybėmis. Žinoma, meninis pasaulis skiriasi nuo žmogiškojo, o menininko viešpatavimas savo kūrinyje – ribotas. To supratimas abiejose novelėse išreiškiamas per nuojautą, kad kūriniui lemta pergyventi kūrėją, kuriant tam tikrą projekciją į amžinybę, kurią peržengti galbūt pavyks tik menui – šiame tekste tą viltį išreiškia citatos pabaiga – seniai po Schillerio mirties, pasakotojas apie šį rašytoją žino tik iš jo tekstų, jam pažįstamų veikėjų, kuriems, kaip nujaučia pasakotojas, lemta bus pragyventi dar daug ateities kartų.

Meno santykio su dieviškumu ir amžinybe problemą yra svarstęs Keliuotis, Vaičiulaičiui idėjiškai artimas dėl katalikiškos tradicijos ir modernizmo derinimo pozicijos palaikymo „Šatrijoje“. Pasak Keliuočio, kurdamas žmogus neimituoja gamtos, netransformuoja savo patirties, o kuria naują, kitokios rūšies tikrovę. Šiam veiksmui būdinga dieviškumo iliuzija, nes menas gimsta iš noro steigti naują tikrovę, iš naujo, harmoningo, nemirtingo ir palaimingo pasaulio ilgesio. Tuomet „[žmogus] pradeda manyti esąs Absoliutas, lygus Dievui, sukūrusiam šį pasaulį iš nieko. Kūrybos ekstazėj jis apsvaigsta dieviškumo iliuzija“¹⁵⁶. Keliuotis aptaria ir kitą Vaičiulaičio prozoje išskylančią – meno amžinybės klausimą. Nuolatinis meno amžinybės, dieviškumo, neįmanoma siekis sukuria ir meno

¹⁵⁶ Juozas Keliuotis, „Meno tragizmas“, in: Meno tragizmas. Studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 42–45, p. 42–43

tragizmą, bet jei menas turėtų mažesnių ambicijų, išvengtų ne tik savo tragizmo, bet ir netektų didingumo¹⁵⁷.

Galima pastebėti, kad Vaičiulaitis visuose trijuose aptartuose tekstuose priartėja prie labai panašių klausimų – į muzikantą, tapytoją ir rašytoją projektuojamos mintys apie meno kūrinį, kuris pranoksta savąjį autorių, iškyla projekcijos į amžinybę idėja. Ar ši idėja yra šios svarstymo „atsakymas“ – meno prasmė? Galbūt tokį išpūdį galėtų palikti šie tekstai perskaityti atskirai, be Vaičiulaičio prozos visumos. Tačiau jeigu meno kūrinio dieviška prigimtis būtų prozininko atsakymas, veikiausiai prie šios idėjos nebūtų vis grįžtama, ji nebūtų iš naujo apmąstoma vis iš kitos perspektyvos, įtraukiant naują didžio menininko figūrą. Veikiausiai tai yra klausimas, viltis, kuri apima ir minimus menininkus, ir pasakotoją, kuris taip pat veikia meno lauke – per konkrečias figūras tekstuose apmąsto ir savo lemtį. Tai meno prasmės klausimas, kurio perprasti, atsakyti į jį žmogus intelektualiai negali. Jis mąsto iš vienatinio žmogiškojo gyvenimo perspektyvos, ir visos idėjos apie dieviškumą, amžinybę visuomet tebus spėjimas, įkvėpimo šaltinis ir viltis, o ne tikrasis atsakymas. Tačiau tos vilties kūrėjui užtenka, kad nors savo gyvenimo ribose niekuomet menu neįveikęs nieko kas žemiška, neišvengęs Keliuočio aptariamo meno tragizmo, jis rinktųsi šią riziką.

4. Žmogaus atsakymas į Dievo kvietimą

Šioje darbo dalyje aptariamas klausimas – žmogaus sugrįžimas prie tikėjimo, jo Dievo pasirinkimas po įvykusio nutolimo. Vaičiulaitį domina individo tikėjimo klausimas, žmogaus apsisprendimas gyventi religingą gyvenimą bei tikėjimas kaip paslaptis. Vokiečių filosofas Peteris Wustas yra pastebėjęs, kad tam tikra tikėjimo dinamika neišvengiama bet kurio religingo žmogaus gyvenime: skirtingai nuo filosofinės Dievo (idėjos) tikrybės, religinė Dievo tikrybė yra „išganymo stokojančio žmogaus praktinis santykis su gyvuoju Dievu“. Toks užtikrintumas – ne tas pats, kas religinis žmogaus santykis su tikruoju Dievu¹⁵⁸. Pasak filosofo, Dievas pašaukia visus žmones, bet tas pašaukimas skiriasi vidinio žmogaus balso dinamika. Dievas yra kiekvieno žmogaus sieloje, absoliučiai arti žmogaus – šią absoliučią artumą Wustas įvardija kaip Dievo balsą, kuris šaukia žmogų, bet esama ir kitos artumos, kuri kyla iš žmogaus. Tai yra žmogaus atsakymas, kuriuo jo siela atsiliepia į Dievo balsą¹⁵⁹. Vaičiulaičiui aktuali religinio žmogaus nutolimo prie Dievo ir grįžimo pas jį tema, Wusto žodžiais – žmogaus atsakymas.

Daugelis literatūrologų akcentuoja, kad paprastai šventumo dimensija Vaičiulaičio kūryboje juntama iš subtilių emblemų – bitės dūzgimo, vieversio čirenimo¹⁶⁰, paukščių simbolikos – jie tampa dangaus pasiuntiniais, todėl tai reikšminga emblema, nepaisant to, ar ji yra novelės centre (novelė

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 45

¹⁵⁸ Peter Wust, *Netikrybė ir rizika*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 135

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 137

¹⁶⁰ *Op. cit.*, Vedrickaitė, p. 85

„Kregždės“, rink. *Pelkių takas*, 1939), ar pasirodo šiek tiek užmaskuota¹⁶¹. Tokie ženklai tampa emblemomis, kurios įeina į Vaičiulaičio simbolikos visumą, ir išreiškia šventumo, Dievo artumo žemėje nuojautą. Vaičiulaičio santykį su gamta bei dieviškumo kategoriją besiskleidžiančią novelių gamtoje būtų galima aptarti gana išsamiai, o sustojant prie poelgio filosofijos aspekto apie šias emblemas pasakytina, jog galima jas laikyti reikšmingomis teksto nuorodomis, sureikšminančiomis vieną ar kitą poelgį, pasiūlančiomis vertinimą.

Novelės „Apaštalų iškeliavimas“ (rink. *Vidudienis kaimo smuklėj*, 1933) pasakojimo centru tampa nedidelės bendruomenės nutolimo ir sugrįžimo prie Dievo tema. Pasakojama apie kažkur kalnuose įsikūrusį kaimelį, kurio gyventojams būdingas pareigingas religingumas. Novelėje minima graži kaimo bažnyčia su Apaštalų skulptūromis, kurią visi kalniečiai tvarkingai lanko. Apaštalų atsiradimo bažnyčioje istorijoje išvelgiamas literatūrinės legendos motyvas:

[S]enovėje, kai dar Apreiškimo kalvoj pušys nebuvo iškirstos ir lokiai ramūs ligi bažnytkiemio ateidavo, vienas žmogus aukštai skardžiuose rado pasiklydusį šventąjį Petrą, parsivedė jį namo, sušildė, pavalgydino ir davė nakvynę. Iškeliaudamas apaštalas pažadėjo pas save priimti visus kalniečius ir su vienuolika savo brolių stovėti čia, aukštumų bažnyčioj, jei gyventojai nebus skaudžiai nusižengę. (p. 89)

Citatoje apaštalų atsiradimas bažnyčioje nukeliamas į neapibrėžtą senovės metą, kai vienas geras darbas, pasidalinimas namų šiluma sukūrė kalniečių gyvenime amžiną harmoniją, kurios trapumo kol kas jiems neteko pajusti. Aptariant novelę „Tėvo tvora“, akcentavome pasakos žanrui iš prigimties būdingą alegorinį mąstymą apie tam tikras idėjas, kurias norima aiškiai perteikti tekstu. Panašiai šioje novelėje pasitelkiamas legendinis motyvas – pasakojama konkreti istorija alegoriškai steigia gana nesunkiai atpažįstamą „pamokomą“ idėją – žmogaus pareiga – pasidalinti gerumu, šiluma, o už tai jis būsiaš apdovanotas. Vaičiulaičiui tokia naivi „didaktika“ tėra žaismė, tekstas ja neapsiriboja, geri darbai nėra šios novelės pamoka ar atsakymas, bet sumišęs žanras daro nuorodą į specifinį mąstymo būdą, kai pasakoma daugiau, negu išskaitoma vien iš siužeto.

Novelės pasakojamas pradedamas epizodu pilnoje bažnyčioje. Žmonės klausosi paveiklaus pamokslo apie Joną Krikštytoją ir Salomę. Nuolat pabrėžiama, kaip kalniečius jaudina kiekvienas pamokslo epizodas:

Vėliau kalniečiai matė rūmus, kur šoko ji, daili, liekna, lankstų kūną šilku suvyniojusi. Ji plazdėjo, ta tyrulių vaikas, rankas pakeldama, liemeniu vilnydama, ant pirštų sukdamasi. Nuo to šokio bažnyčioje mergaitės nerimo, vyrai į taktą lingavo, o berniukų pėdos, mažos pėdelės, kurios laukuose ant akmenų laipiojo ir į medžius sliuogė, dabar neiškentė netrepsėjusios. Ir štai toje linksmybėje klebonas susyk parodė kruviną pranašo galvą. Ji gulėjo ant auksinės lėkštės su išraižytais Romos ciesoriais. Raudoni lašai capsėjo iš jos. Visus apėmė siaubas. Geriems kalniečiams akyse stovėjo jų mažos nuodėmės. (p. 88–89)

Kalniečių susijaudinimas atskleidžia tiek jų pamaldumą, tiek tikėjimo naivumą – jie reaguoja gyvai tarsi vaikai įsitraukę į girdimą pasakojimą. Visa tai pasakotojo pasakoma su atlaidžiu humoru,

¹⁶¹ *Op. cit.*, Žmuida, p. 116

pernelyg neironizuojant. Toks ironijos pobūdis išlaikomas visame tekste. Pvz., kai kalniečiai, sekdami bažnyčioje nusijuokusį atklydėlį, užaina į smuklę, juokingą įspūdį sustiprina teksto kompozicijos elementai: su jaudinančiu pamokslo šokiu rezonuoja tetos Gertrūdos siautuly: „ji trepsėjo į grindis, kojomis mušė, rankomis mosavo. Štai ji pakreips čia vieną šoną, čia antrą, galvą linksės kairėn ar dešinėn arba ratu apsisuks. Ta senė šėlo kaip apsėsta – ji aukštyn pašoko, kulnimis taukštelėjo ir sušuko „ocha cha!“” (p. 92) Dviejų šokių simetrija ir kontrastas sukuria komiško efekto, kuris atsveria augančią įtampą dėl nuodėmės grėsmės.

Taip pat galimas svarstymas, kad religinės plotmės (kunigo pamokslas) maišymasis su komišku čia irgi žymi tam tikrą pranciškonišką Dievo artumo nuojautą, kuri gali pasireikšti juoku. Šiuo atveju Gertrūdos šokis neliudija tikrojo džiaugsmo, apie kurį kalba Maceina, veikia netgi priešingai – tai neprasmingos, paikos linksmybės, bet komizmas tekste ir kyla ne tiek dėl veikėjos šokio, kiek dėl jo simetrijos Salomės šokiui pamoksle. Todėl komizmo efektas kyla labiau iš novelės kompozicijos ir dėl to daugelis veikėjų veiksmų vertintini su tam tikra šypsena, gerokai atlaidžiau, negu į juos pažvelgus visiškai rimtai. Nuolatinė Dievo artumo nuojauta leidžia spėti apie neišvengiamai laimingą novelės pabaigą, o tokioje perspektyvoje kalniečių nuodėmės neatrodo kaip išties lemtingos.

Novelės centre ir atsiduria įvykis, kai į šią bendruomenę atklysta mįslingas gundytojas, siekiantis išvesti kalniečius iš teisingo kelio. Po pamokslo epizodo charakterizuojama ateivio, nusijuokusio bažnyčioje, „tobulo nusidėjėlio“ figūra. Vyras atklydo į miestelį išvesti dorus kalniečius iš tikėjimo kelio. Savo ketinimus po pirmųjų linksmybių smuklėje jis pats išsako vienam kalniečių – jaunam vaikinui Brunonui. Nusidėjėlis išdėsto savo teoriją, kad jis yra suvokęs Dievą protu ir sugalvojęs kaip „atkeršyti Dievui“ ir tobulai nusidėti – reikia pripažinti Dievą esant žemiau kažko kito (tam pasirenkama Nusidėjėlio paties išgalvota Hyperos figūra).

Čiočytė Nusidėjėlį lygina su Fiodoro Dostojevskio Ivanu Karamazovu, kadangi jis ne ateistas, o antiteistas. Šis veikėjas meluoja apie Dievą, pramanydamas už jį didesnę figūrą. Pasak literatūrologės, tai yra puolusių angelų Dievo traktuotė – jiems žinoma, jog Dievas yra, tačiau norima jį pripažinti, tobulo nusidėjėlio žodžiais, „žemesniam laipsny“¹⁶². Ateiviui būdinga demoniško žymė skiria jį ir nuo Ivano Karamazovo, jei pastarąjį laikysime intelektualiai Dievą suvokti ir paneigti bandančiu, ieškančiu žmogumi – jam iš esmės nėra būdingas demoniškas, nes jis nemeluoja, jis ieško savo paties trokštamų atsakymų, ir manosi juos radęs Dievo neigime. Tobulas nusidėjėlis nebeieško, jis žino tiesą, bet meluoja apie ją. Dievo artumo nuojautos persmelktoje novelėje pasakotojas nė kiek neironizuoja vienintelio Nusidėjėlio, o tai prisideda prie grėsmės nuojautos, padeda išryškinti jo demoniškumą. Be to, mįslingą vyro atliekamą vaidmenį ir antžmogiškumą liudija

¹⁶² *Op. cit.*, Čiočytė, „Teologinis Antano Vaičiulaičio kūrinių aspektas“, p. 25

teksto pabaigoje pasitvirtinanti išsarmė: „Jie [apaštalai] turės iškeliauti. <...> Arba jie, arba aš turim žūti“ (p. 98), nes novelės pabaigoje kalniečiai randa mirusį Nusidėjėlį.

Kalniečių nutolimas nuo tikėjimo tekste išreiškiamas vaizdinga simbolika. Visų pirma, pakrinka visa kasdienybė – žmonės, ateivio gausiai apdovanojami pinigais ir vynu, nebedirba žemės ir neprižiūri gyvulių, kurie subjūra, viena karvė netgi užsimuša nukritusi į tarpeklį. Vaizduojama ištuštėjusi bažnyčia. Galiausiai bažnyčios apaštalu skulptūros atgyja ir nesulaukusios kalniečių išeina iš bažnyčios, palikdamos šią bendruomenę – toks, pasak legendos, buvo apaštalu susitarimas su bendruomene – jie liksią, kol kalniečiai nebus skaudžiai nusidėję.

Pagrindinis novelės poelgis – pasirinkimas grįžti prie tikėjimo, tekste vaizduojamas kaip staigus prabudimas (kartu ir prabudimas tikrąja to žodžio prasme – čia vėl švelniai ironizuojama), nekyla iš jokio teologinio ieškojimo, vien per dieviškos malonės ženklą gamtoje – gervių riksmą:

Žąsys girsėjo vis skardžiau ir skardžiau. Jos nuskrido net ligi miestelio ir ėmė taip triukšmauti, kad teta Gertrūda nubudo ir nusikeikė, kam ją trukdo. Ji pakėlė akis į orą, išvydo paukščius, jos širdis atsileido ir...

Ūmai ji susiėmė už galvos, lyg štai žemė prasivers ir nugarmės jų visų namai ir gyvuliai.

– O, aš nusidėjėlė! – puolė ji laukan šaukdama: – Vargas man, vargas man! (p. 101)

Pamačiusios iškeliaujančius apaštalus, personifikuojamos žąsys puola perspėti išklydusius iš teisingo kelio kalniečius. Kalniečių atsivertimui paralelų žąsų elgesį pastebėjo Žmuida: „Tetą Gertrūdą <...> išbudina žmonių išganymu susirūpinusios žąsys – jos sukelia paniką, pranešdamos apie miestelį paliekančius apaštalus, o kai apaštalai, žmonių priprašyti, sugrįžta į bažnyčią, jos vėl gražiai virš jos suka ratus¹⁶³.“

Novelės herojų sugrįžimą prie Dievo aiškindama Čiočytė pabrėžia, kad nors kalniečiai novelės pradžioje ir pasirodo kaip neišbandyto tikėjimo žmonės, ir galėtume manyti, kad nuodėmė galėtų būti jų tikėjimo sutvirtinimo galimybė, autorius visai nemoralizuoja apie tikėjimo naivumą ar gilumą, o vietoje to akcentuoja malonės momentą¹⁶⁴.

Net jei prabudimo reikšmė atrodo iki galo nepažini patiems veikėjams, jis yra labai reikšmingas grįžimo prie tikėjimo filosofijos aspektu. Tekste tik iš dalies atskleidžiamas žmogaus Dievo pasirinkimo reikšmingumas, bet dėl to pasirinkimo naivumo ir stebuklinio pobūdžio, ryškiausiai čia tikėjimas atskleidžiamas kaip Dievo malonė žmonėms, o tai taip pat yra svarbi pozicija. Kalniečiai pasirenka apaštalus, o ne nuodėmę, ne atvesti pasikeitusio tikėjimo, o nujausdami ar prisiminę Dievo buvimą ir jo artumą. Tokią malonę tekste autorius paženkliną stebuklais: atgijusiomis Apaštalu skulptūromis, kurios sugrįžta į bažnyčią ir Žmuidos minėtu laukinių žąsų trikampi, kurį Čiočytė laiko Apvaizdos trikampio modifikacija¹⁶⁵.

¹⁶³ *Op. cit.*, Žmuida, p.116

¹⁶⁴ *Op. cit.*, Čiočytė, „Teologinis Antano Vaičiulaičio kūrinių aspektas“, p. 26

¹⁶⁵ Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 269

Žmogaus poelgį novelėje pagrindžia, užpildo jam pačiam iki galo nesuvokiama dieviškumo dimensija. Svarbu ir tai, kad novelės naivus tikėjimas, tiesioginė Dievo malonė kalniečių gyvenimuose nugali prieš Nusidėjėlio intelektualų Dievo nuvertinimą. Jakaitė vaikiškai naivų tikėjimą, „žemiškų“ apaštalų ir kalniečių bendruomenės sandorą taip pat vertina kaip pranciškoniško džiaugsmo ženklą novelėje¹⁶⁶. Patirtas išbandymas nepriimamas kaip dramatiškas, skaudus, nes galiausiai jis pasirodo tesantis pretekstu didesniam džiaugsmui dėl tikėjimo susigrąžinimo.

Kiek mažiau žinoma, po originalaus pasirodymo į rinktines neįėjusi Vaičiulaičio novelė „Šventas Euristėjas Stulpininkas“ (rink. *Vidurnaktis prie Šeimos*, 1986) – moderni literatūrinė hagiografinio aprašymo interpretacija, kurioje, kaip ir „Apaštalų iškeliavime“, susiduriame su klausimais apie žmogaus nutolimą ir grįžimą prie Dievo, nuodėmę, atgailą, Dievo malonę. Šis tekstas yra gerokai vėlyvesnis už „Apaštalų iškeliavimą“ – galbūt todėl jame kompleksiščiau žvelgiama į tą pačią problemą. Šiek tiek skiriasi kalbėjimo situacija: prieš tai aptartoje novelėje žmonių kelionė Dievo link gali būti aptarta visų drauge, kaip tam tikra bendruomenės situaciją, kuri visiems išsprendžiama per Dievo malonės ženklus. Šioje novelėje be Dievo malonės, gilinamasi į žmogaus asmeninę kelionę religinės gyvensenos link ir būdą į tuos pačius klausimus atsakyti pačiam. Gyvenimo filosofijos klausimu ši novelė mums parankesnė, kadangi daugiau kalbama ne apie išorinę jėgą (Dievo malonę), o iš subjektyvios pozicijos.

Novelėje žaismingai kuriama istorinė falsifikacija – fikcinis šventasis Euristėjas Stulpininkas įrašomas į krikščionybės istoriją. Novelėje netgi atsižvelgiama į tradicinio hagiografinio aprašymo struktūrą. Pasakotojo žodžiais, Euristėją į šventųjų sąrašą savo ranka įrašė popiežius Jonas Pirmasis, o Sevilijos vyskupas Izidorius VII a. mini šį šventąjį savo knygoje „De sanctis minoribus“ (liet. „Apie mažuosius šventuosius“), bet per daugelį metų dokumentai neva pasimetė kažkur archyvuose ir iš šventųjų sąrašo jį išbraukęs kitas, ne toks geras popiežius, norėdamas „sau pasidaryti vietos tarp šventųjų“. Vaičiulaičio humoro kupiną falsifikaciją galima lyginti su Juliaus Kaupo pasakų realistiniais pretekstais, kai pasakotojas apie fantastinius įvykius sužino iš laikraščių, Kauno kronikų ir pan. Išgalvotas šventasis Vaičiulaičiui leidžia rūpimą problemą atskleisti laisviau, pabrėžiant, kad jo šventasis Euristėjas – mažesnis (*minor*) už tikrus šventuosius, išdėstyti savo požiūrį apie kelionę į tikėjimą, šventumą negu pasitelkiant tarsi įpareigojančią šventojo, pvz., Simono Stulpininko figūrą.

Novelės pradžioje vaizduojamas vaikas, kuris atranda tikėjimą: pamaldus vyras Diomedas supažindina aštuonerių metų Euristėją su asketų gyvenimu. Tuomet tėvai randa pabėgusį iš namų berniuką, einantį į vienuolyną. Tėvai jį susigražina, bet po šio nutikimo vaikas teberodė „kitus Dievo baimės ženklus: lankė bažnyčias, klūpojo namuose ir giedojo, pakėlęs akis į dangų, ar vaikščiojo aplink kiemą, sudėjęs rankas, kaip procesijoje.“ (p. 81) Vaizduojamas tradicinio hagiografinio

¹⁶⁶ *Op. cit.*, Jakaitė, p. 174

aprašymo dėmuo – pamaldi šventojo vaikystė. Novelėje vaizdavimas persmelktas labai subtilios ironijos – jis vienu metu ir visiškai rimtas, ir kažkuo juokingas – tarsi pats Dievas žvelgtų į mažą vaiką sudėjusį rankas „kaip procesijoje“ ir einantį aplink kiemą. Šis epizodas labai primena Maceinos aptariamo pranciškoniško džiaugsmo atšvaito literatūroje variantą, kai Dievo artumas atskleidžiamas su šypsena, geranorišku juoku, džiaugiantis vienu metu ir reikšmingais, ir menkais žmogaus judesiais, kurie jam padeda justti Dievo artumą gyvenime. Šiame epizode grožimasi ir džiaugiamasi pamaldžiu vaiku, bet čia neslypi galutinis atsakymas, kuris domina Vaičiulaitį.

Didelę novelės dalį sudaro Euristėjo nutolimas nuo tikėjimo, pasidavimas pasaulietiškiems malonumams – jaunuolis į namus parsiveda sutiktą merginą Thiti, linksmiasi ir siaučia su gaujomis. Merginą jis tarsi myli, perka jai brangius papuošalus, tačiau meilė neįprasmina nei vieno, nei kito veikėjų gyvenimo. Euristėjo meilė vaizduojama kaip paremta fizine trauka, bet ne vulgarizuojama ir nevertinama neigiamai. Nors ilgai veikėjai patys sau to neįvardija, jie junta, kad hedonistinė gyvensena jų niekur nenuves. Laikui bėgant, Thiti abejonės ryškėja, moterį liūdina santykių su Euristėju bergždumas, šeimos, vaikų, apie kuriuos ji ima svajoti, neturėjimas. Tačiau Euristėjas dar nėra pasirengęs pakeisti savo gyvenimo. Jo perkalbėti negali ir atvykęs Diomedas, vaikystėje jam padėjęs atrasti tikėjimą: „Euristėjas pasityčiojo iš švento vyro ir nuvarė jį nuo savų namų.“ (p. 83). Įdomu, kaip įvyksta Euristėjo atsivertimas – jį lemia ir išoriniai faktoriai – „Dievo ženklai“ – vėtra, kobra ir žaibas (galima palyginti su gervių trikampiu „Apaštalų iškeliavime“), ir jo vidinė permaina. Išoriniai ženklai šioje novelėje nėra tokie svarbūs ir nieko nekeičia, kol individas pats nenori jų klausytis.

Nors šventuoju novelės eigoje tampa Euristėjas, Thiti atrodo gerokai jautresnė jiems siunčiamiems ženkams ir, apskritai, savo paklydimą supranta anksčiau už mylimąjį. Jau suvokusi, kad norėtų tapti motina, ir nepildydama savo pašaukimo, toliau bastydamasi su gaujomis, moteris, pamačiusi pirmą ženklą – kobrą, nerimauja:

- Man neramu ir baisu, kad neištiktų manęs Dievo rykštė.
- Jei plaks, tai abu gausim, nes tą patį darėme, – juokais nuleido jisai.
- Tu kalbi už save, o aš galiu ir kitaip manyti, – atsakė ji.

Euristėjas gerai nesuprato jos žodžių ir, likęs vienas, susimąstė apie anas skaisčias dienas, kada jis norėjo pabėgti pas Sinajaus kalno vienuolius. (p. 83–84)

Abiejų veikėjų grįžimas į jiems skirtą kelią susijęs su jų atsiskyrimu ir neišvengiamai įvyksta vienu metu, nes Euristėjas tampa vienuoliu asketu. Veikėjai nejučia įsisąmonina, kad jiems – ne pakeliui, todėl jų kelias drauge pasibaigia. Thiti yra gana įdomus personažas, nes nors formaliai gyvena su Euristėju „nuodėmėje“, iš tiesų, ji nedaro jam blogos įtakos, niekad neveikia kaip gundytoja, mylimųjų santykiuose esama kažkokio paprastumo. Tekste neimplikuojama, kad santykiai savaime blogi, vien dėl to, kad gyventi taip, kaip gyvena veikėjai – neįprasta, nepadoru. Galima palyginti su Simmelio individualaus dėsnių privalomybės traktavimu: dogma, primetamas dėsnis ne

tik, kad nebus universalus, bet kaip tik bus lengviau atmetamas – individas galės pasakyti, kad tai nėra jo dėsni; o individualus dėsnis, kylantis iš individualaus gyvenimo kaip tik gali įvesti privalomybę individui pasikeisti, kai jis jau patyrė savo klaidą. Tai neturi nieko bendra su moralizavimu, tiesiog būdami nuoširdūs su savimi, patyrę, kad jų santykis išsisėmė, jis veikia trukdo jiems artėti prie savojo kelio, Euristėjas ir Thiti nebegali grįžti į buvusią santarvę – gyvenimo tėkmėje ji pasiliko praeityje. Taigi novelė neuniversalizuoja nesantuokinio gyvenimo ydingumo, nemoralizuoja, tik pasitelkus dviejų veikėjų istoriją, klausia – kiek gali duoti toks santykis?

Pajutę, kad reikės skirtis, mylimieji nutaria nueiti pas Diomedą ir paklausti, ką jie turėtų daryti toliau. Pamaldusis vyras pasako, kad Euristėjas, kaip Simonas Stulpininkas, turįs eiti praleisti savo gyvenimą ant stulpo Tėbuose, o Thiti turi prisiminti, iš ko išbrido Marija Magdaliėtė ir ją minėti. Thiti prisikėlimas, žengimas į teisingą kelią pasaulietinis – moteris sukuria šeimą ir slaugo ligonius. Euristėjas paklauso Diomedo ir vykdo savo vienuolio pašaukimą.

Euristėjas ant stulpo pagaliau pasijunta laisvas ir laimingas. Šie epitetai itin iškalbingi – kalbama apie laisvumą nuo pasaulietiško malonumo, plėšikavimo – tai, kas iš pažiūros kaip tik sietūsi su laisve. Maceina, kalbėdamas apie šv. Pranciškaus džiaugsmo išgyvenimą, filosofiniame diskurse paliečia tą patį klausimą. Maceina ilgu svarstymu išdėsto poziciją, kad tikrasis džiaugsmas labai skiriasi nuo paviršutinių linksmybių, kurios kyla iš nuobodulio, nepasitenkinimo gyvenimu. Maceina šį išgyvenimą susieja su nutolimu nuo Kristaus, gyvenimu „senąja nuodėmės nuotaika“, nes tikrasis džiaugsmas – Kristaus atpirkimo išgyvenimas, kurio šis niūrus žmogus, kiek besistengtų pasaulietišškai linksmintis, negali patirti. Maceinos tekstas apie niūrumą ir pasidavimą pasaulio malonumams, reikia pripažinti, yra itin kritiškas ir netgi moralizuojantis: „Tikro džiaugsmo šiandien nėra. Šiandien esama tik linksmybių, sutartinių, dirbtinių, paviršutinių, pro kurias prasiveržia gilus visų mūsų liūdesys, nuobodis gyvenimu, sunki neprasme ir neviltis¹⁶⁷“.

Vaičiulaitis pasirinktais dviem epitetais iš esmės išsako tą pačią idėją – grįžęs prie Dievo žmogus patiria tikrąją laimę ir laisvę. Be to, rašytojas šią idėją meniniame tekste perteikia pozityviai ir išvengdamas tiesioginio vertinimo, tiesiog pasitelkdamas novelės personažo atsivertimo istoriją. Literatūra turi galimybę „pamokyti“ to nedarydama – atskleidžiant vieno personažo istoriją – be moralų, pretenzijos į universalias išvadas, bet absoliučiai įtikinamai. Maceinos pozicijai Simmelio hipotetinis individualistas galėtų atsakyti, jog tai nėra *jo* dėsnis. Vaičiulaičio tekste nesiekama pretenduoti į universalumą, bet būtent todėl jo tiesa atrodo neginčytina, nes kyla iš vieno gyvenimo istorijos.

Galimos didaktikos išvengti padeda ir tai, kad šiuo grįžimu prie Dievu, kuris atneša Euristėjui laimę, pasakojimas nenutrūksta – pasakojami jo išgyvenimai ant stulpo. Pirmiausia, kalbama apie

¹⁶⁷ *Op. cit.*, Maceina, p. 390

didžiulį jo asketiškumą, kai net misdamas vien duona, jos trupiniais stulpininkas pasidalina su atskridusiais žvirbliais. Paukšteliai, kaip ir „Apaštalų iškeliavime“ čia dar viena teksto „emblema“, per Dievo artumo nuojautą žyminti gražų, teisingą veikėjų elgesį. Kita vertus, šis teksto ženklas yra gana turiningas, jeigu palygintume su minima šv. Pranciškaus meile paukščiams. Maceina aprašo paliudytą nutikimą, kai jusdamas, kad visa Dievo kūrinija yra lygi su žmogumi, šventasis yra pasakęs pamokslą paukščiams¹⁶⁸. Maceinos studijoje pasakojamas liudijimas, kad šv. Pranciškus, išvykęs švęsti Marijos ėmimo į dangų šventės Alvernos kalne, sustojo pailsėti. Besiilsint atūžė didelis būrys paukščių, kurie giedojo, tūpė ant vienuolių. Šį nuotykią šventasis aiškino tokiais žodžiais: „Dabar tikiu, <...> kad Viešpačiui Jėzui patinka, jei mes ruošiamės šiame kalne apsigyventi, nes mūsų broliai paukščiai taip pat džiaugiasi mūsų atvykimu“¹⁶⁹. Panašiai traktuojant Euristėjo jautrumą jį lankantiems paukšteliams, galima pasakyti, kad jis kyla ne tik iš atjautos mažesniui, bet ir iš gilaus įsisąmoninimo, kad visa, kas yra žemėje, yra Dievo kūrinija, su kuria reikia dalintis pasauliu. Kaip ir žmonės, gyvūnai ir visa gamta išgyvenami su dideliu džiaugsmu dėl gilaus įsisąmoninimo, kad visa sukūrė Dievas.

Pasenusį stulpininką ima lankyti Dievo siųstas angelas. Jis taip pat vaizduojamas su humoru, kuris pasakotojo neįpareigoja kalbėti teologiškai tiksliai, pasakojimas primena literatūrinį apokrifą. „Mažąjį šventąjį“ Euristėją lanko „vienas iš smulkiųjų angelų“, kuris nėra „toks garsus kaip archangelai Gabrieliūs, Mykolas ar kiti didieji dangaus pasiuntiniai“ (p. 86). Angelo akivaizdoje Euristėjas kelis kartus nusideda – pirmiausia jis negali patikėti, kad Dievas jam atleis dideles jo padarytas nuodėmes (pasak angelo – suabejoja Dievo galybe ir atlaidumu), vėliau prašo leisti pasiimti iš žemės su savimi stulpą prie kurio priprato, kad danguje ant jo galėtų matyti Dievą, t. y. lieka prisirišęs prie žemiškųjų turtų. Šios naivios Euristėjo nuodėmės atskleidžia dar vieną poelgio aspektą – netgi šventuoju tapusio žmogaus elgesys, Dievo akivaizdoje visuomet liks netobulas, nuodėmingas. Tačiau kartu atskleidžiamas ir tų nuodėmių menkumas prieš milžinišką Dievo gailestingumą.

Abi šios mintys išryškėja be patetikos, išsaugant pasakojimo naivumą ir humorą, pvz., novelės pabaigoje paaiškėja, kad netgi be savojo stulpo Euristėjas danguje „gavo <...> patogią vietą, iš kurios aiškiai matyti Viešpaties sostas, didieji angelai, garsūs šventieji ir kankinės mergelės“ (p. 87); taip pat su humoru aprašomi menki ar šmaikštūs po šventojo mirties vykę stebuklai – dar vienas tradicinio hagiografinio aprašymo dėmuo – ant kapo pražydušios nesėtos rožės, užgydavusios ligonių žaizdos, o besipykę sutuoktiniai, aplankę kapą, mylėjo vienas kitą iki gyvenimo galo.

Toks suasmenintas naivus dieviškumo potyris ne tik paremtas pranciškoniško džiaugsmo raiška, kupina žaismingumo, bet ir apskritai priartina, suasmenina šventumo išgyvenimą. Nors jis ir

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 36

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 55

naivus, bet jis autentiškas, artimas ir labai šiltas. Naivumas savaime nenutolina teksto nuo teologinių tiesų, veikiau gelbsti jį nuo dogmatiškumo, tikėjimo kaip šaltos idėjos patyrimo.

Wustas, kalbėdamas apie filosofinius Dievo įrodymus, pabrėžia, kad nepaisant jų įtikimumo, jie niekad neišsemia šio klausimo:

Žmogaus protas nuo seno sprendė klausimą apie aukščiausios būtybės egzistavimą visu, koks tik gali būti, griežtai loginio mąstymo įžvalgumu. <...> [A]ukščiausios būtybės egzistavimo įrodymai tokie svarūs, jog, blaiviai pagalvojus, beveik atrodo, kad jų svoris tiesiog turėtų sutraiškyti žmogaus protą.

Tačiau iš tikrųjų visa ši žmonijos mąstymo loginė veikla negali vienaip ar kitaip nulemti kovos dėl klausimo apie aukščiausios būtybės egzistavimą. Kaip ir prieš tūkstančius metų, pritarimo gynėjai ir neigimo užtarėjai tarsi nesutaikomi priešai stovi karingai išsirikiavę dvasinės kovos lauke¹⁷⁰

Taigi, pasak Wusto, nepaisant analitinių argumentų tvirtumo, įtikimumo, sprendimo, Dievo klausimas yra neatsakomas taip, kad prie jo nebesinorėtų grįžti. Vaičiulaitis taip pat priklauso ieškantiems ir klausantiems tame „dvasinės kovos lauke“, tačiau jį domina ne Dievo buvimo klausimas ar juolab ne jo buvimo loginis įrodymas, o nutolimo ir artėjimo prie Dievo klausimas, vykstantis kiekvieno žmogaus gyvenime: kodėl nuo Dievo nuklysta ir tikintis žmogus? Kas jam padeda grįžti prie Dievo? Į šiuos klausimus tikintysis atsako tik savo paties gyvenimu, kuris ir domina Vaičiulaitį. Galima pasakyti, kad Vaičiulaitis apie Dievą rašo gyvenimo filosofijos lauke, kadangi tikėjimas jam aktualiausias individo ieškojimo prasme.

Laikysena, kad Dievu novelėse nesuabejojama, jis visuomet yra, bet žmogus nuo jo tolsta ir artėja irgi yra iškalbinga pozicija. Galbūt galima keliamo klausimo nuosaikumą sieti su iš „Šatrijos“ įtakos į Vaičiulaičio prozą ateinančiu pasitikėjimo Dievo artumu. Klišienė akcentuoja, kad Vaičiulaičio prozoje Dievas pasirodo pačiu *buvimu*, jis yra dėmuo, įtvirtinantis žmogaus sandorą su pasauliu. Literatūrologė svarsto, kad galbūt Dievo artumos jutimo atsiveria ir Vaičiulaičio atvirumas pasaulio įvairovei, nihilizmo, destruktijos atmetimas, atsisakymas teisti ir vertinti, priimant pasaulį tokį, koks jis yra¹⁷¹. Iš tiesų, aptartuose tekstuose tarsi ne taip svarbu, kodėl veikėjai nutolsta nuo Dievo – „Apaštalų iškeliavime“ minima Nusidėjėlio įtaka, bet neatskleidžiamos herojų mintys, jie nėra psichologizuojami; novelėje „Šventas Euristėjas Stulpininkas“ jokia motyvacija, kodėl veikėjo santykis su šventumu tos dinamiškas, iš esmės neatskleidžiama. Tekstas sukonstruojamas taip, kad svarbiausiu poelgiu tampa sugrįžimas, kuris tekste įvertinamas kaip didžiulis džiaugsmas.

Vaičiulaitis bando suprasti Dievo vieta žmogaus gyvenime, atskleisti šio santykio dinamiką. Dievas juntamas, kaip esantis arti, jo buvimu persmelktas visas pasaulis, tačiau atskleidžiamas ir šios idilės trapumas, žmogaus gyvenime galintis atsiverti nuotolis nuo Dievo. Idiliško, laimingo pasaulio išlaikymas suvoktinas kaip teisingas žmogaus pasirinkimas, kuris nėra visuomet paprastas, akivaizdus. Kartais žmogus nė pats ilgai nepajunta savo išklydimo. Pasaulio harmoniją palaiko

¹⁷⁰ *Op. cit.*, Wust, p. 109

¹⁷¹ *Op. cit.*, Klišienė, p. 31

persmelkianti Dievo malonė – žmogus visuomet netobulas, nuodėmingas, bet pasitikėjimas Dievu tampa šio gražaus meninio pasaulio pagrindu, kurio perspektyvoje ir atsiveria įvairūs žmogiški paklydimai, išbandymai, žmogiškas klaidžiojimas ir sugrįžimas.

IV. IŠVADOS

Vaičiulaitį galima laikyti gyvenimo filosofijos lauke kūrusiu rašytoju. Tyrime pastebėtas akivaizdus jo mąstymo artumas XX a. I-osios pusės filosofinių idėjų laukui. Šis ryšys suvoktinas ne kaip tiesioginis vienu ar kitu idėjų atspindžių išskaitymas tekstuose, o kaip panašus filosofinis mąstymo būdas – gyvenimo iškėlimas į apmąstymų centrą, žvilgsnis į jį neslepiant mąstančiojo subjektyvumo. Pasirinkta filosofinė žiūra skaityti Vaičiulaičio prozos tekstus yra produktyvi ir leidžianti pagilinti rašytojo recepciją kaip ieškančio, klausiančio apie gyvenimą, įvairialypę meninę filosofiją kuriančio autoriaus.

Į gyvenimą Vaičiulaičio prozoje žvelgiama įvairiapusiškai: kūrinuose aptinkame platų spektrą gyvenimiškų situacijų, įvairių poelgių profilių. Poelgiai prozos kūrinuose apmąstomi gyvenimo visumos požiūriu. Dalis jų gali būti paprasti kaip netikėtai išgirstas ir įvertintas žodis, dalis – sudėtingos, išėties neturinčios gyvenimo situacijos. Kartais veikėjas be priežasties įskaudina savo artimą, kartais elgesiui nėra paaiškinimo, žmonių daromos klaidos yra neištaisomos. Kūrinuose problemos gali būti išsprendžiamos vienu žodžiu, per Dievo malonę bet gali būti ir visai neišsprendžiamos, neturinčios galutinių atsakymų, žmogus apmąstymuose paliekamas tik su savo viltimis.

Rašytojo meniniam pasauliui būdinga šviesa, harmonija, krikščioniška pasitikėjimo pasaulio tvarka laikysena neturėtų būti siejamos su idile ar naiviu optimizmu. Vaičiulaitis nevengia atskleisti žmogaus gyvenimo harmonijos trapumo, nusistovėjusios tvarkos išsaugojimo arba pokyčių kainos, parodyti sudėtingos ir skaudžios gyvenimo įvairovės. Dievo artumo nuojauta, dažnai persmelkianti meninį prozos kūrinio pasaulį, iš tiesų sukuria tvarkingo, harmoningo pasaulio nuojautą, bet tame pasaulyje visuomet veikia netobulas žmogus, kuriam ne visada pavyksta įveikti kylančius gyvenimo išbandymus. Įvairiapusiškai regimo žmogaus gyvenimo kontekste pasirodo ypatingi pilnatvės momentai, kurie tekstuose neretai sučiuopiami iš pirmo žvilgsnio menkose smulkmenose. Dėl šių momentų trapumo jie vertinami kaip didžiulė malonė, kiekvienas jų branginamas kaip nepaprastai svarbus gyvenimo šviesos, giluminio pasaulio gerumo liudijimas.

Nagrinėtuose kūrinuose kaip svarbiausios poelgio filosofijos idėjos atsiskleidžia kuriančios, steigiančios žodžio galios galimybė, skriaudos neatsaukiamumo, kaltės nevienareišmiškumo klausimai. Menas apmąstomas kaip ypatinga žmogaus gyvenimo plotmė, kuriai būdinga amžinybės, dieviškumo viltis, bet tai visuomet lieka neatsakytas, jautrus kūrėjui klausimas. Žmogaus tikėjimas svarstomas išreiškiant akivaizdžią pasitikėjimo Dievu poziciją, bet nevengiant pademonstruoti skirtingų tikėjimo pasirinkimo pavidalų, žmogui būdingo ieškojimo.

Vaičiulaičio prozos tekstuose išskaityti filosofinį lygmenį turi skaitytojas, kadangi tiesiogiai filosofinis diskursas aptartuose tekstuose nepasirodo. Kita vertus, pats tekstas kreipia skaitytojo

mintis į konkrečius apmąstymus. Prozos kūrinuose meninė filosofija pirmiausia atpažįstama iš klausiančios pasakotojo laikysenos, įvairiapusio žvilgsnio į tuos pačius klausimus, grįžimo prie jų skirtinguose tekstuose. Kūrinuose svarbų vaidmenį idėjų raiškai atlieka pasakotojo dedami reikšminiai akcentai, pasitelkiamos pasikartojančios emblemos, šviesi ironija, prozos kūrinių veikėjų nekonkretizavimas, į pagrindinį planą iškeliant apmąstomą klausimą, kompoziciniai teksto momentai (kontrastas tarp įvaizdžių, problemos akumuliacijos nuojauta, ryški veiksmo kulminacija, nulemta vieno ar kito poelgio). Svarbia detale, kuriančia projekciją į filosofinį apmąstymą, dėsnio, bendrumo paiešką, gali būti laikomas kūriniam parenkamas reikšmingas epigrafas.

Darbe nenagrinėtos Vaičiulaičio literatūrinės legendos ir pasakos, bet šių žanrų motyvai dažni ir šiame darbe aptartose autoriaus novelėse, ar tarpžanriniuose kūrinuose. Pastebimas autoriaus polinkis į tokius žanrus, kuriuose siužetas yra sąlygiškas, alegoriškas, orientuotas į gyvenimo paslapčių, dėsnių apmąstymą. Tokio pobūdžio tekstams iš dalies priskirtina ir kelionių literatūra kaip pasižyminti savita simbolika. Taip pat minėtinos kūrinių sąšaukos su Biblija ir tradiciniais religiniais žanrais, kaip įtraukimas tekstų, kuriems būdinga galia kalbėti apie gyvenimą apibendrinamai, sučiuopti tam tikras tiesas, gyvenimo dėsnius. Šiuose sumišusiuose žanruose taip pat veikia realizmo literatūrai būdinga raiška – Vaičiulaičio prozai dažnai taikytinas magiškojo realizmo terminas. Tai reiškia, kad dėsniai, filosofinės idėjos kūrinuose apmąstoma per konkrečias istorijas.

Vaičiulaičio prozoje keliami įvairaus pobūdžio klausimai, akcentuojamas gyvenimo įvairiapusiškumas, autoriaus meninė poelgio filosofija nėra specializuota. Į daugelį rašytojo prozos tekstų galėtume pažvelgti mūsų pasitelktų teorinių prieigų požiūriu. Šį darbą būtų galima papildyti aptariant kasdienybės stebuklą, meilės, mirties ir kt. gyvenimo aspektų traktuotes Vaičiulaičio prozoje. Galima būtų rinktis sustoti prie atskirų rinkinių, pvz., kritikos kiek primiršto Vaičiulaičio literatūrinių padavimų-legendų rinkinio *Gluosnių daina*. Taip pat reikia paminėti, kad šiame darbe itin produktyvus šaltinis prozos kūrinių interpretacijoms buvo Maceinos studijos apie šv. Pranciškų *Saulės giesmė* pasitelkimas. Studija buvo ypač paranki niuansuojant rašytojo kūrinuose ryškų džiaugsmo motyvą, aiškinat išskirtinę ironiją prozos tekstuose. Galima pasakyti, jog išryškėjo ir galimybė pratęsti pranciškonybės antspaudo Vaičiulaičio kūryboje tyrimus.

LITERATŪRA

Pirminiai šaltiniai

1. Vaičiulaitis, Antanas, *Italijos vaizdai*, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015
2. Vaičiulaitis, Antanas, *Laiškai*, sud. Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013
3. Vaičiulaitis, Antanas, *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*, Vilnius: Bonus Animus, 2014
4. Vaičiulaitis, Antanas, „Pokarinės literatūros kelias“, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 10–21
5. Vaičiulaitis, Antanas, *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989
6. Vaičiulaitis, Antanas, *Vidurnaktis prie Šeimenos*, Chicago: Ateities Literatūros Fondas, 1986

Filosofinė literatūra

7. Bachtin, Michail, „Poelgio filosofija“ in: *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 11–83
8. Croce, Benedetto, „Intuicija ir išreiškimas“, in: *Grožio kontūrai*, sud. Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1980, p. 33–41
9. Dilthey, Wilhelm, „Filosofijos esmė“ in: *Kultūros prigimtis: 5 t.*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 25–107
10. Gadamer, Hans–Georg, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, Vilnius: Baltos lankos, 1997
11. Jaspers, Karl, *Filosofijos įvadas*, Vilnius: Pradai, 1998
12. Kierkegaard, Søren, *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992
13. Platonas, *Sokrato apologija*, Vilnius: Aidai, 2009
14. Ricoeur, Paul, *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, Vilnius: Baltos lankos, 2001
15. Simmel, Georg, „Individualus dėsni“ in: *Sociologija ir kultūros filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 517–537

Teorinė ir kritinė literatūra

16. Baranova, Jūratė, *Filosofija ir literatūra. Priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006

17. Cvirka, Petras, „A. Vaičiulaitis. Pelkių takas“, *Dienovidis*, 1939, Nr. 5, p. 246–247, in: Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.). Semantinis aspektas.*, Vilnius: Vaga, 1980
18. Čiočytė, Dalia, *Literatūros teologija: teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013
19. Čiočytė, Dalia „Teologinis Antano Vaičiulaičio kūrinų aspektas“ in: *Būties harmonijos ilgesys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 23–30
20. Daujotytė, Viktorija, *Literatūros filosofija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001
21. Jakaitė, Dalia, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002
22. Keliuotis, Juozas, „Meno tragizmas“, in: *Meno tragizmas. Studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 42–45
23. Klišienė, Neringa „Religinės patirties matmuo Antano Vaičiulaičio ir Paulio Claudelio (Paul Claudel) kūryboje“, *Literatūra*, 2007, Nr. 49 (1) p. 25–38
24. Kovzan, Darius, „Vienišoji estetika“, in: Bachtin Michail, *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 389–424
25. Kubilius, Vytautas, *Antanas Vaičiulaitis*, Kaunas: Šviesa, 1993
26. Kvietkauskas, Mindaugas, „Sambūrių atmosfera: „Šatrijos“ ir „Trečio fronto“ bendrijos kultūrinės psichologijos aspektu“, *Colloquia*, 2015, nr. 35, p. 34-70
27. Liulevičienė, Aušra, „Antanas Vaičiulaitis“ in: *Lietuvių egzodo literatūra. 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 225–244
28. Maceina, Antanas, *Saulės giesmė, Šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniškojo gyvenimo šauklys*, New York: Prel. Pr. M. Juras, 1954
29. Maingueneau, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998
30. Mickūnas, Algis, „Nietzsche ir Vakarų metafizikos tradicija: gyvenimas ir kūryba“, in: *Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos*, sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 283–304
31. Nyka–Niliūnas, Alfonsas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996
32. Norkus, Zenonas, „Georgo Simmelio individualus dėsnis“, in: Georg Simmel, *Sociologija ir kultūros filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 539–586
33. Rubene, Mara, *Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį*, Vilnius: Alma littera, 2001
34. Stonys, Juozas „Psichologizmo aspektai Vaižganto ir Antano Vaičiulaičio kūryboje“, in: *Būties harmonijos ilgesys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 31-

35. Taillandier, François, *Balzac*, [Paris]: Gallimard, 2005
36. Tūtlytė, Rita, „Gyvenimo filosofija ir literatūra“, *Literatūra*, 2008, Nr. 50 (1), p. 7-15
37. Vaitkevičienė, Daiva, *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008,
38. Vedrickaitė, Imelda, *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010
39. Zalatorius, Albertas, „Dėsniai, kurie niekad negęsta“, in: *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7–38
40. Zalatorius Albertas, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.). Semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980
41. Žmuida, Eugenijus „Antano Vaičiulaičio novelių poetika“, in: *Būties harmonijos ilgesys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 114–121
42. Wust, Peter, *Netikrybė ir rizika*, Vilnius: Aidai, 2000

SANTRAUKA

Magistro darbe nagrinėjama pasirinkta Antano Vaičiulaičio proza poelgio filosofijos aspektu. Tyrime pristatoma literatūros ir filosofijos santykio problematika, aktualios gyvenimo filosofijos idėjos, prielaidos rašyti apie meninę Vaičiulaičio poelgio filosofiją, klausiama apie autoriaus prozos santykį su gyvenimo filosofija. Darbo metodas aptarti pasirinktus poelgių profilius – atidusis skaitymas, kuriam pasitelkiama filosofinė žiūra, daugiausia paremta gyvenimo filosofijos idėjomis. Poelgio filosofijos terminas pasitelkiamas remiantis Michailo Bachtino studija, kuri šiame darbe papildoma gyvenimo filosofų idėjomis.

Nagrinėtuose kūrinuose kaip svarbiausios poelgio filosofijos idėjos atsiskleidžia kuriančios, steigiančios žodžio galios galimybė, skriaudos neatšaukiamumo, kaltės nevienareišmiškumo klausimai. Menas apmąstomas kaip ypatinga žmogaus gyvenimo plotmė, kuriai būdinga amžinybės, dieviškumo viltis, bet tai visuomet lieka neatsakytas, jautrus kūrėjui klausimas. Žmogaus tikėjimas svarstomas išreiškiant akivaizdžią pasitikėjimo Dievu poziciją, bet nevengiant pademonstruoti skirtingų tikėjimo pasirinkimo pavidalų, žmogui būdingo ieškojimo.

Visi aptartieji aspektai Vaičiulaičio prozoje svarstomi įvairiapusiškai, nepateikiant galutinių atsakymų – konkrečiose gyvenimo situacijose atskleidžiama galimybė, viltis, klausimas. Darbe daroma išvada, kad Vaičiulaičio meniniam mąstymui būdingos akivaizdžios sąsąukos su XX a. pradžios gyvenimo filosofija. Rašytoją galima laikyti autoriumi rašiusiu gyvenimo filosofijos lauke. Tokia laikysena išskaitytina iš fragmentiškos realistinei literatūrai būdingos raiškos sumišimo su žanrais, kuriems būdinga alegorinė raiška (magiškojo realizmo stilistikos), klausiančios pasakotojo laikysenos, epigrafo panaudojimo, įvairiapusio tų pačių, esminių žmogaus gyvenime klausimų svarstymo, grįžimo prie jų skirtinguose kūrinuose.

PHILOSOPHY OF THE ACT IN THE PROSE OF ANTANAS VAICIULAITIS

(SUMMARY)

The master's thesis analyzes selected prose of Antanas Vaidis from the point of view of philosophy of the act. The question of the relationship between literature and philosophy, relevant ideas of philosophy of life, as well as premises to analyze fictional philosophy of the act in Vaidis' prose are addressed, the relationship between author's prose and philosophy of life is examined. The method used in the thesis: close reading in accordance to selected philosophical ideas from the field of philosophy of life. The term philosophy of the act is adapted for this thesis from a study of the same title by Mikhail Bakhtin; other ideas from philosophers of life are included.

In the works analyzed, the most important questions from the perspective of philosophy of the act are: the capacity of the word to establish and create, irrevocability of wrongdoing, the complexity of guilt. Creation of art is considered as a special act. It aims at eternity and godliness, but such an aim remains only a personal hope. It is an unanswered, sensitive question to an artist. Human belief in God is considered with clear perspective of trust in God, but the author is addressing different paths towards religious life, putting emphasis on the act of seeking the faith.

The aspects analyzed in Vaidis' prose are considered from a variety of perspectives, yet no final answers are given. The situations of life may propose an alternative, a hope, a question but not a final solution. Master's thesis hence concludes with a claim that Vaidis' fictional thought has a direct connection with the philosophy of life from the beginning of 20th century. The writer should be considered as an author who wrote within the borders of philosophy of life. This attitude is reflected in prose by fragments of realism literature discourse intertwined with genres that express ideas in an allegorical manner (the style of "magical realism"), the questioning attitude of the narrator, use of epigraph, consideration of the same questions in a range of different texts, from a variety of perspectives.